

cafe Boddu

Nasjonalbiblioteket/bokselskap.no, Oslo 2017

Teksten i bokselskap.no følger 1991-utgaven (Davvi Girji/Karasjok) og utgis med tillatelse fra forlaget Davvi Girji ved Jan Helge Soleng, redaktør Harald Gaski og fra alle bidragsytere eller deres etterkommere og rettighetshavere. Tilrettelagt for digital utgivelse ved Nasjonalbiblioteket, 2017.

ISBN: 978-82-7965-360-8 (digital, bokselskap.no), 978-82-7965-358-5 (epub), 978-82-7965-359-2 (mobi)

Teksten er lastet ned fra bokselskap.no

Essayčoakkáldat:

cafe Boddu

Doaimmaheaddji: Harald Gaski

Lágádusdoaimmaheaddji: Aage Solbakk

Nasjonalbiblioteket/bokselskap.no

Oslo 2017

[Ovdasátni](#)

[I Gávdat Sámi](#)

[Synnøve Persen: Dáiddárčalmmit sámi servodahkii](#)

[Ardis Ronte Eriksen: Bissut go mii sápmelažžan gielagehtte](#)

[Ole Mathis Hetta: Sápmelaš, dáža vai máilmmiboargár](#)

[Jovvna-Ánde Vest: Sápmi servodaga olggobealde geahčadettiin](#)

[Nils Jernsletten: Makkár lea sápmelaš](#)

[II Dádjadit Sámis](#)

[Kaisa Rautio Helander: Suoivandievás Beaivvášvárrái – báikenamat sámi máilmmis](#)

[Asta Balto: «Ruhtagiehta» ja «Bállobiigá»](#)

[Inger-Marie Oskal: Verddevuohta](#)

III Ohcat Sámi

[John T. Solbakk: Árvvoštalliid árvvoštallamiid árvvoštallan](#)

[John Ingvald Dalseng: Sámi servodat teknologalaš áiggis](#)

[Harald Gaski: Dutki, servodat ja kritihkka](#)

Ovdasátni

Lean dávjá gullan ahte sápmelažžii ii mearkkaš áigu nu ollu. Doaivvun ahte dát čuoččuhus doalašii deaivása maiddá «mu» čálliid ektui. Sii leat gierdavaččat ferten vuorddašit girjji ilbmama – goit sii geat leat vuosttas áigemeari doallan. Mus livččii measta miella namahit sin sierra, muhto de lea oainnat nu ahte muhtumat gullet dan vuosttas jovkui geat jerrojuvvojedje ja earát gis dan mañit, ja dasa lassin de gávdno vel sihke goalmát ja njealját joavku ge. Dát ii mearkkaš gal dan ahte muhtumat leamaš eanet sávvojuvvon čállin go earát, baicce boahotá das go juohke doaimmaheaddjis lea dieđus ge soameslágan jurdda man mielde háliidivččii hábmet girjji. Áššit mat giedahallojit, galggašedje muhtun láhkai heivet oktii, ja go de ain nubbi čálli dieđihii ahte ii sáhte čállit, de lei dušše ođđasit smiehttagoahhtit mo de ođasmahttit čálliid oktiibidjama. Doaivvun goit ahte dálá hápmi livččii geasuheaddji, anán ahte girjjis leat miellagiddevaš ja berostahtti lohkosat, mat galggašedje heivet mánggalágan lohkkiide.

Čoakkáldat lea juhkkon golmma oassái; 1) Gávdnat Sámi, 2) Dádjadit Sámis ja 3) Ohcat Sámi. Veadjá orrut imaš vuos gávdnat báikki, ja de easka dádjadit guovllus ja ohcat dan saji mas lea sáhka, muhto dainna leamaš ge jurdda govvet otná Sámi dili. Juohke buolvvas lea bággu ođđasit suokkardallat dan kultuvrra ja servodatdili mas álbmot eallá. Dát guorahallan lea intellektuálalaš doaibma man juohke servodagas čađahit dáiddárat, akademihkkárat, snihkkárat ja buot jurddašedje olbmot. Nu dáhpáhuvá Sámis ge, muhto hui uhcán dán jurddašeamis ihtá báhpárii dahje beaggá almmolaččat. Nu várra leamaš ge sámiid vierru dolin, muhto áiggit rivdet, ja ođđa dárbbut čuožžilit. Danin orru ge hui mávssolaš ahte mii sápmelaččat ge iskagoahhtit iežamet servodaga

gažadeaddji ulbmiiliiguin ja ohcci áigumušaiiguin – nuppiid sániiguin; diehtit báikki gos mii leat ja dádjadat iežamet guovllus. Dattege lea maiddá dárbu dovdat luoddaearuid, ja otná Sámi máilmmis leat dat eanet go goassige ovdal. Dan dihtii fertet jurddašit man luotta mii čuovvulat ovddosguvlui, ja dasa lea káffeboddu oalle vuogas. Dalle beassat hálihhit mo leat ollen deike gos dál leat, ja árvaladdat viidáset mátkki. Dát suokkardallan lea álelassii ođđasit ohcat geainnuid ja luottaidd, rávnnjiid ja báruidd mat mannet min bokte ja main mii leat oassin. Buohkat rivdet, ja šaddet ođđa earáláganvuodát. Fertet leat oahppásat guđet guimmiidasamet vai diehtaladdat, muhto fertet maiddá diktit juohkehačča čilget luotta iežas sániiguin. Muđuid min luottat vedjet nu sakka suorranaddat ahte eat dáidde šat dádjadit ge gávdon Sámieatnamis.

Girjii osiid juohkin ii dattege leat nu fundamentála ahte áššit galget dien láhkai juhkkajuvvot, lea dušše lohkkái láidestahkan vilges girjesiidduid duoddariid vádjoleamis. Deattuhivččen várra sajistan nuppi oasi danin go ohcci gávdná juste dan dihtii go dádjada.

Leamaš áddjás proseassa oažžut áigái dákkár čállosa, vuosttas bovdjumi sáddejn jo fargga 4 jagi áigi, ja boarraseamos čállosat leat fargga golbma jagi vuordán. Dattege dat eai leat boarásmuvvan, go ii giella ii ge servodat liikkáge aiddo nu johtilit gal rievdda. Mii leat mánggas geat dovdat dárbbu dán lágan čállosii, ja leamaš ge ollu doarjja ja movttiidahttin proševtta duohken. Duodaid váilu deaivvadansadji gos čálašit guhkebuš artihkkaliid go dakkáriid mat šihttet Sámi Áigái. Lea moddii jo geahččaluvvon álggahit áigečállagiid, muhto eai dat goit dássáži leat ceavzán eanet go moadde nummira almmuheapmái, de lea fas bunci ravgan. Ee. dákkár guorahallamušaid vuodul lea ge ahte dán vuoro geahččaluvvo essayčoakkáldat hápmin sámeielat čállosiid almmuheames, doaivagiin ahte ii leat áidna hávvi go kultureiseválddit juolludit ruđaid dán lágan smiehtastanboddui.

Dá lea goit vuosttas sámeielat essayčoakkáldat, muhto báhce ain nu mánga čeahpes sámi čáli jearakeahttá dán vuoro, vaikko vel nu mánggas earát geassádedje ge, ahte in bala álggáge joatkagis. Áššit ja fáttát gal maid gávdnajit, lea dušše astat čohkánit smiehttat. Doivvošin ge ahte *cafe Boddu* movttáskuhtášii ságastallama – nugo jo sámiin leamaš ge vierrun háleštit káfestaladettiin, lehkos

dal Samvirkekafeas gos nu Sámis dahje dollagáttis meahcebealde. Eai buot ságastallamat dárbbas čállojuvvot, muhto oaivildemiid vuodul vuolggahuvojit goit dávjá jurdagat mat viiddidit gáržžes hingaliid dahje dulbmet rájáid mat eai oppa berrešii ge leat.

Harald Gaski

I Gávdnat Sámi

Synnøve Persen

Riegádan 1950. Lea eret Beavgohpis Porsáנגgus. Ássá Beavgohpis. Dáiddačeahppi. Lohkan dáiddahistorjjá Oslo universitehtas. Vázzán dáiddaskuvlla Troandimis ja Dáiddaakademija Oslos.

Sámi Dáiddasearvi ovdaolmmoš. Lea ollu mielde dáiddafitnolaš politihkas ja sámepolitihkalaš bargguin. Sus leamaš moanat sierra-čájáhusat dáiddaguovddážiin birra Norgga. Almmuhan diktagirjji «Alit lottit girdilit».

Dáiddárčalmmit sámi servodahkii

Mu čalmmit oidnet ollu. Oidnetgo dáiddárčalmmit eará go earáid čalmmit? Leatgo dáiddárčalmmit erenoamážat earáid čalmmiid ektui?

Árbi

Joavku mas lea oktasaš duogás, oktasaš árvi, giella ja historjá, gohčoduvvo álbmogin. Dán vuodu mielde lea sápmelaččain ge álbmotstáhtus. Nu sáhttit ain otnege dadjat mii leat álbmot, vaikko buot mii leš vejolaš, lea dahkkon háddjet oktavuoda dovddu. Min kulturárbi lea bázahusat dološ sámi servodagas. Min otnábeaivve dilli lea huksejuvvon dáid bázahusaid, muittuid ala. Liikkáge dovdat riggodaga go lea árbi, árbi mii gullá dušše midjiide.

Álbmotdáidda lea oassi dán oktasaš kulturárbbis. Nugo buot eará dološ servodagas, lei maid dáidda oktasaš oamastus. Easkka [14] go earát gáibidišgohte sierra mearkkaid, sierra gálvvu mas lei sámi duogáš, bođii individualisma sámi dáidagii mannan čuohtejagi loahpas. Ilbmagohte sierra sámi dáidárat. Sii šadde dehálaš informanttat olggobeal máilbmái. Sii muitaledje eallima birra nu go eallin lei, ja adde dieđuid mat muđuid livčče láhppon. Dáidaga bokte seallui sámi kulturárbi. Muhtimat sárgo mearkkaid meavrresgáriide. Muhtimat lágidedje dieđuid viidáseabbot.

Iešdovdu

Gullelašvuhta lea dehálaš juohke olbmui, ja kulturárbi lea dehálaš oassi olbmo identitehtas. Kulturárbi muitala gii don leat, gosa gulat, addá iešdovdu. Sápmelaččaid iešdovdu lea rivvejuvvon mángii, mángasat leat láhppán gullelašvuođa. Sii dihtet gal gosa gullet, muhto váillahit dieđuid. Dát dieđut eai leat leamaš oassin sin álbmotlaš oahpas. Sis lea báhcán vašši. Identitehtagažaldat lea leamaš guovddáš ášši oppa sámi servodahkii. Mánnga guovllus lea sámi iešdovdu easkka dál murráneamen. Servodat gáibida ahte buot mii dahkko, duvdá iešdovdu ovddosguvlui. Sámi servodaga iešdovdu lea ain rašši, servodat hálida čáppa, linis govaid jeđđehussan rašis dovdduide.

Dovdomearkkat

Go olmmoš fuobmá ahte son lea sápmelaš, de smiehttagoahdá fertejit go sus leat erenoamáš mearkkat mat čájehit su sápmelašvuođa. Ja velá go leat sámi servodagas sierra dovdomearkkat. Olggobeal servodagat gáibidit sámi servodagas vissis mearkkaid jus galget dohkkehit sámi namahusa. Sii leat juo defineren dáid mearkkaid, dat galget leat čalbmáičuohccit vai sii dihtet mas lea sáhka. Olbmot geat leat ohcamin identitehta, dorvvostit dáidda mearkkaide. Muhto leat go dát duođaid sámi servodaga dovdomearkkat? Vai leat go dušše olgguldas mearkkat? Sii leat juo mánnga čuohtejagi muitalan midjiide geat mii leat. Sii leat čállán [15] min birra ja veardidan min dilálašvuođaid čalmmiideasetguin. Lea go šat báhcán alldámet govva? Ja bissu go álbmot gii ii dieđe dovdomearkkaidis, šat álbmogin?

Niegut

Dáidda galggašii duođaštit servodaga nieguid. Servodat háldivččii vuogas gova vai beasašii eallit viidáseabbot daid nieguiguin ahte lea lihkestuvvan. Sámi servodat lea šaddan gillát olu ja lea álo áibbašan ráfi. Das leat badjánan niegut mo galggašii ja mo ii. Ja dárbu duođaštit nieguid duohtavuođa. Servodat vuorddášii dáidda ollašuhttit buot moallanan govaid, čallit ládis divttaid ja šurrat dipma nuohtaiguin. Livččiigo servodat duhtavaš jus oččošii vástádusa dáid ovttageardánis gažaldagaide?

Dáidára niegut

Sámi dáiddár fas lea niegadan ahte doppe gávdnošii servodat mii válddášii su vuostá rabas salain. Son lea maid gillán oarbbes dili, ohcan oadjebasvuođa ja viggan ovddosguvlui. Ii son leat gávdnan ruovttu stuorraservodagas, ii son oro gullamin gosage. Son dorvvasta sámi servodahkii. Amma dat ii gal bálkes su eret? Amma dat gal váldá su vuostá nu go son lea? Son fuobmá servodaga gáibádusaid, ahte son ii nákke deavdit daid. Gosa son dalle galgá?

Servodaga vuordámušat

Go servodagas ii leat dađe eanet iešdovdu, fertejit muhtimat mitalit servodahkii makkár dovdomearkkat sus leat. Dávjá lea dát dáidára ovddasvástádus. Muhto dáiddár soaitá diehtit nu unnán dáid dovdomearkkaid birra, ahte ii bastte dieđihit. Son vuorddášii ieš dan seamma oadjebasvuođa maid servodat vuordá su lágidit.

Dáidárii lea maid váttis sárgut dan gova man servodat háldivččii ^[16] oaidnit, go govva ii oro gávdnomin. Eará go nieguin. Ja jus son ii sárggo gova man servodat gáibida, molsašuvvá su identitehta. Son lea dážaluvvan. Son lea guođđán sámi servodaga ja sámi vugiid go ii leat čuvvon servodaga gáibádusaid. Vaikko son lea mitalan duohtavuođa, de lea biehtadan servodaga ja dákkár dáidára sámi servodat ii fuolašii.

Dáža servodaga dáiddaoainnu mielde son lea leamaš seamma lágán

informánta go duot dološ dáidárat. Dáža servodat fas jearrá eanet olgguldas mearkkaid birra, mat leat sámi dáidaga dovdomearkkat. Dáža servodat vuordá ahte sámi dáidárat dihtet dovdomearkkaideaset. Dáža servodat vuordá ahte dát mearkkat bissot nu go leat, dego sámi dáidda livččii juoidá masa lea bidjan meriid, ja eai ge dat rievddašii goassege.

Anakronisma

Sámi dáidárat dávjá dorvvastit historjái, dego historjá attášii dan rievttis gova. Dávjá sáhtta oaidnit mo dološ simbolat geavahuvvojit dego duohtavuoda mearkan. Muhto diehtit go odne šat dáid mearkkaid sisdoalu? Eai go dat ge šatta olgguldas mearkan vai lea go nu álki gávdnat dáid ovttagardánis simbolaid duogáža? Eksotisma addá suoji, ii dárbbáš smiehttat juohke ášši nu garrasit go sáhtta vuoiŋnastit dan govas maid earát leat ráhkadan, dan ektui ahte váldit badjelasamet dan lossa noađi ahte hutkat alddámet gova.

Anakronisma lea stoahkan doložiiguin, áššiiguin mat leat juo hutkojuvvon.

Dážaluvvan

Juohke sámi dáiddár ballá dážaluvvamis. Go sámi dáiddár ballá geavaheamis mearkkaid ja simbolaid mat gullet eará kultuvrraide, de dát dovdu lea čiekjalit čadnojuvvon su gullelašvuhtii. Jus servodat dieđiha ahte «diet ii leat sámi vuohki», dovda son iežas olggobealde buot servodagaid. Dan seammás lea sámi servodahkii ^[17] dehálaš dieđihit earálágánvuoda, čuoččuhit iešvuoda; dát garra gáibádušat čuhcet erenoamážit dáidagii. Dáidda rassá olbmo čiekjaleamos dovdduiguin, ii ge sáhtášii gielistit. Meavrresgári simbolat muitalit ollislaš servodaga birra, čajeha gova mii jearakeahhtá gullá sápmelašvuhtii. Muhto man guhká lea sámi dáidda áigumin jorrat duoid doložiid birra vai lea go das ilbmamin ođđa govva, áigeovuodilis hámis?

Duohtavuohhta

Juohke álbmoga dáidda, aŋkke dat oassi mii eallá viidáseabbot áiggiid čađa, ferte guoskkahit vuđolaččat duohtavuoda gažaldagaid. Duohtavuohhta ii leat álo nu go olmmoš sávašii. Duohtavuohhta sáhtta leat ilgat, unohas, buktit ovdan

áššiid maid ii hálidivčče oaidnit ii ge gullat. Dáidda mii ii guoskkat dákkár prinsihpalaš ja vuđolaš áššiid, ii ceavzze.

Nuppi bealis, go veardidišgoahtá duohtavuođa ja duohtavuođa gažaldagaid, de gávdná ahte ii leat dušše okta duohtavuohta, muhto máŋga. Dat vuolgá fas das man vuođu veardida duohtavuođa. Soaitá dán oaidnit čielgaseabbot dáidagis, go juohke dáiddár gii dutká duohtavuođa, ferte gávdnat sierra vuođu mii báidná oppa dáiddabarggu. Sámi dáidagis ge lea dát čovdojuvvon máŋgga láhkái, muhto sámi dáidagis oidnojit unnán formalaš čovdosat. Sámi dáidda lea ain čadnojuvvon álbmotdáidaga vuodđojurdagiidda. Álbmotdáidagis lea maid vuoinjalaš duogáš, sivat manin dat lea ná ii ge nie. Álbmotdáidagis gávdná maid sápmelašvuođa mearkkaid čielgaseabbon go ámmátdáidagis. Jearaldat šaddá leat go dát mearkkat čuvvon álbmoga doložiid rájis ja lea go mihkkege báhcán váikkutkeahtá.

Máilmmi guvlui

Go diehtá sámi álbmoga historjjá, buot dáhpáhusaid ja vearredaguid, ferte imaštit manin sámi dáidda lea njuohtan ná vuogas ja čáppa gova. Lea go dáidda, dan ektui ahte rahpat čalmmiid, [18] čiehkan duohtavuođa, garván dehálaš áššiid? Vai lea go nu ahte sámi servodat ii gierdda oaidnit duohtavuođa, ii ge hálit oaidnit? Ahte dáidárat leat bággejuvvon čájehit vassis gova? Čábbodat hábmen ja vuogasvuohta orrot leamen nu dehálaččat ahte dáiddár ferte guoddit buot eará gáibádusaid dáidagisttis. Servodaga rašis iešdovdu hehte dáidaga ovdáneami.

Dát leat vuđolaš gažaldagat maid sámi dáidda ferte duostat váldit vuhtii jus áigu gosage.

[Ardis Ronte Eriksen](#)

Bissut go mii sápmelažžan gielagehte

Lehpet go gullan dan gáigá olbmo birra gii hoallá sámegiela iežas mánnái vaikko ieš ii máhte sámegiela albmaláhkái. Lehpet go? Ehpet go? Sidan diedihit didjiide ahte dat olmmoš lean mon. Rabas čalmmiiguin ja vasihiin lean válljen sámegiela ruovttogiellan iežan mánnái. Vaikko lean čuorbbes sámegielhoalli. Mus lea oainnat dat filosofia ahte go min vanhemat máhtte oahpahit midjiide dárogiela vaikko ledje čuorbbes dárogielhoallit, de mongis sáhtán oahpahit mu mánnái sámegiela seammaláhkái. Min gielladilli lea bággen mu nuvt bargat.

Garra dároduhttinpolitihka dihte hollu sápmelaččat leat massán eatnigielaset. Leat eanemustá mearragátti ássi sápmelaččat, márkosámit ja lulli sámit, guđiin lea dat váidalahti gielladilli. Muhto jagis jahkái oaidná ahte sámegiella vuottahallá siskkit guovlluin nai.

In áiggo dan háve guorahallat dološ áiggi dároduhttima. Ii oktage sáhte rievdadit dehe buoridit dološ historjjálaš dáhpáhusaid. Ferte dieđuin lohkat, guldalit ja oahppat makkár dilli leamaš dolin, ja manin lea geavvan nu funet sámegiela seailuheami dáfus. Muhto lea goit deháleabbo geahčadit mii dáhpáhuvá gielain dán áiggi. Dán áiggi lea min áigi, ja sámegiela ja -eallima boahteáigi lea min duohkin.

Bissut go mii sápmelažžan gielagehte? Dat hal lea dat buolli [20] gažaldat midjiide. Miehtá Sámis lea sámegielas váttis dilli. Dávjá oaidná ahte sámegiel-máhttu ii deattuhuvvo nu go galggašii. Ieš giellaprofessor dajai duvle ahte Sámediggi ii sáhte olbmuid dehe ohcciid baldalit garra giellagáibádusaiguin. Son jur measta čieruhii mu dainna cealkámušain. Min oaiveláidesteadji dagai sámegiela balddonassan.

Vaikko hollu olbmot badjel 40-50 jagi hain hollet sámegiela gaskaneaset, de lea sámegiela dilli fuotni mis. Jos mii eat juoiddá bargga giela seailuheame dihte, de ii balljo gullo sámegiella min guovllus 20-30 jagi geahčen. Mii de dáhpáhuvvá? Bissot go sámít danne sápmelažžan gielagehte? Jur measta gaittin dárogielsámit dadjet «dieđusge» dan gažaldahkii. Ieš mon eahpidan dan. Mii báhcá go giella jávká? Nas (naba) jos iežá kultuvrraoasit goarránit go giella ii gullo? Mii eat dieđe, – danin galgá sámegiella eallit.

Gal mon dieđán ahte olmmoš oažžu sámi iešdovddu vaikko ii máhte sámegiela. Nuvt lea muinna ja mánga iežáiguin. Muhto mon dieđán maid ahte mon lean mánnávuođa rájes gullan sámegiela beaivválaččat siiddas, hulkkiid luhtte ja rátnáid luhtte, vaikko ieš in sámástan. Sámegiella lea gullan mu beaivválaš eallimii ja lea danin leahkán dehálaš mu iešdovddu huksemii. Stuorimus oassi sámemánáin geat dál šaddet bajás min guovllus, gullet nai sámegiela boaresolbmuid luhtte, ádjáid ja áhkuid luhtte. Nuvt lea sámegiella dehálaš sin iešdovdui nai.

Mon lean gullan ahte gullan beljiid dievva ahte olbmo iešdovdu lea čadnon hollu osiide. Giella ii leat áidna dovdomearka. Juohkehaš diehtá ahte nuvt lea, ja lean iešge nuvt sárdnidan. Gullo čábbát ja riehta. Duohtavuohtha lea daddjon: Giella ii leat áidna dovdomearka. Ja jur meastta juohke dárogielsápmi illuda ja speažžu giedaid: «Eatnat giitu, – de mii eat dárbbáš illasakka bargat gielain!»

Dovddan iežan dego illujáddadeaddji ja vulosguovllu einnosteaddji go jearan: Mii dáhpáhuvvá min mánáiguin jos sámegiella áibbas jávkkašii? Mii lea dáhpáhuvvan Ivvárstádis? Doppe ledje dolin hollu sápmelaččat. Gonnes sii leat dál? Álggus giella ^[21]jávkkai ... Rivttagis leat vaikko man hollu sámít jos olmmoš vara mielde lohká. Leat go doppe dál hollu sámít. Sørvikmárku lei čielga sámi báiki čuođi jagi dás ovdal. Dollet go olbmot doppe iežaset sápmelažžan dál? Vaikko dovddus Anders Larsen doppe orui, de leat sámít láhpon, mu dieđu mielde goit. Nuvt mon sáhtášin lohkat báikki báikki maŋis. Dat vuoseha ahte dađi mielde go sámegiella jávká, dađi mielde olbmot masset sámi iešdovddu.

Mus leat hollu gáiddas huolkkit geat leat bajásšaddan guovlluin gonnes sámegiella lea jaskkodan dehe ii gullo. Sii dollet iežaset dážan. Jos jearan sámesoga birra (olmmoš ii galgga illasakka jearrat, sámít leat illa

huolkegierregat) de sii «dihtet ahte leat sámít sogas, muhto nuvt lea juohkehasas Davvi Norggas». Go gergen imaštallamis mannes mus leat nuvt hollu dážahuolkkít, de ledjen maid gearggus bargagoahtit praktihkalaččat sámegiela seailuheami ja ovddideami hárrái. Dat hal lea mu mielas áidna vuohki mii mielddisbuktá ahte boahtte buolva mis oažžu sámi iešdovddu.

Lea go doaivu ahte min gielladilli šaddá buoret? Jos olmmoš galgá dorvvastit sámeservviide, de lea vástádus ii. Báikkálaš sámi ovddasteaddjit ja njunnjeolbmot eai beroš hollu maidege sámegielas. Lea oainnat nuvt ahte sii máhttet bajil dároduhttinhistorjjá. Jos olmmoš álgá váidalit sin gielahisvuoda, de oažžu čielga vástádusa: «Váiges dároduhttinhistorjjá dihte mii sáhttit dárostit buorre oamedovdduin jápmima rádjái, – ja hain guhkit jos lea dárbu.»

Lea oainnat álki sivahallat sámi váiges historjjá, min dálá eiseválddiid, dáža mediaid ja min heajos ruhtadili jos sámegiela dilli lea sáhkan, – hui álki. Dieđusge stuoraservodat ii leat sivaheapmi sámegiela fuones dili hárrái, muhto mii fertet goit Leahkit dan mađe rehálaččat ahte duovddastit ahte eat miige leat sivaheamit.

ORRA oktii čálii ná:

[22] *Jos leat dolkan
sámegiela gullamis ja hoallamis
de beare mana sámečoahkkimiidda
doppe oainnat ii gullo
sámegiel sátni,
doppe sii lohket sámegiela
beare váivin.*

Sámiid Searvvi čoahkkimiin min guovllus lea dárogiella oaivegiellan danne go hollu sámít eai máhte sámegiela. Dávjá ii sámegiel sátni gullo, lea menddo váttis dulkot – ja amma gaittin sámít ipmirdit dárogiela. Manne de ádjánit prinsihpaid dihte?

Vearrát lea ahte oaivesearvi NSR ieš vuoseha bálga midjiide. Áššebáhpárat ja reivvet leat dábálaččat dušše dárogillii. Manin? Jo, oainnat čállingottis lea nu hollu bargu ahte lea veadjemeahttun čállit sihke dárogillii ja sámegillii. Go dilli lea nuvt ahte ferte välljet giela, mii de? Dárogiella vuoitá, dieđun. Áššebáhpárat sámegiela buorideami birra bohtet dárogillii. Jos NSR dáinna lágiin láhtte, de

suoli suoláda sámegiela árvvu. Vearrát vel lea ahte dáhpáhuvvá ovdaneami nammii.

Mannan čavčča gullen NRSa báikkálaš sámediggeevttohasaid garrasit gáibideamen sámgiellalága. Sii gáibidedje dan bargobellodatevttohasas; sin sivva dat lei ahte giellaláhka ii vel lean ihtán. Buorre go gávdnojit albma giellagáhttejeaddjit!! Gula beare:

NSRa báikkálaš prográmma lei dušše dárogillii. Ja manin? Jo, oainnat ii lean *dárbu* čállit sámegillii, čilgejit vuosttasevttohasat. Amma sámgiellit ipmirdedje dárogiela? Ja manin Inná ja Birrasa Sámiid Searvi ii álggu rájes dorjon sámemánáidgárddi Skániin? Jo, oainnat buoremus doallat searvvi diekkáris eri. Guladettiin huomedin sátneboarssa: «Bahá sealskáhppi bilida buorre olbmo.» Danin go báikkálaš sámepolitihkkárat gáidadiit sámegiellbargiid!

Verten vel namuhit ovta vel giela harcengoanstta maid sii máhttet:

[23] Okta dain stuorimus áššiin sin prográmma mielde lei sirdit áidna lahka čielga sámegiellbargiid, Ráissa Sámeskuvlla, Ruongui, – deavdit dan dárogiellmánáiguin nuvt ahte dárogiella vissalaččat šaddá beaivválaš giellan skuvllas.

Dele hal leat sámegiela gáhttejeaddjit! Hoallat sámgiellalága birra dievvanjálmmiid sii gal buoragit máhttet.

Guođidettiin čoahkkima jurdilin; Vare livččii láhka mii geatnegahtášii sámgiellbargiid ovdasteaddjiid duođaid bargat sámegiela ovdáneapmái! Jos diekkár livččii, de ii sáhtášii Ruonggu Sámiid Searvvi stivra bidjat čielga dárogiellbargiid sámemánáidgárddi hoavdavirgái, vaikko vel ovdeš beallesámgiellbargiid hoavda lei ohcciid gaskkas. Iige sáhtášii Inná ja Biras Sámiid Searvi geavahit sámegiellnannen-ruđaid válgakámpánnaide, vaikko Nordlándda Fylkka Kultuvrálávdegoddi čielgasit dajai ahte ruđat leat juolluduvvon giellabargui. Gal hal juo livččii dehálaš dakkár lága oazžut...

Jurdagiid siste guđden válgáčohkkima. Nie go lei min gielladilli! Muhto jos ledjen pessimista čoahkkima guođidettiin, de ledjen áibbas suorganan go oidnen TV-reportáša ja gullen Sámeradios čoahkkima birra. Mediaolbmot eai háliidan eai eisege bidjat čuovgga deháleamos ášši ala, nammalassii giellaášši, mii vel lei áidna duohta riidoášši čoahkkimis. Dan sadjai dahke Skoaberjávreašši

riidoáššin, vaikko gaittinat vuostálaste huksenplánaid! Guhkkin vuolis muittus huomedin girjji maid mon oktii ledjen lohkan: «Den mediaskapte virkelighet» jáhkán ahte namma lei. Healbmastuvvan gehččen TV-sáddaga ja guldalin Sámeradio. Dat, mii mu mielas lei deháleamos ášši, movt galgá bargat sámegiela árvvu buoridan dihte, ii namahuvvon ii ollenge. Giela ovddidanbargu lea losses bargu min guovllus. Lossat vel šaddá go sámi mediabargit eai luoikka beljiid áššái. In goassege ovdal lean dovdan iežan nu áibbas mediagehtte go dalle. Mediabargit reideje fiktivalaš riidoášši ja badjelgehčče áibbas giellagažaldagaid.

Giellabargu min guovllus lea leahkán eaŋkilolbmuid hálddus. Buorre lea ahte leat stándaš eaŋkilolbmot. Moatti vanhema ^[24] barggu dihte sámegiella oahpahuvo vuodđoskuvllas Skániin. Čavčča rájes Heggen joatkaskuvla fállá sámegiela C-giellan, dat nai eaŋkilolbmuid barggu dihte. Sáráhká Sámemánáidgárdi álggahuvvui seammá vuogi mielde. Sámiid Searvi ii gillen doarjut ge dalle álggus, go Sáráhká álggaheaddjit ja sámegiela oahpaheaddji jur measta borahallet sámegielavuostálastiide.

Duosttan go liikká dadjat ahte manná ovddosguvlui? Go oidno seavdnjat, de láven iežan muittuhit ahte sámegielohppiid lohku lassána jagis jahkái Skániin, ahte Sáráhká Sámemánáidgárddis dárogielmánát ohppet eanet ahte eanet sámegiela, vaikko leat eanemus lávlagat ja oanehis cealkagat, ahte joatkaskuvllas sámegiella fállujuvvo, ahte hollu boaresolbmot dorjot sámegielbarggu ja ahte vuosttas sápmi lea ožžon Skániid suohkana kultuvrabálkkášumi jur juste giellabarggu dihte.

Go gulan iežan máná čuorvumin sámegillii, de diedán ahte lean válljen rievttis bálgá, vaikko bálggis manná vuosteluohkkái ja lea geađggas.

1918's čálii John Haug ahte livččii buorre jos «mii gielamet harcabáttis vulos oážžut». Hain lea dat seammá harcabáddi dego balldonassan. Vearrámus lea jos mii ieža harcet giela. Giella dárbbáša gáhttejeddjiid.

Anders Larsen čálii «Sagai Muittalægje» áviissas ná: «Mii diehtit ahte giella lea ovta olmmoščeardda heaggasuotna. Go dat nohká ja vajáldahttojuvvo, de nohká maidái olmmoščearda». Nuvt dáhpáhuvai Sørvikmárkkus gonnes Anders Larsen ieš orui. Dat ii galgga dáhpáhuvvat Skániin gal.

Ole Mathis Hetta

Riegádan 1946. Lea eret Guovdageainnus. Gielddadoavttir Stavangeris. Lea leamaš doavttirin Kárášjogas ovdal go manai Afrihkái Sudanii 1978 Kirkens Nødhjelp ovddas. Maŋŋá lei Tanzanias prošeaktajođiheaddjijn ovdal go máhcai Norgii.

Sápmelaš, dáža vai máilmmiboargár

Buohkat leat mii máilmmiboargarat, muhto mii lea dalle mii mearrida min nášovnnalaš dahje čearddalaš iešvuohtamet?

Dálveidit čuvvgodišgoahtá veaháziid mielde go rusta loahpas johtá joga rádjái mii lea čiehkádan jieŋa ja vilges, buhtes muohttaga vuollái man buolaš nai lea mollen ja čeargadan. Beaivváš ii leat máŋgga vahkkui oidnon ja beaivečuovga ii bistte eambo go moadde diimmu beaivet. Idđesárrat gullostá dušše oahpes rievssatskeaikkas. Muđuid lea luondu jaskat ja lulde lea almmis beaiveguovdil čuvgesrukses ivdni. Suovva ránnáviesuin loktana njuolga almmi vuostá, ja ráhkada iešlágan vilges minstara almmi vuostá. Roavvi roavi duohken lea gokčojuvvon ritnesogiiguin main seakkimus oavssit heaŋgájit rini deattuin. Duottar duoddara duohken ja jávri jávrriid lahka, nugo Isak Saba čálii lávlagisttis Sámeeatnamii.

Eahket dovdo ain buollašeabbon mánoheahpin go guovssahas giđduda almmi rastá. Luntan láviimet ballat guovssahasas; erenoamážit jos leimmet leamaš bahániehkánat dahje jos leimmet ribahan hárddestit guovssahasa. Nu ii galgan dahkat, lávejedje vuorraseabbot dárkkuhit: «Guovssahas sáhtta dohppet du gitta ja loktet du lusas ja borrat du». Fáhkkestaga cieláda beana (Čuoris), ja veaháš maŋŋelaš gullojit heargegacat spoahkkimin ^[26] muohttaga vuostá ja reahkamielgasat njurgodeamen. De idista golmmahearggat ráiddoš ja luovosvuoddji. Niillas guovttos Risteniin bohtiba Nuortaduoddaris, ja áiguba

ijastallat min viesus nugo láveba.

Niillas lea vuoras áddjá geas gullu lea hedjonan ja Risten fas nuorranieida. «Leago jeagil verdde vuojánii?» jearralii Niillas vuollegis jienainis. Jeagil guddojuvvo láđus ja Niillasa čuovvola muhtun 8-jahkásaš go son vuolgá vuojániiddis doalvut heargečorragii nuppe bealde joga ja dieid jekkiid.

Soames háviid sáhtii nu guolddustit ahte luodda dahje láhttu njeađggai dakkaviđe, ja dalle illá diehtá vulos bajás dahje mii lea ovddabealli vai sealggabealli alddis. Davi ja luli gal juo guhkkín eret diehtá. Ruvaš-guoldu hilašta ámadadjui, muhto lihkus liggejit dállastuvvon goikkehat ja beaska luhkain julggiid ja rupmaša. Lávvu doarggista garra dálkkis ja boazu nai ohcá suoji čiekkarasain. «Diekkár ijaid gulat Ipmil rohkosiid,» čállá Wergeland govvidusas muhtun heajosdálke ija.

Go beaivváš riehta liekkadišgođii, suttai muohta beaivvebealde sihke bajábealde ja vuolábealde njuikehaga. Bázi vel dušše muohtačoltoš mii ii muittuhan makkárga njuikehaga. Cuoŋojat ja beaivvadagat dolvo oaggunmátkkiide gos čáppa rávddut ledje valjit. Čuonjádohkit ja giđđajohtin, skuvlaálgu giđđagurssas ja internáhttaeallin, giđđadulvi, giđđalodden ja rávgožiid stoagus niittuin – dat leat buot duodaid giđdamuittožat maid jurdagat vádjolettiin idihit.

Urbbiid rahpaseapmi, čuoikačorragat, sirkebivdu nuhtiin, ládju, luomečoaggin, murren ja niitoláddjen leat savvon muitui. Leatgo dát muittut ja fearánat doarvái cegget sámi iešvuoda dahje identitehta? Illá. Dáin ii leat nu stuora erohus das maid eará olbmot sáhttet mitalit iežaset bajásšaddamis eará guovlluin Norggas ja máilmmis.

Skuvlaáigi go áinnas galggaimet hupmat dušše dárogiehta, ii leat bohciidahtán erenoamáš bahča muittuid iežan sámevuoda ektui. Dat lei nugo galggai, iige mu mielas leat dárbu suhtu guoddit oahpaheddjiide ja eará skuvlla ovddasvástideddjiide go [27] sii barge nugo dan áiggi lei dohkkehuvvon riektan. Soitet boahttevaš buolvvat dubmet min garrasit, jos mii doaivut iežamet buolvva bargat ollásit oaivámet mielde báidnojuvvokeahhtá áiggi vieruin ja gáttuin.

Ii lean nu hárve ahte nuorra nissonat ja dievdut guđet ledje orron muhtun vahkuid dahje mánuid Álaheajus dahje Romssas, dahje juo Oslos ruoktot

máhcadettiin, váidaledje njuokčama dongon hupmat sámegiela. Čájehastit ahte sii duodaid máhtte riikka almmolaš giela, gilvilaste vel sámegiela humadettiin soames dárogiel sániid ja dajaldagaid. Mañemuš áiggiid leat soames «supersápmelačča» biehttalisgohtán hupmat dárogieles. Sii gáibidit dulkka dahje juo geahččalit *bágget* dárogielhubmi sápmelaččaid ja dážaid hupmat sámegiela. Iežan bealis in doarjjo sin, ja oainnán ge sin seammalágánin go muhtun olbmá gii 2-vahkkosaš gurssa mañnil Hárštadas ii šat máhttán eadnigielas.

Goappašat fearánat ja meanut duodaštit dakkár mánnálašvuoda ja eahpesihkkarvuoda sáme- ja dárogieles hárrái ahte medisiinnalaš sániid mielde dárbbasivčče divššu. Diekkáraš meannudanvuogit eai ovddit sámi giela ja kultuvrra. Ii leat dohkálaš vuohki otne oččodit servodaga rievdat bággejumiid ja deattuhemiid bokte.

Bajásšaddan sámi birrasis gos sámegiella lei stoahkangiella ja beaivválaš giella ja dat nanu oktavuoha bearrašis ja fulkkiiguin, leat buot nannosit savvon millii. Dat nanusmuhtii gullelašvuoda sámevuhtii, go oaččui dan dovddu ahte sámegiella ja eallinvuohki ii lean heajot go dat maid eará kultuvrrat sivdnidedje. Diet gullelašvuoha dáidá leat čadnojuvvon iešguđet lágán muittuide, fearániidda, olbmuide dahje birrasii. Soames háviid boktá diet nieguid mat ohcalit juoga masa nu ovddeš áiggis. Diekkáraš ohcaleapmi sáhtá dagahit soapmásiidda duodalaš váivvi, go fuopmá ahte vássán áigi ii máhca. Ohcaleapmi šaddá maid dakkárin ahte soames sápmelaččat vigget máhccat eamevuodaidasaset, mii dal juo dat leaš? Buorre ovdamearkan dasa leat muhtumat sis guđet nannen dihte iežaset sámevuoda dorvvastit šamanismii.

[28] Soames olbmot soitet leat deddojuvvon nu garrasit hilgut sámevuodaset, ahte mañnil ollásit biehttalit iežaset dahje sogaset leamen sápmiin. Dat ii leat mihkkege apmasiid dahje erenoamáš sámi fearán, muhto oalle dábálaš boadus guovtti kultuvrra deaivvadeamis.

Gii lea sápmelaš? Mun in jáhke leat vejolažžan čatnat sápmelašvuoda vara dahje eará árbbolašvuoda bokte. Čuđiid ja duháhiid jagiid čađa leat sámit náitosiid ja mánnáriegádahttimiid bokte seahkanan ránnáálbmogiiguin. Danin leage ártet ráddjet olbmuid olles, bealle dahje njealjádassápmelažžan. Seammás

lea mu mielas váttis dohkkehit ahte olbmot geain ii leat makkárgge čadnojupmi sápmelašvuhtii, huksejit juogalágán sámevuodu alcceseaset ja ovddidit badjelmearálaš oaiviliid mat leat mielde lasiheamen riidduid sápmelaččaid ja dážaid gaskii.

Eanaš olbmot jurdilit bohccuide go lea sáhka sámiin. Johttisápmelaččat leat dieđosge mángga dáfus govvidan dan erenoamáš eallinvuogi mas lea johtalus (nomadisma) ja mii lea nu erenoamáš davviriikkaid álbmogiid gaskkas. Sihke ealáhusa ja eallinvuogi dáfus lea ovddeš áiggiid ja dálá oktavuoha bohcco ja sápmelačča gaskka leamaš mielde ráhkadeamen dan gova miehtá riikka ahte buot sámit leat boazobargit. Ollugat leat maid čuoččuhan ahte oppa sámekultuvra duššá jos boazodoallu nohká ealáhussan. Vaikko boazodoallu leage deatálaš caggi sámekultuvrras, ii leat lihkus áidna caggi. Muhtun vuorraseabbonisu jearai mus oktii áiggun go álgit boazodoallin go šattan ollesolmmožin. Vástidan sutnje hui njuolggá: «In de áiggo dien beatnatdillái». In lean guđege ládje fuonušeamen dien fitnu dahje eallinvuogi. Dat lei báicce dovddastus das man garasin mun dovden boazobarggu gaskkamuttos 1950-jagiid. Mun háliidin eará eallinvuohkái mas eai lean seamma rahčamušat ja lossa bargu. Maiddái mu vanhemat dorjo mu jurdagiid skuvllaid vázzit eará fidnui álgit.

Mun lean orron eanaš ealliman sámi guovddášguovlluid olggobealde. Ovtastaladettiin eará olbmuiguin lea dat hui unnán mearkkašan guđe čerdii dahje nášovdnii mun gulan. Mun lean [29] dovdan iežan dássálagaid dážaiguin, amerihkálaččaiguin, afrihkálaččaiguin ja earáiguin. Ja goitge muittán čielgasit iežan sápmelaš duogáža mii báidná mu jurdagiid, mu vuoddoárvvuid ja mu veardideami man deatálaš guđege bargu ja eallinvuohki lea.

Oalle dávjá vásiha olmmoš nákku dan gaskka mii livččii buoremus ja dan mii lea vejolaš. Nu dáhpáhuvvá erenoamážit go orru amas riikkas amas kultuvrra siste. Mun lean ilus go lean orron Afrihkás ollu jagiid. Munnje lea leamaš mávssolaš fuopmát ahte ollu olbmui váilu dat buot deatáleamos oppa nagodit ge eallit. Lea viehka lossa oaidnit ahte geafivuoha, buohcuvuoha ja diehtemeahtunvuoha mearredit otná ja boahhtevaš dili miljon olbmui dán máilmmis. Eará kultuvrraid ja máilmmi headi sáhtta mángga ládje dustet. Sáhtta leat rabasvuoha, vuollegašvuoha ja gierdevašvuoha, muhto maiddái

dubmejupmi, báhtareapmi duohtavuodas ja ráddjelijupmi. Buot váraleamos lea jos doaivu ahte son oaidná «duoid nuppiid» dahje duon amas kultuvrra «ivnnehis čalmmiiguin». Háliideažžat go vai eat, de lea deatálaš muitit ahte eai ovttasge leat «ivnnehis čalmmiit». Min oahpásmuvvan ja oaidnu eará kultuvrraide ja olbmuide lea báidnojuvvon iežamet eallimis ja duogážis. Bealágahtesvuohka dahje objektiivvalášvuohka ii oppa gávdno ge. Dat máksá ahte mii álohii välljet árvodásiid, dihtomielaláččat dahje diehtemeahttunvuodas. Sii guđet dan eai dieđe sierranas välljelijumiin deaividit dávjá váttisvuodaiguin ja dovdet identitehtta-váttisvuodaid go deaivvadit eará kultuvrraiguin. Erenoamáš deatálaš lea muitit makkár árvomeriid ieš ii sáhte hilgut, ja gokko rádjji manná dohkkehit rievdamiid iežas eallimis ja eallinvuogis.

Go galgen ássat áibbas amas dillái afrihkálaš kulturčearddaid gaskii, lei munnje hui mávssolaš go ledjen bajásšaddan guovtti kultuvrra gaskkas Norggas. Mun dovden bures iežan vuodđoárvvuid ja fuomášin fargga ahte min «norgalaš jurddagovva» ii eisege lean nu erenoamáš buorre.

In mun lean mišuneara, muhto heahteveahkke- ja ovddidanbargi. Oarjemáilmmis lea mis šaddan vierrun čujuhit ahte osku ja vuoiŋjalaš áššit leat olbmo «priváhtta áššit». Eurohpá ja ^[30] Davvi-Amerihká olggobealde lea diekkár jurddašanvuohki áibbas amas. Religiuvdna lea deatálaš oassi árgabeaieallimis ovddidanriikkain. Nu leage olles árgabeaivi čadnojuvvon vuoiŋjalaš ja ávnaslaš fámuide. Munnje gii ledjen kristtalaš, lei álki ipmirdit dan. Mun rohkadalan juohke beaivvi, mun rohkadalan ovttá Hearrái gean doaivvun vázzit iežan guora miehtá gaskka ja láidet mu lávkkaid. Vaikko ledje ge ollu áššit maidda mun liikojin ja mat illudahtte mu, de ledje maid muhtun bealit diein kultuvrrain maid in sáhtán gierdat. Ovdamearkka dihte lea mu mielas dohkkekemeahttun oaffaruššat olbmuid. Dat vuollegis árvu olbmo eallimii mii lei ollu čearddain, lea áddehahtti historjjá ja eallindási ektui, muhto mu mielas lea buot olbmuiin seamma árvu ja danin galgat geahččalit dahkat dohkálaš eallindili buohkaide. Ollu kultuvrrain lea gillámuš ja buohcuvuohka ollásit dohkkehuvvon oassin eallimis. Mun oaivvildan ahte mii galgat addit veahki unnidit buohcuvuoda, gillámuša ja heađi buot olbmuiin. Rumašlaš heahti lea dattege dávjá čadnojuvvon nu čavgadit diehtemeahttunvuhtii ja religiuvnnalaš gáttuide ja oskui ahte olles

kultuvra rahtasa jos geahččala rievdadit ávnnaslaš dili beroškeahttá rievdademiin oktanaga. Danin lea mu mielas kristtalaš mišuvdna deatálaš oktanaga ja buohtalaga ovddidanbargguin.

Mii lea mii munnje addá sámi iešvuoda dahje identitehta?

Dat leat buot fearánat, dovddut, oahppu, diehtu ja oktavuhtadovdu ja ovtastallan bearrašiin, fulkkiiguin, ustibiiguin ja eará olbmuiguin Guovdageainnus ja Kárášjogas. Nu leage muhtun ládje maiddá báikkiide čadnojuvvon. Mus ii leat makkárga vuostemielaid dasa ahte leat seammás sápmelažžan ja dážan. Iige mus oro dárbu doalahit dahje máhccat muhtun erenoamáš dássái sáme kultuvrra ovdáneamis. Baicce dohkkehan ahte buot kultuvrrat rievddadit ja váldet osiid ránná kultuvrrain. Inge mun oainne dan ge ahte sámevuotta ja risttalašvuotta dárbbáseaba leat vuostálagaid nugo soapmásat vikkahit. Oskkolažžan jáhkán ^[31] mun ahte Ipmila ráhkisvuotta Kristus Jesusa bokte olaha sihke sámiid ja earáid. Dan galgat ge sárdnidit stuora duostilvuodain. Mu mielas ii leat vejolaš oppa jurddašit ge dan ahte sáme kultuvra ja eallinvuohki galggašii leat risttalaš kultuvraárbbi ja risttalaš báidnojumi haga go dat lea leamaš min gaskkas juo mángga čuođi jagi. Mo sámi risttalaš eallin galgá ovdan buktojuvvot, ferte giddejuvvot mángga áššái. Dássáži lea Leastadius-osku leamaš deatáleamos suorgi sámi risttalaš eallimis. Das leat fas moanat suorggi ja njunnoša geain lea sakka iešguđet lágan oaidnu vel smávva áššiin ge. Muhtun nuorra sámit leat dovddahan vuostehágu risttalaš nuoraidbargui mii ii čuovo Leastadius oskosuorggi. Dat lea navdojuvvon velá dáruiduhttimin ge. Diet seamma olbmot eai čájjet gal makkárga vuostemiela «dáruiduhttimii» mii dáhpáhuvva eará nuoraidbargguin ja kultuvrabargguin, nugo valáštallanservviin, nuoraidservviin, dásadoaluin, kinuin, teahteriin jna.

Mun šattan hui heajos millii go olbmot eai duostta duohta ja čielga sániiguin ja ákkaiguin bargat, muhto gávdnet juogalágan sadjásaš ákkaid ovddidit oainnuset. Dat guoská sihke sámeáktivistii ja dáruiduhttiide.

Nállevalaheapmi lea fasttes dahku. Ollu nuorra sámit leat leamaš čeahpit dubmet dážaid sihke nállevalaheaddjin, badjelgeahččin ja kultuvrabággejeaddjin. Orru leamen áigi bisánastit suokkardit iežas oaiviliid,

ákkaid ja meanuid nu ahte boahhte buolvvat eai dubme min iežamet nállevealaheaddjin.

Maŋnil go lean ollu jagiid orron vieris riikkain gos badjelgeahččanvuohta earáládje jurddašeaddjiin lea juohkebeaivválaš ja gos čearddagullelašvuohta eanaš mearreda vejolašvuođaid oažžut oahpu, barggu ja eará buriid, de orru oassi sámiid nášonalismas goargatlaš. Vaikko vel sámi giela ja kultuvrra ovdánahttin leage sihke mávssolaš ja riehta davviriikkain, de in sáhte vajálduhttit man buorre dilli sámiin dattege lea davviriikkaid stáhtain ja man bures singuin lea meannuduvvon. Min kristtalaš kultuvra galgá oažžut gutni das, go dat lea deattuhan olbmuid ovttáárvosašvuođa. Lea deatálaš ahte mii eat vajálduhte oappáideamet [32] ja vieljaideamet eará guovlluin máilmmis duškedettiin iežamet lagas ládduin.

Go mun Norggas dajan ahte mun lean sápmelaš ja olgoriikkas ahte mun lean dáža (nordmann), de ii mávsse ahte mun in dovdda iežan sápmelaš gullelašvuođa go lean olggobealde Norgga. Dat baicce deattasta mu gullelašvuođa Norgii norgalaš boargárin dahje dážan dainna dulkomiin ahte mun lean Norgga boargár.

Mii galgat seailuhit iešvuohtamet, kultuvramet ja leat rahpasat ođđa jurdagiid guorahallat. Muhto vuosttamužžan galgat bissut olmmožin ja atnit earáid maid danin. Mii leat ovttas ožžon hálddašeapmái dán eatnama oktan dan riggodagaiguin. Ja eallima ulbmilin lea dat ahte galgat «ráhkistit Hearra du Ipmilat oppa du váimmustat ja oppa du sielustat ja oppa du mielastat, ja du lagamuččat dego ieš iežat».

Jovvna-Ánde Vest

Riegádan 1948. Lea eret Roavvesavvonis, suomabeale Deanuleagis. Ássá odne Parisas. Parisas lea son maiddá i lohkan fránskagiela. Son lea moanaid jagiid bargan jorgalemiiguin. 1988 ilmmat sus vuosttas girji, «Čáhcegáddái nohká boazobálggis». Dát lei Davvi Media ja Aschehoug románagilvohallama vuotogiehtačálus. Girji lea bohtán olggos maiddá dárogillii ja

suomagillii. 1991 ilbmá sus nubbi girji, romána «Kapteinna ruvsu».

Sápmi servodaga olggobealde geahčadettiin

Ovdalaš juovllaid fidnejin vuorddekeahtá reivve, mas eavttuhuvvui ahte čálášin juoidá sámeservodaga olggobealde ássi sápmiin.

Movttiidin garrasit. Teman árvaluvvui «Sápmi servodaga olggobealde geahčadettiin». Iežan mielas mus ledje vaikko man ollu dehálaš áššit mitalanláhkai. Eai leat ieža dušše fuomášán buot bargojuhkosiin ja lávdegottiin fuolakeahtá, go ássat menddo gasku servodaga, jurddašin suoli, ja áššis diehti olbmo skealbma modji idii njálbmečihkii.

Buot lei čielggas. Mus ledje ollu konstruktiivlaš oaivilat sámeservodaga boahhteáiggi várás. Čálus lei juo juovlabasiid áigge gárvis, váillui dušše ahte merken dan báhpárii. Lean goittot oppa ealliman áigge leamaš dakkár sealggahis olmmoš, guhte maŋida buot áššiid nu guhkás go veháge vejolaš. Nu geavai dálge. Eliimet badjel guovdadálvi, bohte beassážit, ja mun dušše jurddašin ahte leat vel golbma guhkes mánotbaji áigi čállit.

[34] Dál go čálán dán máidnasa uhca lanjastan, de mus ii leat šat go váile vahkku. Dasa lassin lean hilgon guhkes dálvi áigge oaivái cieggan čiekŋalis jurdagiid ja dál ferten hutkat buot ođđasit álgu rájis, ja issoras hoahppu deaddá mu hárduid.

Nappo sáhtán dadjat ahte geahčan dál servodaga olggobealde, áibbas dan maŋimuš ravddas.

Geahččalan muittašit maid olbmot dál dahket Deanuleagis, mu mánnávuoda guovlluin. Vuolle-Deanus suhket juo olles fártta luosa ja gesset gidđagolgadaga (vai juogo ležžet dange gielán). Mu viellja Sámmol lea várra juo ceggen vuosttas buođu Steaččalatnjargeahčái, mii goittot fargga cohkko ja man gártá gaidut dasto eret ja maŋná fávlledit, go čáhceallodat lea stáđásmuvvan. Sávan

váimmustan ahte almmái lihkkoha dán geasige juoba ovttá českes gidđaguoli, váivi duššiid dádjut. Badje-Deanus várra beldejit, divodit áiddiid, gurrejit gužžagealláriid ja jálumusat leat gilván buđehiid juo moadde vahku dás ovdal.

Jurddašan man guhkes áigi lea dassái, go ledjen mañimuš gearddi mielde gidđagolgadeamis. Dassái leat áiggážit. Leimmet vehá dilssit dasa, dasgo Badje-Deanus dainna ii gal riggon, eanet lei goarádussan dát árbevirolaš bivdovuohki, go gaikkodeimmet firpmiideamet buot máilmmi rutkošiid, maid gidđadulvi lei njámastan fárrosis Kárášjotsis boanddaid njáskkahatravddain. Danin divttiimetge olbmuid golgadiid gidđat lobálaččat Vuolle-Deanus, ja ieža sibildeimmet firpmiideamet áittis olggos easkka dalle, go ijat bures ránodišgohte.

Áhčči suohpui badjebeliid, mun vuollebeliid, Bikká-Ánde nanačárvvát almmájin lei áiruin ja min Sámmol lei ovdaskohttas oahpásmuvvanin dán dološ bivdovuohká.

– Galggat geahččat dárkilit, mo galgá suhppet, rávvii áhčči bártnis. – Suhppen galgá álo dáhpáhuvvat hui johtilit, dalle ii leat áigi ájahallat. Gávnnahallama várra lea dalle uhcit.

Mii finaimet juohke ija Deanu alde ja bođiimet easkka iđidis ruoktot. Ovttá beaivvi ledjen vehá dolkan ja vázzen eatni lusa.

– Eaibat dát min hommát leat vehá dakkáraš lobihis ášši, jerren sus nugo livččii deaddán ášši morálalaš bealli, vaikko [35] duohtavuodus mu dettii dušše šláravuoha. Ii lean hálo vuolgit ihkku neavrres dálkin stullat Deanu ala.

– Boastut dat gal várra lea, vástidii eadni. – Jearamat áhčis maid dat lohka. Mun das áhči lusa.

– Áhčči! Ii leat riehta golgadiid čakčat. Mii eat gudnijahte eisseválddi nugo Paulus rávve, ja lánka lea bassi.

Áhčči geahčai mu guhket ja bosádii, nugo sus lei vierrun dalle, go smiehtá oalle čiekjalit.

– De vuos dat lánka. Dat lea láttániid lánka. Ja dasto Paulus ja eisseválddi gudnijahttiin. Feilet dat lea sáhtán Paulusge. Jos muittežan riehta, de son ii lean mihkkige guolásteaddjiid. Biehtár lei guolásteaddji, ii Paulus. Iige olmmoš

galgga smiehttat buot joavdelasaid, jallu dasa. Mana moardit ja muitte doallat čalbmegaskka! Vuollemoardda galgá leat álo vehá guhkebuš go badjemoardda.

– Manin galgá leat guhkit, áhčči?

– Ii leat nu bahá vavdat. Ammal juo vuollebealli lea gárvvis don eahkedii, beassat mii sihkastit Biessavvona.

Leat mannamin Biessavvonii.

– Vai dás mii juo iskkastat? eavttuha áhčči.

– Eat dáidde duostat, dadjá Bikká-Ánde. Erkke-Lemet Heaika gullá.

– Oađđá juo, lea váibadan iežas lájuin.

– Muhto Erkke-Lemet Ovlá sáhtta leat gozuid alde.

– Soaihan leaba Risten-Rávnáin dakkár utnolaš olbmot.

– Buonjosteimmet oađđa golgadaga dán gáržžes gobis. Luosjuolgi ja golbma ditti

– Biesjotnjálbmi lea maiddá gárži, savkkuha áhčči Bikká-Ándii. – Jos beare deaivá leat guolli das, de dat lea hui buorre boahtit fierbmái.

– Tenopuro gullá, savkala Bikká-Ánde.

– Dovddan vilbeallán. Oađđá. Ii dáiddeš gullat, vaikko máilbmi gopmánivččii.

– Káre-Lemet gullá.

[36] – Lea Luopmošnjávrris rávdobivddus.

– Naba Olet-Nillá?

– Illá jáhkán beroštit. Muhto duoin mun in mana dadjat maidige, seavista áhčči Dáža beallái. – Ieš Jovsset-Lemehis mun in bala, muhto leat dat áddemeahttun nuorat, mat sáhttet muhtimin fáktet.

Eat giddanan dan ijage, muhto darvviheimmet golgadaga guovdu Biessavvona nu ahte min bivddus gaikánii guovtte oassái. Áhčči oahpahii mu gierdavaččat čiktit, ja mun galgen oahpahit Sámmola moardit. Ná dáhpáhuvai dás duohko. Mun čikten, Sámmol morddii ja ovttas mii dasto gaikkodeimmet ihkku Deanu alde. Biessavu lei erenoamáš vearrái, muhto jos bures manai, de lávii leat viehka stuhča Boazonjargeahčen.

Go mii vuot oktii heahkka earránattaimet Bikká-Ándde sátkkus, de áhčči časkkii čalmmi.

– Boahhte lávvardaga mii gurret Yrjjo-savvona. Ohcejogas leat gearregat iige Yrjjo astta lávdealmmájin fáktet iežas savvona. Máret-Sofe dat gal diedusge ceaggá dearpmi alde, muhto baškka dat gal mii sus. Hástit oainnat velá Sofe-Ovlláge fárrui. Máret-Sofe ii sáhte bargat maidige, go gullá vielja jienage Deanu alde. Dasa lassin Máret-Sofe lea du eamida oabbá ja mu eamidii son lea vuosttas oarpmealli eatni bealde ja nubbi áhči bealde.

Ná vuđolaččat oahpahedje dan áigái vanhemat mánáidasaset ávkkálaš áššiid. Doaivvun ahte min dalá skindošeapmi lea vajálduhttojuvvon ja ándagassii addojuvvon. Áhči-guovttos Bikká-Ánddiin leaba eatnanlaš duomu olggobealde, mun lean guođđán servodaga ja earát guđet leat báhcán báikki ala, leat álgán sárdnealmmájin dahje leat muđuid hilgon heajos vieruideaset.

Mu luossabivdu ii leat ievttáža ášši, muhto mu badjeeallin lea veláge guhkkeleappos. Leimme áhčiin Gámasmohki áiddi luhtte, go son muhtin idit dajai munnje.

– De lea dusge iežat mearka. Olgeš bealde okta ovddal guokte mañil, gurut bealde guokte ovddal okta mañil. Dat lea buorre mearka, váttis rievdadit. Dan ala sáhtát cegget iežat badjeeallima, go vehá rávásmuvat.

[37] In ádden manin mu mearkka lei váttis rievdadit. Mu mielas dan dat easkka leige álki rievdadit, go goappat beallji lei niege čavddis. Skivdnji duosa, njavki dása ja duosa velá guobir, dallehan dat leage mu boazu. In viša báhcit muittašit dađe viidáseappot iežan surgadis ja oanehažžan báhcán badjeeallima.

In máša leat goittot muitalkeahtta mo dinejin vuosttas ja áidna bohcco dán buorre merkii. Vulggiime Elle-Piera-oamehasain Geavu sisa guollebivdui. Piera, guhte lei munnje dego áhčči dan oanehis áiggi, man gergen leat su geahčus, áiggui finahit mu gitta Fiellojotgoržži rájis. Munno guollebivddus ii gánnet olus hállat.

Leimme juo boahtimin ruovttoluotta Luopmošjávraí, go fáhkkestaga áiccaime bohccuid. «Moai dat gal vuojehetne daid Ruktajávrrí áidái», movttiidii Piera. Nu moai álggiime. «Viegamat cakkastit don aláža ala», čurvesta ain mu

skihpár. Go mu váiban ja boatkuluuvvan rumaš lea viimmat joavdan dohko, de bohccot leat juo guhkkin eará aláža alde. Boazobeanan lean umáhttu ja mus váilu ollásit buorre boazobeatnaga sávriuvuohta ja lunddolaš vitmatvuoha.

Oaččuheimmehan moai baháláhkai dan eallostuhka lahka áiddi. Mun vihken almmuhit olbmuide Luopmošjávraí ahte bohccot leat juo measta sivllaid siste. Giinu finadii dieđiheamen badjeolbmuide áššis, ja mañit beaivvi sii aitto buškaledje bohccuid áidái.

– Moai barggaimme stuorra barggu. Dus lea badjealbmá čalbmi, dajai Piera ja geahččalii jeđđet mu. – Munno bargu ii galgga vajálduvvat, das doalan mun fuola.

Inge mun báhcángo bálkkáhaga. Bálggus skenjii munnje buori álddu, mii dasto laskkai logioaivvi čorabihtán ja vehážiid sogahuvai nu ahte das ii báhcán eará go mearka. Dá muhtin jahki dás ovdal okta almmái árvalii vai sutnje mun bijan dán reastaluvvan mearkka. In eahpidan sekunddage, go válden vuostá dan moadde báberláhpui, maid dasto juhken čuoovvovaš vahkuloahpa áigge Ohcejoga hoteallas. Go ledjen dišken mañimus jugástaga čottaráigge, de dihten ahte mu badjeeallin lei loahpalaččat nohkan.

[38] Dieđán bures ahte lean dál lohkkášuvvan mannanáigái. Baicce geahččalivččen gávdnat jierpmálaš čovdosiid sámeservodaga várás mun muittašan daid doložiid, mat leat ellojuvvon eaige boađe šat goassige ruovttoluotta. Lean dego eallilan olmmoš, guhte boaresvuoda beivviinis eallá oddasit iežas nuorravuoda áiggiid. Mannan dálvvi viassis ja realisttalaš jurdagiin ii leat šat diehtuge. Buot leat oktan moivin oaivvis.

Geahččalan goittot mitalit juoba vehá das makkár lea eallit stuorragávpogis, gos diehtá iežas áidna sápmelažžan (in goittot mun dovdda earáid). Iskkan maiddái ovdanbuktit lohkkiide áddejumiid ja oaiviliid iežamet servodagas. Makkárat dat leat leamaš ja mo dat leat várra dasto jagiid mielde rievdan ja makkárat dat leat dál, go čálán dán moive artihkkala, mii cuvke buot buori essee dovdomearkkaid. Oaivil livččii maiddái veardidit dan servodaga, gosa lean goasnu riegádan dainna servodagain, gos dál viccástalan beaivi hávil ovddosguvlui.

Lea várra buorre vuos mitalastit iežan birra. Lean riegádan Deanuleagis,

gos ohppen vehá guolástit, ja ledjen maiddái muhtin áiggi áhči fárus boazobargguin. Dasto áhčči hálidii ahte mu eallin boadášii vehá álkibun go su iežas eallin lei leamaš, ja bággi mu skuvlabálgá ala. Lohken ja guvlen eahketbottaid buotlágan joavdelas girjjiid dassái, go mu oaidnu hedjonii dan muddui ahte in earuhan šat iežan mearkkage. Inge dohkken šat čakčagolgadeapmáige, go oppa áigge báibmen áhči gállui skuvllas ohppojuvvon lága ja eisseválddi gudnijahttima.

Munnje nugo mángga earáge sámeoahppái skuvlaáigi Avvila látteguovddázis lei garra áigi. Das lea dan mađe valjis hállojuvvon ahte dušši lea mu šat olus das mitalit. Dat lei áigi, goas garuhin iežan servodaga ja jurddašin ahte mu guovdu lei deaivan issoras lihkohisvuohta. Ledjen hearckes gánda ja dovden iežan áibbas guorusin. Buot čavli iežan duogázis ja iešgudnijahttin nullojuvvui vehážiid eret. Várra dát lea oktan, muhto ii suige áidna sivvan dasa ahte čálán dán čállosa doppe gos čálán.

Vulgen dasto Helssegis alit oahpu maŋŋái. Moanaid jagiid [39] geahččalin doppe čiegadit iežan duogáža, vaikko hihtáseamosge árvidii dalán gosa guvlui almmái gullá, go oinnii mu.

Oaivegávpoigis orodii seammá áigái muhtin nuorra almmái, geasa lei juo darvában sámevuoigŋa, ja gii dasto njoammudii dan munnjege. Orui ahte buot dáid guhkes jagiid mu njuvdán lossa deaddu viimmat sihkkášuvai eret. Vuosttas gearddi ealliman áigge ledjen čavlái das ahte gullen sámesohkii. Munnje dát morráneapmi lei viehka fámolaš. Logut báhce vehážiid nuppi sadjái ja ieš johten restoráŋŋaid mielde duodašteamen olbmuide iežan sámeruohttasiid. Dan áigái sápmelaš ii lean mihkkige dábálaš oainnáhusaid Helssegis. Ávkkástallen sámeduogážiinnan nu ollu go gergen. Máŋga rámmabihtá leaččan ožžon áibbas nuvtá aiddo danin go ledjen sápmelaš. Dat ledje mu eallimis dat alla áiggit.

Go máhccen mángga jagi geažis almmá loahppadutkosa Sápmái, de vehá dat gal čuokkui oamedovdui. Dihten mo muhtin olbmot suoli illudedje mu sealggi duohken, go mus ii lean bohtán dakkár stuorra hearrá makkárin áhčči lei várra suollemas jurdaginnis hálidan. Son ii lean goittot šat oaidnimin mu eahpelihkostuvvama. Olbmot jáhkke ahte mu Helssega jagit ledje mannan áibbas duššás. Olggudasat ledjenge nu guorus, go olmmoš fal sáhtta leat. Boares

lávkalágáža eai deavdán diplomat eaige eará alla oahpus duodašteaddji báhpárat, doppe eai lean go muhtin mávssekeahces rehkegat. Eará eatnanlaš opmodaga ledjen duksen guovtte plástteteškkii. Die lei buot maid ledjen ožžon váile logi jagis čoahkkái.

Vuoittu beallái sáhtten goittot rehkenastit dan ahte ledjen viimmat duostagoahtán dohkkehit dan ahte mus ledje sámevánhemat ja ahte ledjen riegádan sámesiidii. Go máhccen davás, de sápmelašvuohta lei olles fártta badjáneamen vuoliduvvon jápma dilis.

Munge ávkašuvven das, go muge välljejedje muhtin jahkái gaskaboddosaš oahpaheaddjin min gieldda skuvllaide. Galgen oahpahit mánáide ee. sáme giela, man in máhttán ollege čállit. Gos dat gal mun livččen dan oahppan, go eai lean goassige oahpahan.

[40] Muittán vela viehka bures iežan vuosttas beaivvi oahpaheaddjin. Veagain dohpejin boares sihkkeliid ja duolbmalin Vuovdaguikii iežan ođđa virgái. Duskidin garrasit, go gehtegat njuikejit eret alde juohke minuhta geažis, go ferdnejin suhtus ovddosguvlui. Báikkuid ledje geainnu alde hirbmat bávttit, muhtimin fas fievru vuojui duolmmaniid ráji luotkko sáddui. Go hoigen bivastatgállus iežan vuojána Boazonjárgga ala, de gehččen Biessavvona guvlui, ja muittašin mo luossa lávii hui njálgát čuohecit min golgadahkii čakčat. Min Sámamol lei dalle velá bás gándaš, Bikká-Ándde Sámamol dagai juo vuosttas irgemátkkiid. Čierastin Vuovdaguoikka skuvlla šilljui. Luhkkár-Heaika čurvii mu loktii ja hoahkalii «vai deike don leat boahtán ođđa oahpaheaddjin. Buorre beaivi ja buresboahdin min geafes Sápmái, Jovvna-Ánde!» Heaika viežžalii spihkeluosa, roavaláibbi ja mielkeburkke, ja dasto moai leaicideimme iđitnjealji rádžái. Heaika manai nohkkat ja dáhtui mu mannat snahpastit oahpaheaddjilanja soffá ala. Ovdalgo earránattaime, de jearralin sus ahte mii dat gullá spesialoahpaheaddji bargosuorgái. «Don galggat rasildit dakkár oahppiiguin, geain lea erenoamáš váttis», čurvii Heaika, go gavccui loktii nohkkat. Aiddo ledje rohtten nahkárat, go giinu rabastii uvssa ja deaddilii čuovgga ala. «Na mii dáges!» cohcgii Báršši-Piera, go oinnii amas olbmo oadđimin soffá alde soggáičalmmiid. Gággasin das čohkut ja sáven dálualbmái buorre iđida. «Na mii dat du lea deike bálkestan?» imaštalai Piera. Go gulai ahte ledjen sin ođđa

oahpaheaddji, de ráfui ja vuoššagođii iditgáfe.

Dál dáiden láhppot áibbas endorii addojuvvon temas. Muittašišgohten vuot daid doložiid. In oppa livččege sápmelaš, jos in čálásii ášši guoras. Dát oahpaheaddjijagit movttiidahte mu garrasit iežan eatnigillii. Skuvlenbeivviid áigge oaččuimet vehá oahpu sámeziela čállimis. Eanaš goittot buđaldin okto. Dahken feaillaid, muhto jotken iešoaivválaččat ovddosguvlui. Roavamus feaillat buhtistuvve áiggiid mielde eret. Váliden sámeziela váimmoguovdu áššin ja isken sitkadit oahppat das nu ollu go vejolaš buot dain gálduin, mat ledje mu olámuttus.

[41] Dál lean ássan dáppe Parisas juo guhtta jagi. Dan áiggi olmmoš, guhte vázzá čalmmit rabas, lea oainnestan ovta ja nuppi ášši. Lean geahččan makkár lea gávpot beaivečuovggas, dalle go dábálaš olbmot barggildit bargguideaset. Lean maiddái eanet go oktii geahčastan makkár lea gávpot ihkku ja makkár olbmot dalle leat jođus. Lean hálahan olbmuid, geat vásihit ijaid ruskalihtiin, geallerrokkiin jo gáhta alde. Go vuosttas gearddi oidnen olbmuid oadđimin dálvebuolašin gáhtaid alde, de munnje bođii ahkidis miella. Eai sii lean dušše juhkkit ja narkománat, muhto ledje maiddái buohccit ja boarrásat, geat ledje nu oarbásat ja geafit ahte sin eai fuollan šat eai buohcceviesuidege. Mángasat dáin olbmuid ledje juo dan muddui nuonddahallan ahte eai arvan šat oppa vuolgitge veahki ohat. Jurddašin ahte davviriikkain ii leat dábálaš oaidnit dákkár olbmuid. Leathan doppege stuorra gávpogiin ruovttuhis alkoholisttat ja narkománat, muhto gal doppe dábálaččat lea buohkaide ordnejuvvon juoba muhtinlágan veahkki. Ja dan guovllus, gosa deiven riegádit, dákkár lagamučča badjelgeahččan lei dovdameahhtun. Dat ii goittot mearkkaš dan ahte buot mu mánnávuoda áiggi olbmuid livčče lean liegga ja láđis váibmu. Sii eai oktageardánit lean hárjánan dasa ahte olbmot odđet olgun. Muhto iihan dieđusge gánnet oppa veardiditge uhca sámesiiddaža ja stuorragávpoga, gos ássat čuođit olmmoščearddat ja gos gilvu beaivečuovggas lea garas ja árpmuheapmi. Eanaš leat dieđusge áibbas dábálaš olbmot. Muhtimat lihkestuvvet buorebut go nuppit, muhto nuhan lea juohke sajis.

Maid fránskalaččat dihtet Sámis ja dan ássiin? Die lea miellagiddevaš jearaldat. Imaš ollu olbmot orrot diehtimin, gos lea beakkán «Laponie», gos

logan iežan boahit, vaikko dábálaš fránskalačča diehtu olgomáilmmis lea dábálaččat duođaid gárži. Go čavggadan dárkileappot sin dovdamuša, de fuomášan ahte dat lea dušše dat stereogovva, maid láttánat, ruottelaččat ja dážat leat vuovdán olgomáilbmái hálidettiinaset geasuhit davás eanet turisttaid. Buot sámiet vihket ealuideaset maŋis ja áššet gođiin ja lávuin. Okta helgetlágan bielloskálla ja guolgaborga. [42] Go lávejit jearrat man ollu mus leat bohccot, de láven geassit suollemasmoji. Leago duhát vai eanet? Lovttohalan olggiidan nugo mii fránskalaččaid ja guođán dán ášši rabas. Suoma ambassáda čállá dieđáhuslasttastis ahte sámiiin ii galgga vahágisge jearrat man ollu sis leat bohccot. Dan sii eai muital goassige. Ehpethan diige muital man ollu dis lea ruhta bánkkus, čuvge dieđáhusláđđi. Hálidan goittot velá vehá joatkit háleštallama inge muital ahte mus ii leat leamaš moattelot jahkáii oktage boazu mearkkas. Maŋimuš bohcco oaidnimiige leat juo moadde jagi. In viša muitalit dange ahte mu áhčis gal ledje dolin vehá bohccot, muhto son nallasii ollásit nu ahte sus eai lean loahpas go moadde gusa ja boares traktor. Jos mun dan muitalan, de mus ii šat beroš giige. Galggan leat vilda, ráigeoaivvat badjelunta inge reastaluvvan eanadoalli reastaluvvan bárdni. «Dathan lávejit bálkesti muhtinlágan báttiin bohcco gitta. Manin dat gohčodit dan bátti? «Lasso», vai mii dat lea?» Áibbas riehta, dat lea muhtinlágan «lasso», vehá dakkár maid cowboyat geavahit Amerihkás, go njoarostit gitta vuovssáid ealligovas.»

Jos giinu hálida diehtit aiddo mo justa buot dáhpáhuvvá, de lean gal heajos jieŋaid alde. Mu badjeeallimii lea guhkes áigi. Lean gulastan ahte suohpange lea báhcigoahtán eret anus. Dál buot dáhpáhuvvá earáláhkai go dolin mu áigge Gámasmohki áiddis.

Buot diehtoáŋgirepmosat hálidit diehtit leago Laponie ja Ruonáeana áibbas seamma ášši. Jos in leat váiban ja čađa dolkkástuvvan, de čilgen ahte gaskkas leat duháhat kilomehterat. Muhtimin dajan ahte jearaldagas lea okta ja seamma ášši. Mun boadán gasku nannáma ja mu áddjá lea buot čeahpemus cegget iglu.

Dákkár lea dábálaš olbmo diehtu Sámis. Sii dihtet sullii gos lea Ruotta ja Laponie. Suomas sii eai dábálččat dieđe maidige. Muhto gávdnojithan dakkár olbmotge, geain lea čiekŋaleabbo diehtu Sámis. Sii dihtet ahte boazodoallu lea dovdoseamos sámeovuovllu ealáhusain, muhto ii suige áidna. Dákkár olbmot

sáhttet dasto jearrat vehá dárkileappot min giela birra. Muhtimat ^[43] dihtet ahte sámegiella lea suoma- ja ungaragiella fuolkegiella. Mo daddjojuvvo dát ja dát sámegillii, sáhtta giinu jearrat. Smiehtan vehá áiggi ja dajan ahte dien ii duohta sáhte jorgalit sámegillii. Váilot sánit. Na dat lea dalle dakkár geafes giella, lávejit sii dasto dadjat. Dalle eattiha ja dajan ahte mu eatnigiella lea hirbmat rikkis ja čappa giella.

Ássihan lea várra nu ahte buot bures ealli gielat leat sullii seamma riggát dan birrasis, gos dat geavahuvvojit. Jos geahččala hállat fránskagillii boazobarggus ja Deanu luossabivddus, de dat lea hirbmat geafes giella. Ii mainnage eará gielain, earet muhtin sámojedagielaiguin, sáhte hállat nu čiekŋalit boazodikšumis go sámegielain. Seammaláhkai go fránskagiella lea dohkkemeahttun boazodoalus, seamma vehá heive sámegiellage guhkás ovdánan gávpoteallimii.

Man bures lea nagodan doalahit oktavuoda Sápmái ja sámegillii. De vuos álggos dan gielas. Olbmot lávejit muhtimin gullostit dadjamin ahte «iežan eatnigiella mun in goittot várra vajálduhtašii, vaikko gos de ásažan». Mun dajan njuolgga ahte dat lea stuorra gielis.

Ná lávejin munge ovdal jurddašit. Muhtimin oidnen olbmuid, geat ledje guhká ássan sámeguovllu olggobealde eaige lean nappo hállan guhkes áigái sámegiela. Go fuomášin man vehá sii máhtte sámegiela ja mo sehkkejedje jovkui eará gielaid sániid, de jurddašin ahte sii dušše dahkaluddet. Vai buohkat fuomášit ahte sii leat guođđán geafes Sámi. Muhtimat juoba čevllohalle das man ollu ledje vajálduhtán.

Mu mielas giella lea dušše diehtu. Jos dieđu ii geavat jámma, de dat vehážiid vajálduvvá. Muiten dolin buot Roma váldegotti geaisáriid ja sin riegádanjagiid. Dál in muite ovttaga riegádanjagi ja geaisáriid rehkenastimiige reahkkájit ovttá gieđa suorpmat. Jos olmmoš hálida vajálduhttit giela, de dat dáhpáhuvvá gal viehka álkit. Iihan goasnu ohppojuvvon giella dieđusge baifáhkka láhppo oaivvis, muhto das ravvgadišgohtet vuosttasin dakkár vehá geavahuvvon sánit ja dajaldatvuogit. Áiggi mielde olmmoš vajálduhtta juo áibbas dábálaš sániid.

^[44] Mun ledjen dolin geahččalan čiehkát sámeguorttasiiddán ja várra maiddái vajálduhttit iežan ruovttugiela. Suopmelažžan in lean dohkkkehuvvon inge sámegiellage nagodan áibbas vajálduhttit, dasgo mu mánnávuoda áigge min

guovlu lei buiga sámebiras ja min giella lei rikkis. Juohke áššái gávdnui sátni, ja jos ii gávdnon, de dat ii lean vealtameahttun.

Go bohten Parisii, de in hálidan gahččat nuppi gearddi bađalassii. Dihten ahte mu gielladáidu (oažžu dadjat ahte máhtten viehka bures suomagiela ja muhtin muddui maiddái sámegiela, man goittot galgen velá feilema ja oahppama bokte ollu nanosmahttit) lei mu áidna oaiveopmodat. Fránskalaš mus ii boađe goassige, vaikko oahpange doaivvu mielde goasnu viehka bures sin giela.

Diŋgojin dalán Sámi Áiggi ja Helsigin Sanomat. Sápmelašláđđi bođii juo ovddežis mu eamidii. Lohken čađa juohke áidna sámegielat girjji, mat deive gávdnot visttis. Románaid ja noveallaid lohken vuos ng. dáiddalaš oaidnočuoggás. Maŋŋá lohken daid gielaohppan váldoulbmilin. Merkon bajás buot amas sániid ja geahččalin gávdnat daid Nielsena sátnegirjjis. Jovvna-Jon Einoi galggašii addit giellagáhttenbálkkašumi. Son lea oskkáldasat geavahan daid sániid, maid nuvvosat, dálvadasat ja áitejohkalaččat geavahedje mu mánnávuođa áigge. Su girjjiin boahotá oidnosii dološ sámegiela sánálaš riggodat. Dálá nuoraide lea dieđusge hui váttis lohkat su girjjiid, muhto joatkke Eino seammaláhkai.

Dihten ahte servodaga olggobealde ássin mun galgen rahčat ollu, jos hálidin seailluhit iežan gielladáiddu. Dal ávkašuvven sápmelašvuođa badjánemis. Munge lean ožžon jorgalit sámegillii soames deavsttaid. Go dál geahčadan álgoáiggiid jorgalusaid, de in leat gal veháge duhtavaš daidda. Jos mun goasnu logadan maid dál lean roncon, de in várra dallege leat duhtavaš. Ja dat lea dušše buorre mearka. Jos olmmoš jáhkka ahte dal de lean oahppan juoga ášši loahpalaččat iige oppa iskkage rievdadit goasnu oahppan oainnuidis, de su eallin gal lea viehka guorus. Muhto dat gii oahppá, hilgu, eahpida maid lea mahká [45] oahppan ja geahččala duogŋat ovddeš dieđuid, de eallimis lea velá juoidá addinláhkai sutnje. Son ii leat velá geađgiluvvan bázzin.

Mu deháleamos oktavuolta Sápmái lea leamaš Sámi Aigi. Vuorddán dan mášoheamet juohke maŋnebáriidit. Dávjá boahotá, muhto dávjá maid láhppo ollu boastta sisa. Muhtimin láven ringestit maiddái Sápmái lagamus ustibiidda, muhto inhan dieđusge sáhte šloappardišgoahtit buot joavdelasaid. Lea dan mađe divrras geavahit telefonna.

Oktii guktii jagis láven finadastit Sámis. Oahppalattan vuos Roavvesavvonis lagamus olbmuidan. Go earránadde ádjáin, de álo várra jurdilaste guktot leagoston dá munno mañimuš oaidnaleapmi eatnan alde. Dasto finan Ohcejogas. Sámeráđis galgá eandalit čáñadit jearramin Leenas mañimuš ođđasiid sámeservodagas. Várra oasttestan sus juoga girjjige. Sámeráđis njulgen Uhca-Čálkku vistái. Jos almmái deaivá leat movttus, de sáhtán bisánastit das guhkitge áigái. Čálku roggá beavddi ala spihkečuovžža, roavaláibelahki, margariidnalimppu ja loahppemielkeburkke. Das moai dasto suokkardetne sámeservodaga dili, mun geahčan olggobealde iežamet servodaga ja Uhca-Čálku áibbas dan gasku. Muhtimin geahččalan njulget skihpára boarásmuvvan jurddašuvuogi, muhto loahpas fuomášange ahte iešhan mun lean buot boastut ádden. Lea buorre guovlallit maiddái hotellii, jos mat dohko livččii láhppon oahpes olmmoš. Jos livčče Pikku-Jusse, Jovsset-Ánde dahje Luhkkár-Heaika, de livččii buorre. Dábálaččat eai leat goittot earát go gielddadálu amas láttánat ja rivgut. Kárášjogas galgá velá beassat finadit, ja dallehan mu Sámi mátki leage juo dahkkojuvvon.

Lean nahkehan lávkii mañimuš jahkegearddi Sámi Áiggiid, ovdalgo bohten deike, gos čálán dán čállosa, Geahčadan govaid ja logan ođđasit juo ovddežis máñggageardái oahpes áššiid. Fuomášan man vehá duođaid dieđán dálá sámeservodagas. NBR, NSR, SLF, FRP eai olus daja munnje. Jurddašan ahte eai gostige máilmmis leat olmmošlogu ektui nu ollu searvvit go dálá Norgga Sámis. Inge maiddái dieđe gosa galggašii cegget ^[46] dan beakkán njuovahaga. Ivgui, Njávgui, Vuotnabahtii, Vanasgieddái, Lágesuoddarii vai Unjárgii? Bohccot leat Lágesduoddaris, muhto dat lea menddo doaresbealde. Unjárga livččii buorre, gearddi Olav Dikkanen čuolada garrasit dan bealis. Mu mielas Dikkanen lea dakkár jierbmás, čiekŋalit jurddašeddji olmmoš. Lean oainnestan su moddii Ohcejoga hoteallas. Geavatlaš ákkat bealuštit goittot Vanasgietti. Iigo dan njuovahaga livčče vuogas cegget dohko gáddestealli ala Jorgaleaddji buohta deanobeallái geainnu. Doppe livččii buorre suvdit bierggu njuolgga Njuorggáma biergobuvddaide.

Giđdaloddemis in mana dadjat maidige. Dat lehkos juohkehažžii dakkár oamedovddu ášši nugo midjiide dolin čakčagolgadeapmi. Iigo dat leačča buoret

báhčit lottiid giđđat, go leat buoiddit. Sámedikkis dieđán maiddái viehká vehá. Dat lea gal várra ávkkálaš, muhto mii dan bargosuorgái gulašii, dan in dieđe.

Logan áviissas «issoras nállevalaheapmi ihtigoahtán Ruota Sámis». Bisánasttán lohkat vehá dárkileappot. «Mii galgat máksit meahcástusgoarttas, sámít eai dárbbáš. Mii máksit beanavearu, sámít eai mávsse jno.» Ii diet leat mu mielas mihkkige nállevalahemiid. Dat lea baicce jurdagiid ja oaiviliid lonohallan, ja eará guovllus máilmmi dakkára atnet buorebutge positiivvalaš áššin. Jos in áibbas feile, de dien čállosa lea čállán nealggástuvvan dálonsápmi buorebut birgejeaddji boazosámi vuostá. Gal sámít leat goasnu gillán ja gillájit velá ainge muhtin sajiin nállevalaheamis, muhto ovddabealde máinnašuvvon čálus ii mu mielas deavdde nállevalaheami dovdomearkkaid. Lean fuomášan man álkit olbmot dán áigái geavahit Sámis sáni «rasisma». «Lea áibbas de go Máтта-Afrihkás» oidno muhtin čállosis. Allet buorit olbmot hála áššis, mas ehpet dieđe maidige. Iige maiddái gánnet veardidit sámiid dálá dili Gaska- ja Máтта-Amerihká indiánaid diliin. Sii dovdet náhkiineaset albma nállevalaheami, eai dat sámít geat báibmet eanemus sáni «rasisma».

Buot, mii ii heive Sámi njunušolbmuid gáibádusaide, lea rasisttalaš. Dieinna lágiin sámít leat ieža coggamin iežaset muhtinlágan [47] vuoiŋŋalaš reserváhttii. Sis ii oaččo šat máinnašit ovttage doaressáni. Buot, maid sii barget, galgá rámiiduvvot.

Leago min servodagas boahhteáigi ja makkár? Die leš oalle váttis jearaldat. Olgguldas bealli gal lea oažžu dadjat viehka buorri.

Muittán man stuorra doaivagat ja vuordámušat sámiiin ledje 70-logu loahpas. Giella galggai ovddiduvvot, muhto viehka vehá gal lea dahkkojuvvon dan buorin. Dalle – nugo odnábeaivvige – hállojuvvui Suoma bealde valjis giellalágas, mii galggai dorvvastit sáme giela seailuma ja ovdáneami. Eandalit Ohcejoga gielddas orui sáme giela boahhteáigi šearrat, leihan dat áidna sáme gielat gielda. Dalá ulbmilat eai leat goittot álggaga ollašuvvan. Dađe mielde go mun lean guopman, de váldoálbmogat eai leat šat nu gergosat duvdiit sáme giela ovdáneami. Stáhtta ii šat juollut doarvái ruđa, mainna sáhtášii ráhkadiit ja jorgalit oahppagirjjiid. Ohcejoga buohta daddjojuvvui álo ahte «sáme giella ja -kulturvra galget ovddiduvvot, gearddi Ohcejohka lea áidna sáme gielat gielda». Dál go sámít eai

leat šat eanetlohkun mu šaddangiielddas, de mii dálges dáhpáhuvvá. Ágga «sámegielat» gahččá eret iige leat šat vuodjimin sámegiela ovddosguvlui.

Mu mielas giella lea sámiid áidna čoahkis doalli dagaldat, ii boazodoallu. Dat dušše biđge sámiid oktiigullevašvuodadovddu. Badjesápmi ja dálonsápmi eaba gulahala. Sámit leat ieža leamaš čađa áiggiid hui rasisttalaš álbmot. Deanuleagi sápmi badjelgeahččá anáračča, gii bealistis fuotnu nuortalačča. Badjealbmáid mánát leat álo náitojuvvon gaskaneaset vai bohccot bissot buorre čoahkis. Kárášjohkalaš lea badjelgeahččan Guovdageainnu beali hoammá. Dan maŋŋá go ráját leat stáđásmuvvan, de eamida lea leamaš ollu váddásut viežžat rájá duohken go ovdal. Dátge lea leamaš gáržudeamen náittosmárkaniid.

Sámegiela galggašii nanosmahttit nu johtilit go vejolaš. Galggašii čohkket giellameaštáriid oktii vai sii ráhkadivčče ovttasráđiid stuorra sátnegirjji (sámegiella, ruoŋa- dahje dárogiella ja suomagiella), mii livččii dasto muhtinlágan Bippal, masa sáhhtá dorvvastit dárbbus. Dasto galggašii ráhkadit giellaoahpa ja riektáčállima ^[48] rávagirjji, main livččii maiddá Bippala árvodási. Dieđán bures ahte buot dát lea áddjás ja divrras bargu. Geargágo sámegiella ovdal nohkat, ovdalgo olbmot ohppet buot amas sániid? Mu mielas orru ahte ođđa čállinvuohki lea bieđganeamen máŋgga oassái. Juohkehaš čállá iežas láhkai. Dal lea maŋimuš áigi norbmeret čavga giedain sámegiela. Vaikko lean liberála ja demokrátalaš oainnuid guottiheadji, de min giella galggašii mannat čađa ođđa «oskkubuhtástusa». Čállágo omd. «Dát ášši lea deháleabbo (deháleabbu, dehálat, dehálet, dehálit, dehálut) go duot ášši». Virggálaš čállošii galggašii geavahit dán norbmerejuvvon giela. Olbmot dieđusge geavahit juohkebeaivválaš eallimis iežaset suopmana. Románain ja eará čáppagirjjálašvuoda buktagiin oazžu dieđusge geavahit friddja earálágan suopmaniid, muhto dat ii dárbbas leat iešdárkkuhus.

Loahpas velá attán oaidnun sámieálbmoga boahteáiggis. Mis galggašii olgguldasat leat viehka buorre. Hárve lean goittot gullan geange hállamin das, mii orru buot eanemus uhkideamen min uhca álbmogačča. Stuurra várran oainnán dan ahte min álbmot veháziid sotná čoahkkái ja jávká. Ballu ii leat iežan oaiivis roggojuvvon, muhto duodalaš. Olmmošlogu geahppáneamis ballet maiddá eará álbmogat (oarjeduiskalaččat, suopmelaččat e.e.). Dálá

sámevánehemiin leat okta dahje eanemustá guokte mána, geat dasto náitaladdet servodaga olggobeali olbmuiguin. Dálá, mángga suopmanii juohkásan álbmoga olmmošlohku (30.000-100.000) uhccu hirbmat johtilit, go sámeálbmot vehážiid suddaluvvá válđoálbmogiidda. Ii giige sáhte cuiggodit dan duohtaášši ahte ollusat dálá nuorain ohcet eallinguoimmiset servodaga olggobealde. Sámenálii dárbbáša ođđa vara. Mun lean ieš dovdan bahtačoarbбелиinan makkár lea das, geas leat oalle ollu sámegeinat.

Go lean oalle šlundi, de jurddašan ahte leago dál bohtán sámiid vuorru. Stuorra váldegottit ja kultuvrrat leat eallán, gildán ja jávkan. Dološ Roma váldegottis, mii galggai leat agálaš, eai leat báhcán eará go geađgelánat. Jos ná geavvá, de dallehan dat lea aiddo nu go darwinisttalaš oahpat leat sárdnon juo guhkes [49] áiggi. Heajubut duolbmašuvvet gievrrabuid julggiid vuollái. Ja dat ii leat eará go garra luondduláhka.

Munnos eamidiin lea uhcagándaš Julien Piera. Sámeruohttasiin su muittuha dušše mañit namma, mii galggašii leat sámenamma, muhto ii duohtavuodas leat eará go áibbas dábálaš álbmogiidgaskasaš loatnasátni. Hálan Pierain suomagiela. Álggos orui vehá amas hállat suomagiela olbmuin, geasa mu čatná varra náge lahka. In gáđa, diedán ahte giellaválljemis letne bures lihkestuvvan. Hálidivččiime ahte munno gándaš bohtá guovttegielalaš. Velá oktii: sámegielain ii birge dakkár gávpogis go Pariisa.

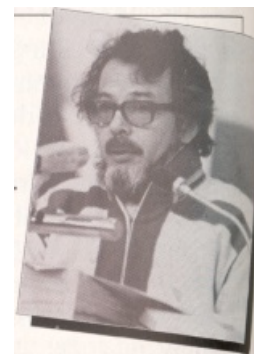
Dát čáluš galggašii leat sátni buohkaid daid ovddas, geat ássat servodaga siste dahje olggobealde ja geaidda sámegákti lea garrusátni ja sápmelašvuoda ovdáneapmi stuorra lihkohisvuolta. Mun in ieš šat gula daidda olbmuide. Munnje lea sámegiella divrras ja ráhkis, ja lean ollu ávkašuvvan das.

Go Piera stuorru, de áiggun gal sutnje juoba vehá mitalit sámeeallimis, jos mallešge višaš mu guldalit. Mitalan sutnje čakčagolgadeamis. Mitalan mo Sámmol-čeahci gárdu dahje gárddui ja mo Káre-Lemet juoñastii dolin. Mitalan maiddái ahte leimmet Gaskameara gáttis dalle, go Roavvesavvonis ledje olbmot eanet go dábálaččat. Piera máttaráddjá devddii dalle čuođi jagi. Muittán bures man čáppis lei munno uhcagándaš dalle. Sus juolui modji buohkaide, geat beare veháge gehčče su guvlui. Čáhppes mánát bohte geahččat Piera vilgesvarat muođuid ja Gaskameara ivdnásaš čalmmiid, ja hálidedje guoskkahit Piera

muođuid. Doaivvun ahte dat áigi lea guhkkin, goas dát mánát eai šat áddehala, go leat devdojuvvon olbmo lunddolaš ovdagáttuiguin.

Nils Jernsletten

Riegádan 1934. Eret Skiippaguras Deanus.
Tromssa universitehta sámegiell professor.
Mag.art. Almmuhan 1990 «Samisk snøterminologi».
(Boazodoallohálldahus, Álaheadju, rapport nr. 2 1990),
«Dajahusat» (1976), «Álgosátnegirji» (1983, 1988). Dutkamuš
mii ilbmá 1992 dálvet: «Vuonnasámme. Várjjatsámegiell
fonologija dutkamuš».
Almmuhan olu artihkkaliid áviissain, áigečállagiin ja leksikain.

Makkár lea sápmelaš (dahje: «Korleis vere same»?)

Sápmelaš lea erenoamáš, nu go várra buot čearddat. Mánnga dáfus orru min mielas vuogas deattuhit aiddo min erenoamašvuoda. Ja manne eat galggaše. Áiggiid čađa leat gullan min siidaguoim–ássi álbmogiin makkárat mii leat. Muhtumat gal leat soaibman min sihke láikin ja nuoskin, muhto dat leamaš dakkár olbmot mat eai leat ádden sámevuoda, ja dakkáriin mii eat beroš. Muhto makkár dat dalle lea sápmelaš, ja su luondu? Paulus Utsi, gii lea ollu čáppa sániid čállán sámi eallima ja vugiid birra, dovddaha ahte sámi luondu lea sierra (1).

*Sámivuohki
Vaikko vel eatnama nai
ja mánu cuvket
čuovgá goahti – dego silbanásti*

*[51] Vaikko vel doaivu nohká
bissu sámivuohki lihkestagain*

*Nu guhká go dolla buollá
cahká luonduvuoibmi*

Earet eará govvida Paulus ovta beali dás maid mii bures dovdat, ja maid vieris girječállit ge leat muitalan min birra: sápmelaš lea luonddu olmmoš – dážat leat gohčodan min «luonddu mánnán» ge. Luonddu mánná, dat lea vigihis ja ráfálaš olmmoš. Almma han min Sámi soga lávlagis čuožžu nu čábbát:

*Eai leat doarjut dorrojuvvon,
eai leat vieljain varat vardán
sámi siivu soga sis.*

Maiddái oskku dáfus ge leat muhtumat atnán sápmelaččaid eambo vanhurskkisin go earáid, nu go dutki čilge ⁽²⁾: «Sápmelaččat ja láddelaččat dat ledje «geafit ja vanhurskásat», dáža hearrát ja gávpeolbmát ledje menddo sakka čadnon oačči himuide». Sápmelačča geafivuohta gártá vel vuoitun ge, jos ii dál ja dáppe, de goittot boahtti eallimis.

Mo lea «sámi eallin» šaddan

Muhto sin šiegavuohta ja ráfálašvuohta ii leat gártan midjiide buressivdnádussan beaivválaš eallimis. Ná čilge Israel Ruong ja Per Mikael Utsi «Sámi kultuvrra prográmmas» ⁽³⁾:

«Mii leat gártan oaidnit, mo dat eana gos mii leat eallán ja ássan lea mis váldojuvvon, mo min eatnama riggodagat leat duššaduvvon ja rieviduvvon ja mo mii leat eret hoigojuvvon. Earát leat min vearuhan, earát leat váldán ja juohkán min eatnama ja rájáiguin háddjen min álbmoga. Mii leat šaddan oaidnit, mo min kultuvra ja čearddalaš árbbit leat ^[52] uhcahastaluvvon, mo min dábit, jurdda- ja oktasašgoddeallin leat mis dolvojuvvon ja sadjái bukton ođđa ja vieris eallin».

Eará čearddat, min siidaguoim-álbmogat, leat stajidan, eai dušše min luondduriggodagaid, muhto maiddái min kultuvrra. Ja seammás leat dieđus massán vuoigatvuođaideamet, sihke eatnamiidda ja čáziide, ealáhussii, ja kultuvrra ja politihkalaš vuoigatvuođaid. Ja danne mii leat šaddan geafin ja geanoheapmin. «Mis leat geafivuođaproblemat, vaikko min guovlluin leat stuora luondduriggodagat», celkkii sámi konferánsa jagi 1971 Ruongga ja Utsi

sániiguin.

Maid lea sámi álbmot veadján dán heajos dillái?

Olmmoš ja oppa álbmot šlundu ja vuoimmehuvvá dakkár heajos dilis, erenoamážit go stuora servodagat olgguštit ja deddet min. Davviriikkaid sámi konferánsa celkkii jagi 1953 ná:

«Muhtumin leat sihke earát ja sámít ieža eahpidan ahte sámít nákkejit ceavzit čeardan ja bisuhit iežaset árbeviruid ja iežaset eallinvugiid» (5).

Buorre lihkus gávdnodjedje muhtun searat geat eai vuollánan. Okta vuohki lei geahččalit vuodđudit sámi servviid. Ii leat várra nu imaš ahte dán čuohtejagi álggus ledje lullisápmelaččat geat álggahedje organisašuvnnarahčamiid. Ja sámi servodagas ii leat dat ge amas ahte nissonolmmoš lei ángireamos ja gievrramus dain viggamušain: Elsa Laula Renberg. «Dusse okta vuohki gávdnod, ja dat lea oktasaš sámi searvi mii doaibmá sámi álbmoga juohke heaggasuonas», čállá son jagis 1904 (4). Álggos gal ii mannan bures organisašuvnna-bargguin, erenamažit danne go davvi-sápmelaččat eai beroštan olu dakkár jurdagiin. Datte-ge biste Elsa áigumušat gitta min áiggiid rádjái. Ovdal soađi vuodđuduvvojedje báikki-searvvit, sihke boazosámi searvvit ja eará [53] sámi searvvit, ja maŋŋá máilbmesoađi leat álggahuvvon sámiid riikkasearvvit ja Davviriikkaid sámiráđđi ja -konferánsat. Sámi organisašuvnnat leat doallan čoahkkimiid ja konferánsasaid ja čállán resolušuvnnaid ja prográmmaid, miehtá daid áiggiid go ii orron leamen ollu ávki dain rahčamiin. Leat liikká gávdnon olbmot geat leat jáhkkán ahte sámiin leat kultuvrra, politihkalaš ja ealáhus-vuoigatvuodát, vaikko eiseválddit eai doahttalan daid.

Sámi *álbmot* lei háddjejuvvon. Olu sápmelaččat bilkidedje sámi kultuvrra ja politihka áigumušaid ja rahčamiid. Sámi *organisašuvnnaid* siskkobeaalde lei daid áiggiid ovttamielalášvuohta ja oktasašvuođa vuoigŋa. Dain ledje čielga gáibádušat, ja dávjá deattuhuvvui min unnitlogu dilli, ja árvu. Muhto go eanaš searat biddjojedje politihka bargui, de orru leamen nu ahte kultuvra šattai gillát das. Muhtumat leat maŋit áiggiid čilgen ahte lullisápmelaččat, geat ledje unnán

ja geat ledje ángirat ja gievrrat sámi politihka doaimmain, measta masse gielaset dan dilis. Gitta dálá rádjái lea min čeardda-politihkalaš jurddašepmi ja mealgadii vel kultuvrra doaibma ge geavvan stuoraservodaga ja eanetlogu álbmoga ektui ja vuostá. Ovdamearkka dihtii ledje Davviriikka sámi konferánsasaid resolušuvnnat vuosttaš moaddelogi jagi dávjjimust celkojuvvon stáhtaid eiseválddiide ⁽⁶⁾. Ja go mii nu ollu ja dávjá leat geahččan eanetlogu álbmogiidda ja sin kultuvrii, de leat hárvánan veardidit iehčamet eallima ja árvvu daid ektui. Dát lea fas dagahan suollemas balu ja unnán iešluohttámuša. Dakkár dovdu loaktá searaid.

Veadjá dát leat sivva dasa ahte nu mánggas mis eat leat oahpahan sáme giela mánáidasamet. Sivva goittot ii leat ahte dat livččii lean veadjemeahttun moaddelogi dahje nuppelot jagi dás ovdal. Dán áigge gal nákkejit nuorra váhnemat geavahit sáme giela ruovttus nu ahte mánát ohppet hállat, vel dakkár dilis ge go mánát šaddet bajás gáv pogis dahje nubbi váhnen lea dárogielat.

[54] **Dál lea gievrumin ja vuotimin iešmearrideami**

Dál lea min kultuvrra ja politihkalaš dilli rievdamin dan guvlui ahte beassat ieža mearridit eambu ja eambu. Fargga lea buot golmma Davviriikkas ásahuvvon sámiid iehčamet välljejuvvon parlameanta dahje diggi. Ja goittot Norggas lea vuordimis ahte dasa addojuvvo eanet hálddašan váldi sámi áššiin. Dat ruhta maid organisašuvnnat ja kultuvrra bargit ovdal fertejedje ánuhit eiseváldiin jagis jahká, dat addojuvvo dál sápmelaččaid iežaset välljejuvvon orgánii juohkit. Norggas lea biddjon stuora mearreduvvon ruhta boazo-ealáhussii, mas badjesámiid organisašuvdna ja stáhta šiehtadallet lága mearrádusaid mielde. Dat ruhta gullá badjesámiid vuoigatvuođaide, nu go ealáhusvuoigatvuohta ge iešalddis. Norggas lea sámi guovlluid mearraguolástan vuoigatvuohta nannejuvvon, nu ahte Sámi diggi galgá leat mielde mearrideamen bivdo-hivvodaga Davvi-Norggas. Sihke Suomas, Ruotas ja Norggas leat stáhtaid lávdegottit čilgemis sámiid eatnan- ja čáhcevuogitvuođaid, ja vuordimis lea ahte áiggi mielde nannejuvvojit dát vuoigatvuođat. Norggas lea juo professor Carsten Smith dahkan čilgehusa guolástandepartementii, mas Smith deattuha ahte Norgga stáhtas lea dál geatnegasvuohta doahttalit sámiid kuluvrralaš vuoigatvuođa, nu ahte sápmelaččat sáhttet seilluhit birgenlágiset ja

ealáhusaideaset. Dát geatnegasvuohta čuovvu Norgga vuodđolága «sámeparagrafas» ja našuvnnagaskasaš mearrádusain (7).

Jos dál juo min iešmearridan-dilli ja vuoigatvuođat eai nuppástuva ollásit ja fáhkkestaga, de leat juo rievdan dan muddui ahte mis alddámet gáibiduvvo eambu *ovddasvástádu*s iehčamet dili hárrái go ovdal. Dál ii leat šat doarvái čálistit resolušuvnna eiseválddiide, vai dat mearridit min áššiid. Mii fertet veardidit daid váikkuhusaid mat čuvvot min mearrádusain. Ja mu mielas orru dalle leamen lunddolaš ja dárbbaslaš smiehttat iehčamet vejolašvuođaid ja vugiid.

Leamaš ja lea ain dárbu dahkat govaid ja čállit divttaid min čearddalašvuohtamet ja lundomet birra, nannen dihtii sámivuoda [55] ja oktavuoda dovddu. Várra fertiimet rábmot šiegavuotamet ja luonddu jierbmámet, vai rašis iešdovdu ahtanušašii. Ja ain leat duollet dálle ávkkálaš muittuhussan alcceseamet, dat kultuvrra-, ealáhus- ja sámepolitihka prográmmat, main mii nu duodalaččat leat čilgen vuoigatvuođaideamet, geat mii leat, makkar min kultuvra lea, ja man deatalaš min čearddalaš oktavuoha lea (8).

Riekta leamaš bealkit stuorraservodaga go dat gáržžidit min guohtuneatnamiid. Mii oaidnit dáža jallodaga luonddugeavaheamis, go lea gurren meara guolis nu ahte guolásteddjiin illá lea šat birgenláhki. Ja orru dego buorideamen min iešdovddu go beassat bilkidit ja moaitit dáža čuorbivuoda ja badjelmearálašvuođa. Almma mii ieža gal livččiimet stánden buorebut, mii luonddu olbmot! Na, lea go duodaid nu, vai dárbbasivččiimet go mii ge oahppat? Ja jos dárbbasit, de sáhhtá oahppat ovddeš meanuin ja dáhpáhusain, ja daid birra muitala historjá.

Njeallje čuohte jagi dás ovdal elle sápmelaččat meahcástemiin. Guolli mearas, luossa jogain ja goddi duoddariin ledje deataleamos riggodagat sin ealáhusas. Muhto de sápmelaččat bivdigohte gottiid nu garrasit ahte moatti buolvvas lokte daid áibbas. Gonagasa hearráid vearrogáibideapmi dagai dieđus oasi, muhto deatalebbu lei ahte sápmelaččat jođihedje bierggu ja duljiid ruhta- ja lonuhusgávppis. Ja go sámit gávpe-áŋgirvuodas lokte ovddeš ealáhusvuođuset, de fertejedje čuovvugoahhtit boazo-ealuid maid atne iežaset opmodahkan. Ealuid

čuovodettiin fertejedje rasttildišgoahit eará siiddaid duovdagiid, ja de rihkko daid vuoigatvuođaid. Mo dát geavai, oaidná diggebáhpriin, go sápmelaččat fievrridišgohte riidduideaset dáža eiseválddiid ovdii.

Dán áigge duodaštit sahtelihhta-govat ja dutkit ja meahcceolbmot oidnet mo dálveguohtumat goariduvvojit Finnmárkkus. Badje-olbmot ieža ge ballet ahte badjelmearálaš boazohivvodagat sáhttet áibbas billistit boazo-ealáhusa vuođu. Dán luonddugoarideami sivva lea muhtun muddui ahte guohtuneatnamat leat gáržon. Muhto ii go son mis alldámet ge livčče ovddasvástáduš?

[56] Luonddusuodjalan-eiseválddit váidalit badjeolbmuid badjelmearálaš muhtorfievro-geavaheami bievla-eatnamiin. Sámit vástidit ahte mis lea maiddáai vuoigatvuohta geavahit odđááigásaš bargobiergasiid ja fievrruid. Nu maid lea dieđus, muhto ii go mis alldámet gáibiduvvoše fuolla váruhit billisteames rašis luonddu? Mii lávet fasttášit go gávpotolbmot nuoskkidit geaidnoguoraid ja mehciid. Muhto sihke mun ja earát leat vávjigoahtán ahte sápmelaččaid maŋŋái ge báhcet buot lágán ruskkat dollasajiide ja bálgáid gurrii. Mas dat boahdá, ii go sápmelačča luonddu-jierbmi gielddáše dan?

«Bisuhit ráfálaš oktavuoda siidaguimmiideametguin» lea buorre áigumuš min servodat-eallimii ⁽⁸⁾. Muhto dát ulbmil ii ollašuva ieš alldis danne go sápmelaččas lea dakkár «luondu», vaikko leažžá ge duohta ahte soabalašvuohta leamaš lean min dološ servodaga árbevierru. Danne lea dárbbášlaš doarjut unnitlogu čearddaid ja ráfi viggamušaid máilmmis, nu go sámiid organisašuvnnat vigget ge dahkat. Muhto mis ii leat mihkke ge erenamaš vuoigatvuođaid gáibidišgoahit ahte mii ieža galgat leat njunnošis, lehkos dal danne ahte mii atnit iehčamet čeahpibun go earáid, dahje eará sivas.

Várra lea álkkit doalahit «čearddalaš oktavuoda» nu guhká go mis eai lean vuoigatvuođat eai ge riggodagat maid ieža livččiimet ferten juogadit. Muhto dál lea dát dilli rievdamin nu ahte ieža beassat mearridit eanebuš. Sámedikki válggain juo badjánišgohte dakkár árvaladdamat ja gažaldagat ahte geat leat rivttes sámi áirasat? Galggašedje go badjesápmelaččat oažžut mearreduvvon logu áirasiid iežaset várás, mahká danne go sii leat sealluhan kultuvrraset buorebut go earát? Dalle ferte muittus atnit ahte vel garraseamos dáruidahttin áiggi ge dikte eiseválddit boazo-ealáhusa ja dan kultuvrra orrut viehka muddui

ráfis, danne go dat lei nu erenamaš. Muhto vuotnaguovlluid sápmelaččaid eallinvuohki ja vierut eai adnon dohkálažžan sealluhuvvot ⁽⁹⁾. Danne fertet mii dál leat erenamaš várrugasat ahte min iehčamet sánit ja dagut eai duohtan dagaše dien ovddeš sirren- ja vealahan-ulbmila.

[57] Go muhtun sámi lista-evttohasat fas vikkahedje ahte «oahppan» sápmelaččat bahkkejit válgalisttuide nu ahte eai beasa šat «dábálaš» sápmelaččat Sámediggái, de dat lei aiddo seammá ágga go dážat lávejedje geavahit sámi politihka ja organisašuvnnaid vuostá, oanehis áiggi dás ovdal. Davvi Norggas lei ovttá gaskka dábálaš atnit «supersápmelaččaid» bohkostahkan. Mii eat galggaše atnit seammá háddjenvugiid go maid dážat leamaš nu čeahpit hutkat.

Muhtun sámi kultuvrra-bargit ja searvvit ledje hárjánan buorre oktavuodaide dáža eiseválddiid konsuleanttaiguin ja áššemeannudeddjiiguin ruhta-ohcamiin. Sis badjánii ballu ahte go Sámediggi mañit áiggiid oažžu daid kultuvrra-ruđaid hálldosis, de ii leat sámi politihkáriin rivttes kultuvrra áddejupmi, ja dat bidjet kultuvrraruđaid boasttu atnui. Dalle han lea liikká buoret soabadit dáža áššedihttiiguin, geat goittot áddejit kultuvrraáššiid! – Mañná soađi muhtun sámikultuvrra dutkit fuomášedje ahte Gárasavvon sápmelaččaid gahpirdiehppi lei stuorrugohtán menddo sakka. Dutkit sohpe doallat konferánsasid čilgen dihtii mo sámi kultuvrra sealluha buoremusat. Nu fertejedje, go sápmelaččat ieža eai stánde!

Dás lean nanahan muhtun dakkár ovdamearkkaid mat čájehit ahte sápmelačča luondu ii leat buoret go eará ge olbmuid luondu. Dan dieđus juohkehaš árvida muitalkeahhtá. Dal leat boahtimin midjiide ge dakkár vejolašvuodát ja gáibádusat ahte ieža beassat ja fertet čoavdit oktasaš váttisvuodaideamet. Dalle ii leat dusse sujahaddat «stuoraservodaga» dahje eanetloguálbmoga go geavvá boastut. Ii ge ávkkut ollu muittašit ja niegadit dološ sámi siida-eallima, man olmmošlaš ja buorre dat leamaš. Ii leat dieđus mihkke ge ipmašiid go eat leat hárjánan luohttit iehčamet servodaga oktavuhtii, návccaide ja čehppodahkii, go min servodat-áššit mánggaid buolvaid leamaš earáid hálldus. Dan mii gal oaidnit ahte sápmelaččat ohppet birget dán máilmmis seammá bures go earát ge, ja sámi kultuvrras leat riggodagat nu go

eará čearddaid kultuvrrain ge. Muhto gažaldat lea, nagodit go hukset oktasaš sámi servodaga? Sámi ealáhusvuodđu [58] ja sámi servodat leat seammá dárbblaš eavttut dasa ahte sámi kultuvra bohciida ja liedida eanetlogu kultuvrraid gaskkas.

Niegut ja čappa muittut dolos sámi máilmmis leat vuohkkasat, movttiidahttin ja jeđden várás. Muhto dat eai leat doarvái go leat viggamin hukset ođđa servodaga. Dalle dárbbášit bargovugiid mat ovddidit áššiid dálá dilis. Okta dakkár čappa govva dološ sámi servodagas lea ahte dalle atne siidda olbmot dili ráđđádallat gaskaneaset dassáži go sohpe, nu guhkás go man ge láhkái lei vejolaš. Dán áiggi mii leat hárvánan vuos deattuhit prinsihpaid ja geavahit medijaid, čájehan dihte ahte mii dat leat dat geat leat hutkan deataleamos áššiid ja cealkán duodamus duohtavuodaid. Dát vuohki lea dat mii dávjá gohčoduvvo politihkkan. Ja ođđa áiggaš oahppan olbmot go mii leat, de dan vuogis mii eat veaje beassat šat eret goas ge.

Dološ árbevierut – nuorra servodat

Siida-eallin ja olu dan mávssolaš árbevierut leat jávkan. Eai šat gávdno olbmot geat leat mannan noaidivuoda čiegus oahpu. Muhtumat vigget duddjot noaidivuoda ođđasit, kurssain ja seminárain. Dán áiggi han geavahuvvojit mángga lágán filosofijat ja meditašuvnnat, maid bokte olbmot vigget beastit iežaset. Mun in dieđe daid birra maide ge dadjat, go in dieđe mat dat ležžet. Muhto go sámi servodaga galgat duddjot boahhte áigái, de dan fertet dahkat oktavuodain ja soabalašvuodain, nuoraid searaid ja boarrásiid hárváneami veagal.

Elsa Laula ávžžuhii dolin sápmelaččaid, nuoraid ja boarrásiid, searvat oktasaš rahčamiidda sealluhit min álbmoga ja kultuvrra boahhte áigái ⁽¹⁰⁾. Sámi servodat dárbbáša nuorra searaid ja čehppodaga gáhttet ja ovddidit min eallinvugiid, vieruid ja vuoigatvuodaid boahhte áigái. Nuorat leat duostilat jurddašit ođđasit ja doapmat ovddos guvlui. Nuorra sámi servodat dárbbáša movttiidusa, muhto ferte maddái hárvánit dovddastit čuorbivuodas ja heajut beliidis. Dalle máhtta garvit daid.

[59] Mearkkašumit.

- 1) Paulus Utsi: Giela, giela, 1974
- 2) Ivar Bjørklund: Fjordfolket i Kvæningen Univ. forlaget 1985. s 314: «Det var samer og kvæner som var «fattige og retfærdige», den norske embets- og handelsstand var altfor opptatt av kjødets lyster, så viste all erfaring».
- 3) «Sámiid kulturpoliti'ka», Davviriikkaid sámikonferánsas, Jielleváris 1971.
- 4) «Det finnes bare én måte, og det er en enhetlig samisk forening som fungerer i hver livsnerve av den samiske befolkning». Elsa Laula Renberg girjjážis «Inför Lif eller Död? – Sanningsord i de Lappska Förhållandena» (1904), (– dás Laila Stien artihkkalis áigečállagis OTTAR Nr 88, s. 21.)
- 5) «Tid efter annan har från olika håll, även samiskt, tvivel uttalats om samernas förmåga att bestå som ett folk med en egen kulturtradition och med egna livsformer». Davviriikkaid sámi konferánsa Johkamohkis 1953, girjjis «Sámiid dilit», Oslo 1957, s. 335.
- 6) «The Nordic Lapp Conference urges the Finnish, Norwegian, and Swedish Governments to make it easier for the Lapps in the separate countries to come into direct contact with each other». (Resolušuvdna Davviriikkaid sámi konferánsas, Gironis 1962, s. 259).

«D. Samekonferensen vädjar till regjeringarna i Finland, Norge och Sverige att lämna fasta årliga anslag, som möjliggör en effektiv verksamhet i Nordiska Samerådet, ...» (Resolušuvdna Davviriikkaid sámikonferánsas, Heahtás 1968).

7) Deatalaš mearrádus lea ILO konvenšuvdna 169 eamičearddaid birra mat ellet iešmearrideaddji stáhtain, mii dohkkehuvvui Genevas jagis 1989, ja man Norgga stuoradiggi lea ratifiseren dán jagi (1990).

8) «Sámepolitihkalaš prográmma.

I. Sámi čearddalaš vuodđoeaktu.

I. Mii, sámit, leat oktasaš čearda, eai ge riikkaid ráját galgga rihkkut min čeardda oktavuoda.

II. Sámepolitihka ulbmil.

7. Ahte mii beassat min iehčamet čeardda vieruid mielde bisuhit ráfálaš

oktavuođa siidaguimmiideametguin, ja doarjut máilmmi ráfi viggamušaid.

9) Just Qvigstad, beakkán sámegiela ja kultuvrra dutki, celkkii jagi 1906: «At de fastboende Finners aandelige og økonomiske fremgang beror paa, at de lærer Norsk og tilegner sig norsk Skik og norsk Arbeidsmaate, derom synes nu alle at være enige». (Nils Jernsletten artihkkalis «En undertrykt kultur», Norges kulturhistorie bd. 6, s. 14, Aschehoug 1980).

10) «Til dere unge menn og kvinner, vil jeg si et ord. Vårt folks fremtid ligger i deres hender. Med deres kraft skal vårt folk og land holdes ved makt».

«Til dere gamle, herdet gjennom motgang, for tidlig utslitt gjennom hardt arbeid, slutt dere til våre foreninger i flokk. Ikke en eneste same må mangle i vår forening.»

(Elsa Laula Renberg girjjážiis «Inör Lif eller Död? – Sanningsord i de Lappska Förhållandena» (1904), (– dás Nils Jernsletten artihkkalis girjjis «Norges Kulturhistorie» bd. 6 «Et folk i krig og fred» s. 19)

II Dádjadit Sámis

Kaisa Rautio Helander

Riegádan 1960 Roavvenjárggas.
Cand. philol.
Allaskuvlla lektor. Ássá Guovdageainnus.

Suoivandievás Beaivvášvárrái – báikenamat sámi

máilmmis

*Min máddarat leat dolastallan Allaorddas
Stuorajeakke balssain
Viiddesčearus
Áddjárrohkki hohkai vuonas guollebivddus
Áhkkováidni lávii suidnet Šelgesrođus
Áhcci riegádii Finjubávtti vuollái boaldi buollašii*

*Ja vel dat jerret
gos lea du ruoktu*
(Nils-Aslak Valkeapää: RUOKTU VÁIMMUS)

Báikenamain lea hui guovddáš, deháláš mearkkašupmi sámi máilmmis. Namat, mat dávjá leat buolvvas bulvii sirdásan rievddakeahtta, leat hui lunddolaš oassi sámiid juohkebeaivválaš eallimis. Sápmelaččaid eallinvuogit leat leamaš ja ain leat čadnon hui čielgasit lundui: sámit leat johtán, viežžan biepmu sihke alcceseaset ja šibihiidda luonddus, háhkan boaldámušaid, huksenja duddjonávdnasiid luonddus ja maiddáí mángga eará láhkái atnán ávkin duovdagiid iežaset birrasis. Dan dihte ii leat oppanassiige [63] okta ja seammá gokko don jođát, gos leat buori guohtumat, man jávrris sáhtát bivdit guliid dahje gos áiggut gárdut - buot dan lágáš luonddu osiid leat sámit navdán, addán daidda sieranasvuoda báikenama hámis, vai lea šaddan álkkít geavahit luonddu ja dainna lágiin diehtit guđe guovllu dahje báikki galgá ain sierra oktavuodain geavahit.

Olbmuid gaskasaš diehtujuohkin bázášii hui váilevažžan juos eai livčce báikenamat maiguin sáhtta addit muitalussii dárkilat báikái čujuheaddji ráma. Lea gos eará dadjat «Mun deiven su Stuora Rovvejávrris oarjjabealde» dahje «Dál gal leat ollu sáiddit Sáddoboađus» go juos dajašii dušše fal «Mun deiven su ovttá jávrris oarjjabealde» dahje ahte «Dál gal leat ollu sáiddit vuonas». Muhtumin gal dieđusge heive áibbas bures muitalit luonddu áššiid báikenamaidhaga, muhto dalle ii leatge šat dárbu seamma dárkilvuhtii go juos muitelettiin geavaha dihto báikkiid namaid.

Seamma láhkái go ferte diehtit olbmuid namaid seamma láhkai ferte maiddáí dovdat namaid báikkiide iežas birrasis vai sáhtta geavahit ja atnit ávkin luonddu ja birget dainna. Ja áibbas seammá láhkái go šaddet boastoipmárdusat juos seaguha guovtti olbmo nama, áibbas seammá láhkái moivváska ja láchppo

juos ii dovdda eatnamiid rivttes namaid. Báikenamaid vuodđojurddan ja - prinsihppan lea namalassii juste dat, ahte dat ellet muhtun servodagas ja dán servodaga lahtut fertejit dovdat seammá báikkiid seammá namaiguin vai boasttoipmárdusat báikenamaiguin válddahaladettiin eai beasa dáhpáhuvvat.

Mikkel P. A. Bongo muittuha girjjistis «Mus ledje bálgat» vuohkasit mo galgá báikenamaiguin bagadallat: «Báikkiid namaid galga diehtit riekta, ahte i neavvo boastut. Jus vel ovttá sullasaš namat vel leat, i dadjat boastut. Ige galgga gullat boastut. Buot dalle šadda boastut. – Ale neavvo du ustibat boastut, suhtta agibeavvai.»

Ii leat goit datge amas ášši ahte olbmot mitalit ovdamearkka dihte dáinna lágiin: «Mii mearrasámit gal gohčodit duon vári *Olmáivárrin*, muhto badjesámit fas lohket vári *Jiehtanasgáisin*.» [64] Dán sullasaš nammaerohusaide lea dábálaččat mihtilmas aiddo dat, ahte olbmot dovdet buot sierra nammahámiid, sii dihtet ahte muhtun eará olbmot lávejit navdit báikki eará namain go sii ieža ja dan dihte eai šatta nu álkit gulahallanválttisvuodát. Ieš alldes dávjá leage nu, ahte sierra «báikenammaservodagat» – nu mo mearrasámit ja badjesámit – sáhttet geavahit sierralágán namaid dahje nammahámiid.

Mainna lágiin sámit navdet báikkiid?

Sáhtta dadjat, ahte danin muhtun báiki lea ožžon nama, go dat lea man nu láhkái nu dehálaš dahje mearkkašahtti ahte dan ferte sáhttit earuhit eará seammasullasaš báikkiin. Nuppe gežiid fas sáhtta dadjat ahte juos báikkis ii leat doarvái stuora mearkkašupmi sámiide, de dat ii dábálaččat oba oaččoge nama. Sámit navdet báikkiid maid sii dávjá geavahit dahje mat leat man nu láhkái sidjiide mearkan, dat gullet sin duohtavuhtii, sin máilbmái.

Dan dihte sámiin leat dábálaččat álo namat iežaset eallinbirrasa stuora báikkiide nugo omd. váldováriide, -jogaide ja -jávriide. Dađi mielde go lea leamaš dárbu, leat maiddáai unnit báikkis ožžon áiggiid mielde namaid. Ferte goittotge muitit, ahte báikki sturrodát ii goit dušše mearris leago báikkis namma vai ii. Ii leat namalassii amas dilli datge, ahte muhtun stuora várri sáhtta leat namahaga muhto fas buot unna jogažiinge leat iežaset namat. Dákkár dillihan

aiddo duodášta dan, ahte buot daidda eatnamiidda maid sámít geavahit dahje main lea muhtinlágán mearkkašupmi sidjiide, leat iežaset dovdomearkkat – namalassii juste báikenamat.

Nammageavahanjoavkkut sáhttet leat maid váldán atnui sierralágán navdinmálliid. Ovdamearkka sáhtta váldit vaikkoba Ivgus, man nuortaosiin orru leamen čuovvovaš navdinerohus: mearrasámit gohčodit dábálaččat buot mearragátti alla ceakkogáissáid *várri*-namain (omd. ovddabealde juo namuhuvvon Olmmáivárri), muhto fas badjesámiid nammamálliid mielde dát [65] seammá gáissát gohčoduvvojit dávjjimusat *gáisi*- mearusosiin (omd. Jiehtanasgáisi). Nubbi seammasullasaš erohus Ivgus lea *vággi* ja *vuovdi*-sániid geavaheames báikenamaid maŋimuš oassin dahje mearusoassin: Ivgu mearrasámit gohčodit buot daid stuora váldolegiid, main golget eanut ja mat dábálaččat leat olbmuid váldojohtin- ja resursaguovllut ja dávjá velá maid olbmuid orrunguovllut, *sániin -vággi* (omd. Ivgovággi dahje Čiekŋalvággi). Muhto fas dat Ruota beal sámít, geaid geasseorohagat leat juo guhká leamaš Ivgu guovllus, gohčodit dáid seammá legiid *-vuovdin*, nugo omd. Ivgovuovdi dahje Čiekŋalvuovdi. Mearusoasi *-vággi* geavahit dát bádjesámit fastten duoddaris Leahkki unnit vákkiin, mat leat ordda bajábealde.

Mearrasámiid ja badjesámiid erohusat čujuhit hui dávjá ealáhuserohusaide: sámít leat navdán báikkiid dađi mielde, mo sii leat luonddu dárbbášán ja makkár duovdagiid sii leat geavahan. Ovddabealde namuhuvvon moadde erohusa mitalit oalle vuohkasit juste ealáhusaide čadnon nammageavaheapmái. Ivgus oainnat eai leat mearrasámit atnán ávkin duottarguovllu seammá ollu go bádjesámit, mearrasámiid deháleamos resursaguovllut leat leamaš vuotna, mearragáddi, lagamus várit mearragáttis bajás ja váldoleagit dahje-vákkít. Dan dihte orruge leamen nu, ahte mearrasámiid báikenammasystemas lea leamaš doarvái navdit gáissáid *várri*-sániin dahje legiid *vággi*-sániin, sin ealáhusaide ii leat gánske leamaš nu hirbmat dehálaš oazžut ovdan erohusaide omd. máŋgga sierra lágán váriid gaskkas. Mearrasámiin bealiteaset lea fas viiddis sánádat sin guovddáš ealáhusduovdagiidda.

Badjesámiid ealáhussii lea fas earenoamáš dehálaš diehtit, gohčoduvvogo muhtun báiki omd. gáisin (dahje gáisán), várrin, oaivin, nibban, njaŋgguhin,

gielasin dahje čielgin. Seammá láhkái sáhtta maiddá badjeolbmuid vuovdi ja vággi -sániid geavahanerohusa bures ipmirdit sin ealáhusa vuodul: báikkiide, mat gohčoduvvojit *vággin*, lea mihtilmas goittotge dat ahte dat leat vuollegaš eatnamat duoddaris. Fastten go duottarmáilmmis njiedjá vulos legiide ii leatge šat deháleamos dat ahte eana lea [66] vuollegaš muhto ahte doppe šaddet muorat, ja dan dihte dakkár báikkit leat navdojuvvon *-vuovdi-* loahpasaš namaiguin: go Ruota badjesámit leat lullin lahkonišgoahtán iežaset geasseorohagaid davvin mearragáttis, sii leat duođaid boahtán muorahis duottarmáilmmis šattolaš legiide Ivgovuovdá, Čoaigedanvuovdá, Čiekŋalvuovdá, Dápmotvuovdá, Dieváidvuovdá!

Ealáhusaid lassin maiddá sámiid eallinbirrasis lea stuora váikkuhus dasa, makkár namaid sámit leat áiggiid mielde báikkiide navdán ja makkár luonddu govahalli sániid sii leat geavahan ja ain geavahit. Dan dihte leatge mángii guovllus guvlui oalle stuora erohusat aiddo mearusosiid geavaheames. Lea gal oalle lunddolaš ahte ovdamerkka dihte johgátsápmelaš dárbbasa earálágán luonddusániid go mearrasápmelaš. Oktan ovdamearkan sáhtta namuhit váikkoba sátku ja stáffu -sániid: nuortan nugo Kárášjogas ja Deanuleagis bidjet olbmot fatnasa *sátkui* go bohtet oahppamis luossafirpmiid. Oarjin dego váikkoba Ivgus boahtá fas mearrasápmelaš fatnasiinnis *stáffui* go lea fitnan sáiddiid bivdime vuonas. Nuorttabeal siseatnama olbmuide livččii lunddolaš muitalit Erkkesátkku birra, go de fas oarjjabealde muitalivčče mearragátti olbmot Erkkestáffu birra.

Muhtumin fastten sáhtta leat nie, ahte sierra guovlluin geavahit sámit seammá sániid báikenamaid oassin, muhto dáid sániid mearkkašumit rivdet guovlluid mielde; šaldi ja sildi -sánit lehkuset ovdamearkan dákkár dáhpáhusas. Juos Ivgu sápmelaš muitala deatnulažžii, ahte duoppe lea *Skáidesildi*, de Deanu sápmelaš sáhtta vuos jurdilit ahte guollái leat addán nama! Oarjin lea oainnat *sildi* dat seammá mii nuortan gohčoduvvo *šaldin*, dan dihte várra deatnulaš vuorddášii gullat ságaid *Skáidešalddi* birra. Nuorttabeal guolli *sildi* fastten lea oarjjelis *sallit*. Návuona mearrasámit de fas bealiteaset eai rastil eai dađi eambo šalddi go silddige: go sii áigot nuppe beallái Stuararávnnji Árresis, sii mannet badjel *ráidarasa!*

Dáid ovddabealde namuhuvvon sániid mearkkašupmeerohusaid muhtun guovlluin sáhtta čohkket vuohkasit čuovvovaš lágán távvalii:

Deanus Ivgus Návuonas	šaldi sildi ráidaras	sildi sallit sallit
-----------------------------	----------------------------	---------------------------

Suolójávrri Suolójohkii ja Suolójogas Suolójohluobbalii

Lea oalle dábálaš, ahte dalle go sámit navdet báikkiid, sii atnet ávkin nammačohkiid. Dat mearkkaša dan, ahte lagaš báikkiid namain leat oktasaš nammaoasit. Dákkár vuohki navdit lea earenoamáš vuogas dan dihte go lea olu álkkit muitit báikkiid namaid, mat gullet oktii go dakkár báikenamaid mat buot leat navdojuvvon sierra ákkaid vuodul.

Čuovvovaččas lea ovdamearkan juste dákkár nammačoahkki, man álgun dahje vuodđun lea namma *Suolójávri*. Dás sáhtta oaidnit, ahte ovtta vuodđonamas lea vejolaš ráhkadit dárbbu mielde váikko man mánga lassenama.

Dás leat namuhuvvon dušše muhtun vejolaš báikenamat, maid sáhtásii ráhkadit Suolójávri-namas. Vejolašvuodát šaddet velá [68] mángga geardde eambo, juos jurddaša buot daid lassemerrosiid nugo omd. Stuora-Unna – Storra-Uhca, Badje-Vuolle, Bajimus-Gaskkamus-Vuolimus, Davit-Lulit – Davit-Máttit, Duolba-Jorba. Dákkár lassemerrosiiguin oažžu ain eanet seammá čoahkkái gulleas báikenamaid: vejolačcat livčče vaikkoba Duolba Suolovárri ja Jorba Suolovárri, Badje-Suologieddi ja Vuolle-Suologieddi ja maninbat ii vela Davit Suolójármádidja ja Lulit Suolójármádidjage! Nammačoahki sáhtta vela

stuoridit mealgat, go surggiidathton báikenamain fas navdojuvvojit ođđa lassenamat: Suolojohkii bohtet vuohkasit lassin velá Suolojohluoppal, Suolojohgorži ja Suolojohnjálbmi, Suolováris sáhtášii leat fas Suolovárláddu dahje Suolovárčahca.

Badjel Gollevári Juovlaroggái ja de dollet Njárgajávraí

Báikenamaid dehálaš funkšuvdna lea das, ahte daid vehkiin lea oba álki muitit duovdagiid. Dávjáhan lea nie ahte olbmot eai oba dovddage kártta iežaset guovllus: eai sii leat goassige dárbbášan kártta jođedettiin luonddus, sis lea kárta oainnat oaivvis. Go jearahallá boares olbmui báikenamaid, de sáhtá fuomášit mainna lágiin sii válldahallet luonddu. Sii čuvvot eatnamiid ja daidda gullevaš báikenamaid, muitalettiin sii duođaid leat doppe vánddardeamen: «Go manat badjel dan Čáhppesgura, de boadát Soahkedievvái ja dan duogábealde lea guhkolaš jávri. Dat jávri gohčoduvvo Issáhajávriin. Issáhajávrii nuortagáttis álgá de Geađgečielgi.»

Mánngii lohketge boarrásat sámít, ahte lea hui somá mitalit ja muittašit báikenamaid danin go dalle seammás fas beassá johtit dološ, oahpes eatnamiid. Hui miellagiddevaččat mitala maiddái Mikkel P.A. Bongo «Mus ledje bálgat» – girjjistis aiddo seamma láhkái iežas oahpes bálgáid: «Dalle go ledjen máanna, geasi áiggi jođiimet hui dávja badjin eanu fatnasiin. Muittan daid báikkiid. Go boahta bajabeallai Suohpajot-njálmmi, boahta savu maid gohčodit Sáivasavvonin. Ja nuorttabealde lea Geatkeskáidi ja eanu lagamus dievat leat Sáivadievat. Sáivasavvonis [69] leage suolu maid gohčodit Ovlín-suolun, go son jámii dasa».

Sámi máilbmi rievdá, mo geavaš báikenamaide?

Ii leat oba imašge, ahte earenoamážit boares buolva muitá ja diehtá issoras ollu báikenamaid. Ovdalaš áiggehan johte olbmot áibbas eará láhkái go dál dán mohtoráigge: čuoigga, herggiin vuoji, vácci, goarkju. Dalle ledje ollu namat anus – nu mo boares sápmelaččat lohketge mánngii, ahte measta juo juohke geađggisge lei iežas namma!

Otne lea goittotge sámi máilbmi maid rievdan ollu. Olbmot johtet dálá áigge

buotlágán mohtorfievrruiguin, iige oktageardánit leat šat dárbu diehtit nu dárkilit buot unna báikkiid namaid. Skohteriin hurgala johtilit várís nubbái, iige gaskii báhcci eatnamiid dárbbas šat válldahallat seammá fuolalaččat go ovdal. Dálá sápmelaš johtá maid mohtorfatnasiin joga alde iige goit nu dávjá nu mo dolin su máttaráddjá suga dahje goarknju: lea gal maid čielggas, ahte máttaráddjá varra diđiige ollu eanet joga báikenamaid go mohtorfatnasiin johti nuorra buolvva sápmelaš.

Ođđa, moderna áigi lea mielddisbuktán maid mánga eará uhkidusa lundui ja seammás maiddái báikenamaide. Luonddus ii leat šat seammá árvu go ovdalaš áigge, dat ii šat sestojuvvo muhto baicce geavahuvvo ekonomalaš beroštumiid gaskaoapmin. Eai sámevuovllunge leat šat dušše báikegotti olbmot geat geavahit luonddu, muhto maiddái stuoraservodat atná dan ávkin – mángii velá jearakeahttá olbmui, geat orrot dan guovllus. Sáhtta bures govahallat makkár vaháгат ja rievdadusat šaddet buot jávrriid ja jogaid buođđudemiin, jekkiid goikademiin dahjege vuvddiid čuollamiin. Ja álo go luondu rievdaduvvo nu ollu ahte dan ii šat sáhte geavahit ávkin seammá láhkái go ovdal, dat mearkkaša dalle maiddái vehážiid vehážiid dáhpáhuvi jápminduomu báikenamaide: dat eai eale šat boahtti buolvvaide muhto jávket daid olbmuid mielde geat leat velá eatnamiid luondduviđa geavahan.

[70] Oktan ovdamearkan sáhtta váldit vaikko Guovdageaineanu dulvadeami ja dan váikkuhusaid. Lea oalle vuorddehahti, ahte eanu buođđodeapmi rievdata ieš eanu ja eatnamiid eatnogáttis. Maiddái guollenáliin sáhttet dáhpáhuvat stuora rievdamat. Juos sámit eai sáhte de šat seammá ollu guolástit, johtit eanu mielde, geavahit eatnamiid omd. ládjun, de lea čielggas ahte Guovdageaineanu rikkis báikenammamearri sihkkarit gefo. Logahalažitgo boahhteáiggis sámit seammá ollu gorvviid, guoikkaid, goatnjiliid, savvoniid dahje eará báikkiid nu mo Mikkel P.A. Bongo: «Dál álget čáppa Máze njavit. – De boahtage Bissogoarvi ja Mázegoarvi, Ceakkobuhtahat. Njukčajotnjálbmi, Njukčagoarvi, Girkoguoika, Hirsasavvon ja Nilppaguoika. Sturagoatnjil, Ruogonjarga, Gist-Ásllaga bákti, Ruogosavvon, Govdasavvon, Gollemielli, Suolonjavvi, Áisarsuolu, Aisarjávri, Gámmejávri ja -njarga.»

Samegielat báikenamat vuottahallet váldogillii

Sámi guovllus leat samegielat báikenamat oktiibuot logiduháhiid mielde. Muhto virggálaš giellapolitihka dihte lea dain namain dušše unnitlohku almmolaččat oidnosis ja geavahas. Juos vaikkoba biillain vuodjá mearragátti mielde Tromssas gitta Álahedjui, de eai let gal galle samegiel báikenama maid olmmoš geainnu alde deaivá. Go Tromssas vuolga, ferte mángga samegiláža meattá vuodjit ovdal go ihtá vuosttaš geaidnogalba, man namma lea álgoálggus samegielat – namalassii *Birtavarre*. Samegillii báiki gal gohčoduvvo Biertavárrin. Dasa lassin vel daid hárve samegiel namaid jovkuige čáhket boasttohámit ja boasttonamat. Ná lea maiddávi viiddis mearrasámiguovllus Návuonas, gos áidna samegiela sulastahti báikenammagalba lea *Dorras*. Mearrasámit goittotge muitalit, ahte sii eai oba geavatge oktonassii Doarrásnama, masa namalassii dát ártegis Dorrasgalba čujuha. Guovllus gosa galba olbmuid oahpista, leat gal moadde dálu mat gohčoduvvojit Sis-Doarrásin ja Olgo- dahje Davve-Doarrásin. Olles guovllu namman lea goittotge *Báttargáddi*.
[71] Dan dihte orru duođaid imaš ahte dákkár Dorras-galba lea oba beassange geaidnogurrii. Ii dáidde olmmoš gal gallii oaidnit dakkár dárogiel geaidnogalbbas, mii čujuha dušše ovttá dállui, ammahan galbii goit vigget álo čállit olles guovllu dahje gili dárogiel nama?

Imašlaš vuohki lea maiddávi dat, ahte geaidnogalbbat leat goas ain man gillii čállojuvvo. Go lahkonišgoahká vaikkoba Kárášjoga, de gal lea Ájonjárga, Niitonjárga, Vullošnjárga dahje Háldenjárga, muhto dalán go joavdá ieš márkanbáikái, de muittuha geaidnogalba ahte gilli gal lea «virggálaččat» Karasjok – ii dáidde gilis gávdnot oktage galba mas livččii samegiel hápmi Kárášjohka oidnosis. Norgga bealde orru leamen maiddávi hui amas jurdda dat, ahte mánggagielat guovllus sáhtášedje leat báikenamat guovtti gillii čállojuvvo. Suoma bealdehan oaidná ovdamearkkaid, mo muhtun sameguovlluin leat muhtun báikenamat čállojuvvo sihke sáme- ja suomagillii. Doppegis fastten lea amas jurdda dat, ahte geaidnogalbbas sáhtášii leat dušše sámename.

Kárttain gal geavahuvvojit olu eanet samegiel báikenamat go omd. geaidnogalbbain dahje eará almmolaš oktavuodáin. Orru goit leamen nu, ahte juos báikkis lea guovtti gillii namma, de hui dávjá samegiel namma vuottahallá

dahje juo merkejuvvo ruođuid sisa, mii fas addá kártageavaheaddjái álkit dan gova, ahte «rivttes» namma lea dárogillii ja sámegiel namma lea dušše muhtunlágán lasáhus. Goittotge mii diehtit ahte oalle dávjá dilli sáhtta leat aiddo nuppe gežiid: kárttainhan sáhttet leat juoba dakkárga – dávjá jorgaluvvon – dárogiel namat maid olbmot eai goit oba geavatge dahje dovdda. Vearrámus dáhpáhusat leat várra čuovvovaš lágán dáruiduvvat: Álletnjárga > Blåneset, Lávvonjárga > Teltneset, Skiippagurra > Skipskaret – jorgalusat mat leat guovllu dárogielagiiddage apmasat.

Buot namain, mat leat čállojuvvon juste omd. kártaide dahje geaidnogalbbaide, lea hui stuora váikkuhus báikenamaid geavaheapmái. Olbmot doivot álkit, ahte dat mii lea čállojuvvon, dat lea riehta. Dan dihte sáhttetge mánggii sámegiel namat rievdat [72] boasttojorgalusaid dihte: Lássásuolu sáhtta šaddat Lássesuolun juos kártajorgaleaddji doaivu nama Larsholmenin dahje Čuollovuotna sadjái ihtá Čoallovuotna dárogiel Tarmfjorden-hámi váikkuhusas. Go jearahallá báikenamaid, de sáhttet olbmot muhtumin muitalit ná: «Mii gal gaskaneamet gohčodit dan jávrri Riehppejávriin, muhto dat ii leat riehta. Kárttas gal čuožžu Reahpenjávri, nu dan galggašii dadjat» dahje ahte «mii lohkat gal dan vári Jorbačohkkan, muhto rievtti mielde dat lea gal Middagsfjellet». Goittotge báikenamaid olis lea «riehta» ja «riehti mielde» álo dat namma dahje dakkár hápmi, man olbmot ieža geavahit ja man sii dovdet. Ige dárogiel nammage dárbbas leat dan dihte áidna riehta, vaikko vel dávjjibut beasságe kártaide dahje geaidnogurrii!

Áimmahuššot sámegiel báikenamaid

Nie guhká go sámegiella hubmojuvvo nie guhká lea sámegiel báikenamainge vel boahteáigi, vaikko vel leatge garrasit uhkiduvvon. Dál lea goittotge juo mángga guovllus váttis dilli: dárogiella lea šaddan beaivválaš gulahallangaskaoapmin, ja dan dihte goit stuorimus oassi sámenamain lea báhcime eret geavahusas dákkár guovlluin. Juos mihkkige ii dás duohko dahkkojuvvo dákkár báikkiin, sáhttit leat áibbas sihkkarat ahte moaddelogi jagi geahčen leat sámi máilmmis mealgat unnit báikenamat! Dál leat omd. mángga mearrasámegiliin vel eallime boares olbmot geat duođaid dovdet ja dihtet ollu

sámegiellá báikenamaid, mat de jávket agibeivái juos dat eai áimmahuššojuvvo dal go vel lea vejolaš.

Sáhtta dadjat, ahte áidna vuohki dáhkidit ahte maiddái boahtti buolvat sáhtášedje dovdat ja dađi mielde maid atnit ávkin dán viiddis kultuvraárbbi, livččii geahččalit oažžut johtui buot sámeguovlluin báikenamaid čoaggindoaimma. Dákkár čoaggajojuvvon báikenammamateriála šattašii mángga eará láhkái maid ávkin juo otná sámi servodahkiige: mángga lágán diehtujuohkinbargguin, nugo omd. rádio- ja áviisabargguin, lea dávjá stuora [73] dárbu diehtit báikkiid rivttes sámegiellá nammahámiid; kártaid divvun- ja dárkkistanbargui livččii maid hui dehálaš, ahte miehtá sámeguovllu livčče vurkejuvvon báikenammadieđut. Báikenamat boadášedje ávkin ja veahkin maiddái omd. sámiid historjjá dutkamii ja sámiid vuoigatvuođaid čielggadahttimii. – Danin ii leatge šat várri diktit ovttaga buolvva fárus jávkat báikenamaid, muhto baicce geahččalit nu johtilit go vejolaš bargagoahtit oažžut rádjosiin dán earenoamáš dehálaš árbbi!

Asta Balto

Riegádan 1948. Lea eret Kárášjogas. Cand. ped. Lea odne Sámi oahpahusráđi direktøra.
Sus lea dutki oahppu universitehta dásis.
Su valdofága dutkamuš lei sosialpedagogihkas, fáddán «Samisk barneoppdragelse og kjønnsosialisering», Oslo 1986.

«Ruhtagiehta» ja «Bállobiigá» Sohkabealrollat ja kontrolla ovttá sámi birra

Áhčči geahččá ánuheaddji čalmmiiguin eamidasas. Gánddaš lea baikán buvssaid. Goabbá galgá bassat? Livččii lean vel dušše eamit das. Son ferte, vaikko oaidná ahte guossiguovttos gairvába sutnje. Son nuolahišgoahtá mána.

Guossiguovttos burskkiheaba čaibmat. Nubbi dadjalastá: «In lean gáddán ahte almmáiolmmoš gal baikkaid bassá.» Reaškkas joatká.

Dáhpáhus ii leat amas. Eatnašat mis leat vásihan diekkáriid. Muhtimat mis leat ieža leamaš mielde bilkideamen earáid, nuppit fas leat bilkiduvvon. Bilkideapmi, čaibman ja cuiggodeapmi leat vuogit maid mii geavahit doalahit vissis ortnegiid olbmuid gaskka. Áigumuš lea boktit *heahpada* sus guhte rihkku njuolggadusaid, ja dan láhkái eastadit su šat joatkimis rihkkumiid. Dán oktavuodas áiggun čuvget lohkkiide man láhkái sohkaealsystema kontrollerejit muhtin sámi báikkis.

Buot servodagain gávdno sohkaealsystema. Systemii gullet buot dat ortnegat mat huksejit iešguđetlágán njuolggadusaid, vuordámušaid, geatnegasvuodaid ja vuoigatvuodaid nissoniidda ja albmáide. Ovdamearka mainna mun álggahin, čujuha dan [75] oassái systemas mii gullá bargujuogadeapmái. Bargujuogadeapmi lea dávjá fáddán go lea ságas dásseárvu nissoniid ja dievdduid gaskka. Dás áiggun buktit ovdan maiddái eará beliid sohkaealsystemas mat sáhttet cuvket dásseárvvu gova.

Sohkaealsystema lea *sosiálalaš* ortnet maid olbmot leat huksen. Rumašlas erohusat nissoniid ja dievdduid gaskka leat *luonddus*. Erohusat mat leat luonddus, leat ovttaláganat miehtá máilmmi, muhto sohkaealsystemat, vuohki mo dát erohusat sosiálalaččat leat lágiduvvon, sáhttet leat sierraláganat iešguđet guovlluin. Sohkaealsystemaid gaskka leat sihke kultuvrralaš ja historjjálaš erohusat.

Dávjá šaddá nu ahte olbmot jáhkkigohtet ahte sosiálalaš ortnegat maid leat luonddus nu go omd. sohkaealsystema, ja ahte daid ii sáhte rievdadit. Sii sáhttet čuoččuhit ovdamearkka dihtii ahte almmái ii nu bures hálde himuidis go nissonolmmoš, ja ahte dát mahká lea lunddolaš. Mo diekkár áddejupmi ja jáhkku váikkuha sohkaealsystemii? Sáhttágo dat dagahit ortegiid mat bidjet nissonolbmuide stuorát gáibádusaid dahje ovddasvástádusa? Mun máhcán dasa maŋgelaš.

Lea várra hui beroštahti diehtit čájehit go ovdamearkkat sohkaealsystemas dásseárvvu nissoniid ja dievdduid gaskka. Dasa ii gávdno álkkes vástádus, danin čuožžilit fas odđa jearaldagat guorahaddat. Juohkehaš beassá ieš vástidit iežas

bealis makkár dilis lea sohka bealsystemas. Čállošis buvttán ovdan jurddašanmálla man ektui sáhtta veardidit dili.

Dásseárvu sáni sáhtta áddet mánggaláhkai. Mun oaivvildan nissoniin ja albmáin lea dásseárvu dalle go sohka bealiin leat seammá vuoigatvuođat ja seammá vejolašvuođat ii dušše lágaid ja mearrádusaid bokte muhto maiddái beaivválaš eallimis.

Susan Whyte lea dutkan servodagaid sohka bealsystemaid. Sus lea ávkkálaš guorahallanvuohki. Vuolgga lea das ahte buot servodagain lea sosiálalaš kontrolla mii doalaha miellahtuid vissis systema siskkobealde. Kontrolla guoská sihke dievdduide ja nissoniidda. Guorahaddan vuollái gártet golbma dási; ekonomalaš, seksuálalaš ja ideologalaš systemat.

1. *Ekonomalaš* oassái gullá iskkadit bargujuogadeami, opmodathálddašemi, árbenvugiid ja eará vuoigatvuođaid. Máilmmis gávdnojit servodagat gos dan oasis buorre muddui lea sohka bealiin leamaš dásseárvu.
2. Whyte navdá *seksuálalaš* kontrolla juohke sajis leat garrasat nissonolbmuide go albmáide. Nissonolbmo rumaš lea ressurša maid servodat dárbbasa buolvaid fievrridit viidáseabbot. Son dárbbasuvvo guoddit, riegádahttit ja biebmát máná. Dán ressurssa viggá servodat hálddašit iežas dárbbuid mielde. Nissonolmmoš lea dego gaskaoapmi mas eai leat iežas dárbbut ii ge iežas seksuálalaš eallin.
3. Loahpas čujuha Whyte dan oassái servodagas mii kontrollere olbmuid *jurddašemi* sohka bealortegiid hárrái. Dávjá gávdno dego okto váldojurdda ovttá ortnega duohkin. Go guorrála ášši, fuobmá maid nuppi jurdaga bálldas, mas lea áibbas eará čilgehus. Dan sáhtta gohčodit *vuosteideologian*. Sohka bealsystema čilgehusaid gaskkas gávdná nissoniid iežaset vuosteideologia. Whyte deattuha ahte vuosteideologia lea eanet čiegus ja unnit čielggas go ráđđejeaddji ideologia.

Iskkadeapmi maid mun čađahin 1986as, čájeha sohka bealsystema kontrolla buot dán golmma dásis. Dasto boahká ovdan man láhkai systema lea rievdan golmma buolvva čađa. Dat buktá historjjálaš dieđuid. Historjjás gávdnat mii

duogáža ja vuođu otná jurddašanvuohká. Dat maid mii gáddit iežamet leat áibbas molson dahje hilgon, sáhhtá čuovvut min dego suoivva. Mu dieđut eai mana guhkkelii go ovdal soađi rádjái. Dieđusge livččii lean deatalaš oažžut boarrasat dieđuid. Govva šattašii eanet ollislaš.

Mii diehtit buohkat man láhkai sohka bealrollat leat earáhuvvan dan rájes go mii ieža leimmet mánát. Dat mii lei heivvolaš nissoniidda ja albmáide ovdalis, ii leat šat seamma čielga njuolggadus. [77] Rollasystema earáhuvvá, sihke *vuordámušat*, *geatnegasvuohhta*, *vuoigatvuohhta* mat gusket nissonrollii ja almmáirollii, leat earáláganat odne go omd. min vanhemiid mánnávuodas.

Jos mii máhccat ovdamerkii mainna mun álggahin, de oaidnit maid makkár gaskaoami sáhhtá geavahit ránggáštít sin guđet rihkkot sohka bealnjuolggadusaid. Čaibman, bilkideapmi ja jallašeapmi leat dábálaš vearjjut doalahit ovdeš vieruid vuimmis. Dasa lassin lea olmmošlaš jáhkkit ahte sosiálalaš ortnegat maidda mii leat hárvánan, leat lunddolaččat. Mii fargga gáddit ahte dilli lea bistevaš, iige sáhte rievdaduvvot.

Ekonomalaš systema juogadeapmi

Man láhkai sirre servodat nissoniid ja albmáid máilmmi guovttelágan eallimii. Makkár kontrolla vuolde leat nissonat ja albmát dien dáfus? Mu iskkadeapmi addá muhtin muddui vástádusa gažaldahkii. Storra erohusat leamaš lean ja leat ain bargujuogadeamis. Áiggun oanehaččat čilget váldoerohusaid dán oasis sohka bealsystemas. Bargujuogadeapmi lea oassi mii oidno, ja várra seađšeimmet baicca bidjat eanet návccaid daid beliid fuobmát maid mii eat nu álkit áicca, nu go lagat ovtaseallin gažaldagaid. Nissoniidda ja albmáide gulli barggut ledje ovdal soađi čielgasit sirrejuvvon. Servodat lei oalle muddui iešbiergejeaddji, olbmot vižže luonddus eallinlági. Sihke albmáin ja nissoniin lei valjis bargu. Boarrasat olbmot deattuhit ahte bargu juogaduvvui dan vuodul ahte birgejupmi galggai doaibmat.

Nissonolbmuid ovddasvástádus lei bivttastit bearraša ja dikšut mánáid. Sii ledje dálloallit, sii čorgejedje ja málestedje. Eatnašiin lei návvetdoallu maid. Albmát bivde, guolástedje ja barge losit olgobarguid. Sii ledje beahcevuovddis, lahttemin, huksemin ja sáhtosteamen. Geassit lei láddjet go nissonat fas ráhpo

luogu ja hášejedje.

Badjeolbmuid gaskkas lei seammá láhkai. Nissoniidda gulai dikšut ja bivttastit sihke mánáid ja eará bearašmiellahtuid. Sii dálostalle gođiin ja lávuin siiddas. Albmát barge bohccuiguin, [78] guođohedje, rátke, merko ja vuojehedje ealu. Nissonolbmot serve veahkkín. Nissonat geain eai lean mánát, ledje ollásit boazogeahččit.

Dábálaš lei ahte nieiddat čuvodedje nissoniid sin barggus ja gánddat fas dievdduid. Bargujuogadeapmi boaittobealbáikkiin ii lean nu čavgasit sirrejuvvon. Doppe lei bággu oahppat buotlágan bargguid. Nieiddat ohppe guolástit ja gárdut. Ruovttuin gos ledje unnán nieiddat, fertejedje gánddat veahkehaddat nissonolbmuid. Muhto liikká ledje ráját dan muttos čavga ahte olbmot árkkášedje dáluid gos nubbi sohka bealli váillui. Ja gánddaide lei ain amas mánáid dikšut ja biktasiid duddjot. Muhtin nieiddat gal baicca hárvánedje olgobargguide, ja ledje mielde losit bargguin.

Gánda guhte návehii manai, beasai gullat, muitala vuorrasat áddjá. Son lei čieža jahkásaš gii lávii boarraseamos oappá veahkehit návehastit. Oktii deaivvai siessá bohtit dohko. Son bijai hárdit, gohčodišgođi su «bállobiigán». Dakkár almmái gii barggai nissonolbmo barggu, ii lean albma almmáiolmmoš, son lei buorre muddui molson sohka beali.

Muhtin badjeolmmoš fas muitala mo son headástuvai go eamit jávkai ja mánná baikkii dievva lihpara. Son ii gávdnan buhtes lihpara, ii diehtán maidige biktasiid birra. Dogadii baikkain, ja mánná šattai čierut eanet go lei dárbu. Go eamit fas joavddai ja gulai bárttiid birra, dat oalle hearvan sutnje.

Bargiidlihkadus buvttii ođđa doaimma almmáiolbmuid. Ovdal soađi juo lei dábálaš ahte sii politihkastedje. Dat šattai ollásit albmáid beroštupmin ja doaimman. Nissonolbmot ožžo leat ruovttuin, ja dan ruovttus gos politihkastedje, besse nissonat čorget ádjáid mañis. Go boarrasat olbmot galget čilget manne nissonat eai dohkken, sii dego cohkkojit, eai gávdnan nana siva. Dadjet ahte nissonolmmoš fertii leat mánáid luhte. Muhto mo daid nissoniiguin geain eai lean mánát, dahje geain ledje stuorra mánát? Manne sii eai lean mielde politihkalaš bargguin? Muhtin vuoras áddjá čuoččuha ahte ii bohtán das ahte sii eai jáhkán nissonolbmuid máhttit politihkastit. Son lohka ahte [79] jierbmi,

čehppodat ja fihtolašvuohta ii dovdan diekkár rájáid. Dien láhkái leat nissonolbmot ja albmát ovtta dásis.

Gitta 1960 jagiid rádjái lei dábálaš ahte nissonat dollojedje olggobealde politihka. Easkka dan maŋŋá bohte nissonat mielde politihkalaš ovddasteaddjin gildii. Sáhtta jearrat lei go nu ahte bargujuogadeami vuoddu mii lei huksejuvvon dan ala ahte «nissonat ruovttus ja albmát olgun», maiddá čuovvolii politihkalaš eallima? Vai lei go baicca nu ahte politihkalaš organiseren lei adopterejuvvon stuorraservodagas ja lei go nu ahte sii seammás adopterejedje maiddá sohka-bealrollaid mat lihkadusa čuvvo.

Ii leat álki vástidit, muhto mii diehtit ahte almmáiolbmot leat odne maid politihkas njunnošis. Sis leat maid njunuš virggit byrokratas mii lea leavvan báikái. Dát mearkkaša ahte albmáin lea fápmu go geahččá dán oasi bargujuogadeamis.

Ovdamearkkat mat čájehit nissoniid ja albmáid bargujuogadeami, leat valjis. Kontrolla mii galgai bisuhit vieruid, goziheigga goappašat sohka-bealit. Orru vuhttom in ahte nissonolbmot válde vel duodaleabbu ovddasvástádusa cuiggodit albmáid geat seaguhedje iežaset nissonbarguide. Go hálešta boarrasat nissonolbmuiguin dásseárvvu birra, de deaivá muhtima gii ii oba áddege mas lea sáhka. Son ii leat čuvvon servodaga ságastallama ja riev dama dien áššis. Mii guoská bargujuogadeapmái, de čuoččuha son ahte bargu lei doarvái sihke albmái ja nissonii, soai barggaiga nu ollu go nákkiiga. Birgejuvvo lei dat mii mearridii barggu ja bargujuogadeami.

Mo dasto odne lea dilli? Olles ealáhusstruktuvra lea rievdan. Badjedilis lea nissonolmmoš eanet čadnon ruktui go ovdal. Bearaš ii leat siiddas, muhto orru dávja čeahkkebáikkis. Boazoisit jodaša ealu ja ruovttu gaskka. Muhtin boazoeamidat leat eará bargguin. Nieiddain ii leat seammá vejolašvuohta álgit boazodoaluin go ovdal. Juohke bearrašis lea okta doallu, «driftsenhet», mii lea isit namas. Son lea almmolaččat boazodoalli, ja son lea áidna guhte fidne doarjagiid ja goluid buorrindohkkehuvvot. Bártnit besset joatkit doaluid. Daid bearrašiin main leat [80] aivve nieiddat, árkkášit isida. Sus ii leat veahkki, ja gii de galgá doalu joatkit?

Eanadoalus lea maid earáhuvvan govva. Dat mii ovdal lei nissoniid bargu, lea

dál albmáide jorran. Návehat leat odne ođđaáigásaš rusttegat. Buot barggut leat mašinveagal. Almmáiolmmoš lea dat gii deatttaša boaluid ja vuodjá mašinnaiguin. Nissonolmmoš ii dárbbášuvvo, go háššen maid lea loahpahuvvon. Odne ii álgge oktage boagustit go almmái návehastá. Dálueamit lea dávjá eará barggus.

Vuođdoealáhusat leat earáhuvvan. Ja eatnašat mannet eará bargguide. Muhtin bargosajit leat sirrejuvvon nissonolbmuide ja almmáiolbmuide. In áiggo dás čuovvolit dieid erohusaid dađe eanet. Muhto mo bargojuogadeapme lea go ruoktot jovdet?

Nissonolbmot váidalit ahte sidjiide gahččá hui olu dálloadoallu, málesteapmi ja mánáid fuolaheapmi. Sii šaddet guovttegeardásaš dahje duppalbargin. Mánnggas muitalit ahte sii leat álo šiehtadallamin isidiin bargguid hárrái. Muhtimat leat vuollánan, eai oba vuordde ge ahte isidat earáhuhttet dábiid. Sii vigget baicce gándamánáidasaset oahpahit ođđa dábiid.

Badjenissoniid bealis eai leat duhtavaččat go nieiddat orrot hoigaduvvamin eret doalus. Nissonjoavkkut barget dan ala ahte nieiddain maid galgá leat vejolaš oažžut «driftsenheta». Ii galgga čuohtat nissonolbmuide dat ahte guohtuneatnamat gáržot. Nissonolmmoš ii galgga bargoveahka mii dušše dalle dohkke go bargit váilot, ja go doallit leat menddo ollugat, de leat sii dat geat vuosttamuzžan biddjojit eret.

Eanadolliid gaskkas leat maid čuožžilan sullasaš váttisvuodát go ođđa teknihkka-organiseren lea váldon atnui. Jos dálus lea eamit gii bargá isidiin ovttas, son ii registrerejuvvo eanadoallin. Dat mearkkaša ahte son ii oaččo daid almmolaš buriid maid isit, penšovdnapoengaid, doarjagiid jna.

Ovdeš bargojuogadeami vuodul ii leat álki dadjat lei go dásseárvu sohkabeliid gaskka. Sáhttit guorrasit dasa ahte bargojuogadeapmi lei lágiduvvon nu ahte servodat doaimmai. Dattege nissonolbmos lea eará váldi, muitalit ollugat. Son lei «ruhta [81] giehta». Go isit lei meahcis dahje jođus, de lei eamida duohkin hálddašit ruđa. Isit ja eamit ráđđádalaiga ruhtageavaheami ja gávppašeami hárrái. Muhtimat deattuhit ahte nissonolmmoš lei iešráđđejeaddji. Earát fas ahte nissonolmmoš lei bargoheasta, ja «ruhta giehta» ámmát lei maid lossa ovddasvástádus. Vaikko orru nu ahte dat buvttii fámu nissonolbmui, de lei

dasa maid čadnon bargu ja geatnegasvuodát.

E. Solem lei sundi Deanus ovdal soađi. Son lea čállán nissonolbmo dili birra nu go son vásihii dien áiggis. Sutnje lei vuogas čujuhit dainna go son iežas barggus fuobmái sápmelaš jurddašavugiid dáža rievtti ektui.

Muhtin ortnegat sámiid gaskkas ledje čalbmáičuohccit. Son čujuha omd. ahte nissonolbmot geavahit iežaset goarggu maŋŋá go leat náitalan. Sis lea sierra opmodat, ja gánddat ja nieiddat árbejit ovttá dásis. Solem geassá ovdan erenoamážit badjenissoniid iešráđálas dili. Son čujuha ahte nissonolbmuid geavahedje dávjá ráđđeaddin. Sis bohte jearrat ráđi sihke ruhta ja olmmošlaš áššiid birra.

Mu informánttat duođaštit buot dieid maid Solem namaha. Dasa lassin bohtá ovdan ahte olbmuid ledje erohusat. Muhtin nissonolbmuid lei eanet fápmu go earáin. Sáhtii lean riggodagas gitta, dahje sogas, jos das lei alla árvu. Ii lean buohkain seammá árvu servodagas.

Eará ortnet maid dutkit guorahallet go iskkadit dásseárvvu, lea *lokalitehta* gosa easkka náitaleaddji guovttos fárreba orrut. Jos vierru lea fárret nissonolbmo ruktui, de gohčodit dan matrilokálalaš servodahkan. Dakkár servodat bealušta nissonolbmuid. Sii besset iežaset oahpes birrasis joatkit eallit, eai ge dárbbas heivehallat iežaset vuotnáma vuollái. Sáhtii leat maid áibbas nuppeláhkai, ahte lei patrilokálalaš vierru. Dalle fárriiga albmá ruoktot. Patrilokálitehta muitala ahte almmáiolbmos lei eanet dadjamuš servodagas.

Mu iskkadeapmi čájeha ahte sáhtii leat juoppá goappá láhkái. Muhtimat fárrejedje nieidda ruktui, nuppit fas gándda. Diekkár ortnet gohčoduvvo bilokálalažžan. Informánttat čilgejit [82] ahte geavatlaš sivat ledje mat mearridedje gosa galge fárret. Jos ledje unnán nissonat dálus ovddežis, de lei lunddolaš fárret lasihit albmáid bargoveaga. Bargiveaga dárbu, báiki ja birgejupmi stivrejedje fárrema eanet go prinsihpat.

Muhtin ovdamearkkat čájehit liikka maidái earálágan vuoiŋŋa. Go eai sáhtán čujuhit praktihkalaš sivaide ja liikká fárrejedje nieidda ruktui, de gohčodedje albmá «bállomannjin». Nieida lei fas «keret» dahje «suohpáheapmi» go son lea dieđusge «bággen» isida dohko. Cielahheapmi čájeha ahte muhtin birrasiin vurde ahte bárre fárrii albmá ruktui. Ráŋggášteapmi lei

oalle goavis daid vuostá geat rihkko njuolggadusaid.

Seksuála sohka bealortnet

Seksuála eallin lea unnán almmolaš. Dat gullá olbmuid priváhta eallimii. Sámiid gaskkas leamaš lean vel eanet čiegus. Dat gii sakka muitalattai fearániiddis birra, lei doavki. Mánáid álge mánnávuoda rájes jo oahpahit nárrideami čađa mii lei heivvolaš muitalit ja mii ii lean.

Dan čiegus eallimis lea dattege iežas systema. Sihke albmáin ja nissoniin leat rumašlaš dárbbut seksuála ovttaseallimii. Juohke servodagas leat vuogit mat ordnejit olbmuid seksuála gaskavuodaid. Daid sosiála ortnegiid fertii čuovvut, muđui ránggáštuvvui. Vuordámušat ja gáibádusat ledje sierraláganat nissonolbmuide ja almmáiolbmuide. Susan Whyte čuočuhii ahte seksuála kontrolla lea stuorát nissoniid go albmáid guovdu. Mu iskkadeapmi duodašta dan.

Čielgaseamus mearka dasa lea ránggáštupmi mii čađahuvvui dan vuostá gii oáččui luovos máná. Son massii árvvu servodagas. Muitalusat leat eatnat ja buot dát čájehit heahpada maid nieida šattai gillát. Eatnit leat dávjá muitaladdan dáhpáhusaid birra. Orru muhtimin muhtin etniid gaskkas preventiivvalaš áigumuš. Vigge baldit nieiddaideaset eret diekkáraš dillái gártamis.

Roavvamus ovdamearka buvtii vuorrasat nisu. Son muittašii [83] mo biras hehpehii sihke nieidda ja su eatni. Go nieida náitalii de jolgii su eadni jorggu gápmaggiiguin boahit girku. Buohkat galge oaidnit heahpada. Dát dáhpáhuvai čuohtejagi álggogeahčín.

Ovdamearka čájeha garra kontrolla mii čađahuvvui. Dat čájeha ahte kontrolla lei nissoniid guovdu. Albmát geat ledje áhčit, eai guoddán maidige heahpadiid. Jos náitalan almmái ráhkadii máná muhtun niidii, de lei dat vel stuorát heahpat niidii. Mána áhčči jotkkii iežas bearašeallima.

Go ságastalan dáid áššiid birra eará guovllu olbmuiguin, de muhtimat čuočuhit ahte sin guovllus eai láve ránggut dan láhkái. Doppe lei riggodahkan go mánát laske. Vaikko nisu ii lean náitalan, de son lei duodaštan iežas nissonvuoda go mána riegádahtii. Seammá báikkis muitaluvvo maid ahte muhtimat čihke ja

guđde luovos máná meahccái. Eatnit guđet dan barge, balle ránggáštuovvamis. Ballu ferte leat leamaš oalle nanus. Jos mánná lei nu bures boahтин, manne dalle njuolgut sorde mánáid?

Soapmásat lohket ahte sámi nuoraid gaskkas lei oalle stuorra friddjavuohta seksuálalaččat dovddiidit nuppi sohkaheallái. Go nuorat ledje *beassan*, de lei lohpi irggástallat. Go dán árvoštallá dan ektui mii muđui lea muitaluvvon kontrolla ja ránggášteami birra, de ferte jearrat ahte geas lea dákkár friddjavuohta? Ledje go servodaga ortnegat lámčán gándaide friddjavuođa jos fal beare nieiddat válde ovddasvástádusa?

Govvii gullá maid namuhit ahte doppe gávdnojedje nissonat mat stivrejedje bártneideaset váldit ovddasvástádusa. Ledje várra dakkár «áhkut» main lei autoritehta. Sii bággejedje bártneideaset náitalit: «Go máná leat almmái ráhkadit, almmái leat maid náitalit», daddjui.

Gándaat dárbbasuvvojit boazodoalus, čuočuhit muhtimat. Ovtta bearrašis ledje aivve nieiddat. Eadni lei beassan gullat man son lea heittogis nisu go ii riegeadahte bártneid. Fuolkegoddi sivahalai nissona dainna. Sivahallan čájeha ahte dát lea sin mielas nissonolbmo ovddasvástádus. Su rumaš lea *gaskaoapmi* (objektan) dasa maid servodat dárbbasa. Nissonolbmo seksuálitehta [84] gártá leat buohkaid opmodat. Biras kontrollere man lámkai son hálddaša iežas seksuálitehta.

Go galgá guorahaddat otná kontrolla seksuála eallima ektui, dat dieđusge maid lea rievdan. Ii leat seammá heahpat oažžut luovos máná. Muhtimat válljejit eallit oktoeadnin. Ekonomalaš dilli oktoetniide lea áibbas eará go ovdal. Dal eai dárbbas šaddat noađđin vanhemiidda, ja jos nieida vállje orrut vanhemiid ruovttus, de sáhtta son buktit ruđa dálldollui. Muhtin eatnit álget skuvllaid vázzit go ožžot dasa doarjaga.

Jearaldat mii báhcá, lea man lámkái dál lea kontrolla seksuálitehta badjel, ja lea go erohus sohkahealliin. Vaikko luovos mánná lea dohkkehuvvon, dat ii mearkkaš ahte kontrolla nissoniid ektui lea nohkan. Nissonolbmot dovddahit ahte sidjiide duvdet albmát ovddasvástádusa. Sii galget doalahit gutni ja čorgatvuoda ovtaseallimis. Nuppi bealis nissonat ieža muhtin lámkái dohkkehut ovddasvástádusa. Sii leat njunnošis eará nissonolbmuid gohcimin,

cuiggodeamen ja fuotnumin.

Nissonolbmot váidalit diliset, sis eai leat seammá vejolašvuodát, iige seammá friddjavuohta go albmáin eallit iežaset dárbbuid mielde. Dat ii mearkkaš ahte sii áigot friddja seksaeallima eallit. Dat maid sii ohcalit, lea dásseárvu nissoniid ja albmáid gaskka maiddái dan oasis sohkabealsystemas mii guoská seksuálitehtii.

Makkár jurdda vuhtto kontrollortnegiid duohkin?

Jos jearrá olbmui makkár jurdda sis lea sohkabealsystema birra, de ii oaččo njuolgga vástádusa. Jurdda bohtá ovdan go álgá guorahaddat ortnegiid mat sirrejit nissoniid ja dievdduid eallima. Jurdda ja jáhkku stivreba geavatlaš čovdosiid sohkabealsystemas.

Ovdalis lei dát servodat fuolkeservodat. Dat mearkkaša ahte fuolkevuohka lei vuodđun servodaga sosiála ja bargo-oktavuođaide. Dát organiseren lea odne maid muhtin muddui doalahuvvon. Jos geahččat man láhkái sohkabeliid árvu lea fuolkevuoda-systemas, [85] de mii várra oazžut ovdan jurddašarvi mii lea oalle boaris. Namahusat čájehit ahte áhči ja eatni beali fulkkiid atne seammá deatalažžan. Dutki R. N. Pehrson čujuha maid dan. Son lea dutkan sosiála oktavuođaid sámiid gaskkas, ja dan oktavuođas sohkabealgaskavuodaid. Sihke fuolkevuoda systema ja árbenvuogit čájehit bilaterálalaš jurddašarvi, mii muitla ahte sohkabealit ledje dásseárvosaččat.

Jos dát bilaterálalaš jurdda lea vuodđojurdda sámiid gaskkas, de galggašii váikkuhit nu mángga dássái. Dát vuhttui muhtin muddui náittosbára lokalitehta válljemis. Muhto gávdnojedje maid birrasat mat cuvkejedje dán gova. Árbenvuogit gal duodaštit diekkár ideologia, ii lean erohus gánda- ja nieidamáná árbbis. Mo dasto go bearrašis buollájedje riiddut fuolkegottid alde? Muitaluvo ahte riiddut sáhte bohciidit go omd. gáimmiid galge válljet. Goappašat vanhemat háliideigga iežaska sogas nama. Riidu čovdásii *vuorbádallamiin*. Dát attii goappašii beliide seammá vejolašvuoda vuoitit. Deattuhit ahte vuorbádallan lei boares vuohki buotlágan riidduid čovdit.

Bargojuogadeapmi nu mo dat lei ovdal ja dál maid, muitala ahte olbmot atne *lunddolažžan* ahte nissonolmmoš lei ruovttus. Juogadeapmi lei ovdalis ordnejuvnon nu ahte dat galgai doaibmat. Olbmot čilgejit dan hui praktihkalaš

dásis.

Jos vuodđojurdda sohkabeliid oktavuodas leamaš lean dásseárvu, de lea imaštahti ahte jurdda láhppo go ođđa doaimmat jovdet Sápmái. Politihkalaš bargguide eai váldán nissoniid mielde. Sihkkarit dihte ahte politihkas lea fápmu. Čájeha go dát ahte nissonolmmoš vuoittahallá jos gártá gilvalit almmáiolbmuiin vejolašvuodaid ja vuoigatvuodaid alde? Dalle doaibmá dat ideologia mas lea fápmu, ráđđejeaddji ideologia. Dán oktavuodas lea ráđđejeaddji ideologia jurdda mii lohkkada nissonolbmo mánáid lusa, ja čuoččuha dan lunddolažžan. Váldoideologia caggá nissonolbmo eret deatalaš servodatlaš doaimmain ja ovddasvástádusain.

Soaitá leat nu go soapmásat ákkaidallet, ahte bargujuogadeapmi ii duolbman goappáge sohkabeali. Muhto bargujuogadeapmi [86] huksii jurddašanvuogi mii otná dan beavvi sirre nissoniid ja albmáid, gánddaid ja nieiddaid iešguđetge máilbmái. Go almmáiolmmoš doalahuvvo olggobealde mánáid ovddasmorašdoaimma, de goariduvvo su olmmošlaš ovdáneapmi. Ovddasmoraš ja fuolla ovddida dovddolašvuoda eará olbmuid ektui. Manne albmáide ii galgga leat seammá vejolašvuolta ovdánahttit dáid beliid olmmošvuodas?

Servodaga almmolaš doaimmat nu go politihkalaš barggut, gáibidit roastilvuoda ja máhtolašvuoda eará dásis go maid ovddasmoraš ruovttus ovddida. Ii go livčče soabat ahte nissonolbmot oččošedje vejolašvuoda ovddidit dieid beliid alddiineaset.

Vuosteideologia lea jurdda mii hukse dásseárvvu ala. Go almmái ja nisu juogadeaba bargguid, de sudnuide rahpasit seammá vejolašvuodat ja seammá ovddasvástádus, sihke ruovttueallimis ja muđui servodagas.

Inger-Marie Oskal

Riegádan 1960. Lea eret Guovdageainnus.
Sus lea boazodoalloskuvla, ja lea lohkan ekonomia Finnmárkku guovlluallaskuvillas.

Sus lea sámegeiel gaskafága, ja lea lohkamin dárogiela Tromssa universitehtas.

Verddevuohta

Verddevuohta Guovdageainnus – ovdal ja dál

Mii lea verddevuohta?

Konrad Nielsen sátnegirjjis lea sátni *verdde* čilgejuvvon ná: «Guosseustit, son gean luhtte orru go lea fitname muhtin báikkis; dakkár geasa muđui muhtin ládje lea čadnon dahje geasa leat oktavuodát, o.m.d. boazosápmelaš guhte geahččá soapmása bohccuid, soames gean bohccuid boazosápmelaš geahččá.»

P.L. Smith muitala girjjistis *Kautokeino og Kautokeinolappene* verddevuođa birra ee. ahte Guovdageainnu dáluássiide lea erenoamáš ja deatálaš ahte sin birgejupmi lea boazodoalu ja guollebivddu duohken. Dávjá lea sidjiide deatáleabbo atnit ollu ja buriid herggiid go ollu gusaid. Dáluolbmuiin sáhttet leat 50-60 hearggi ja eambo. Dáluolbmuide lea sáhtostallan hui mávssolaš dienaslassin. Dát dilálašvuotta bidjá sin lagas oktavuhtii boazosápmelaččaiguin, geat gehččet sin bohccuid gesiid ja gain muhtumat ožžot uđamagiid dahje herggiid luoikkas. Dan dihte ferteje dáluolbmot atnit buriid oktavuodaid boazosápmelaččaiguin, muđuid sáhttet sin bohccot jávkat geasi ja čavčča mielde. [88] Dáluolmmoš ja boazosápmelaš guhte geahččá su bohccuid, gohčodeaba goabbatguoimmiska verdden.

Mikkel Nils Sara čállá girjjistis *Badje-ealáhusláhki ja boazodoallopolitihkka*: «Badjesámit, bajás doaladettiin sámivuodaset, leat atnán oktavuodaid sihke siseatnama ja mearragátti sámiiiguin verddevuođa bokte. Dákkár verddevuohta lea leamaš ávkin sihke dáluássi- ja johttisámiid birgenláhkáii.»

Iežá guovlluin adno verdde-sátni eará oktavuoda hárrái, namalassii ustiba birra, muhto nu go dás ovdalis čilgejun, geavahuvvo sátni dás.

Ovdal lei min guovllu olbmuid birgejummi verddevuođa duohken. Vaikko jur nu ii sáhte dadjat otná dili birra, de lea verddevuođas almmatge nanu vuodđu ja mávssolašvuohta ain ja dat lea čadnon sámi boazodoalu oktavuodaide.

Sámi boazodoallu jođihuvvo sámi jurddašuvuogi ja vieruid mielde ja dasa lea maid sámegeiella vuodđun.

Sámi boazodoalus leat buot guovllu ássit oasálaččat, olbmot veahkáhallet ja dorjot guđetguimmiideaset, sii atnet buriid oktavuodaide, gulahallet ja ipmirdit guđetguimmiideaset.

Verddevuohta lea doložis, boazodoalu álggu rájes juo leamaš deatálaš oassin sámi boazodoalus ja kultuvrras. «Verddevuohta doalaha ain odne sámi boazodoalu badjin ja jus dat nohká, de nohká maid sámi boazodoallu». (Máhte Máhte, Mathis Mathisen Sara, Guovdageainnus, Boazoealáhus Searvvi ovdaolmmoš).

Verddevuođa álgu

Vuosttaš gii muitala boazodoalu birra davviguovlluin, lea Ottar, guhte elii loahpas 800 jagiin m. Kr. Son mátkkoštii davviguovlluin ja čálii dáid mátkkiid birra Gonagassii Alfred den Store. Su muitalusa mielde elle sámit dalle goddebivdduin, muhto sis ledje bohccot maiguin geasuhedje gottiid bivdinmuddui.

Goddebivdu bisttii davviguovlluin gitta 1700-lohkui, muhto lei gal dalle sakka unnon. Dan sadjái ledje sámit dápman gottiid [89] boazun ja boazodoallu šattai eambo ja eambo mávssolažžan.

Jáhkkimis 1600-logu mielde álge eambo siidajuohkimat ja guhkit johtimat. Go sámit álggos álge johtit mearragáttiide, de sii eai dárbbahan buot biergasiid fievrredit mielde dohko. Sii guđde dálvebiergasiid juovaide ja dakkár báikkiide gosa spiret eai beassan. Muhto sii leat maid hui áigá álgán hukset visttiid mat leat muorrageažis – njalla. Go fásta ássit geat eai lean johttisámit, hukseje viesuid de ásahe boazosápmelaččat áittiid sin viesuid lusa ja dáluolbmot gehčce bearrái sin áittiid ja gálvvuid. Dan ovddas ožžo fas dáluolbmot bierggu ja ávdnasiid bohccos ja nu viiddui ja ovdánii lonohusgávpi ja maiddáii

boazogeahččan dáluolbmuid ovddas. Fásta ássit leat maid álo atnán herggiid ja giđđat bidje sii herggiideaset boazosápmelaččaid ealuid mielde.

Álgoálggus ii lean birgenláhki dušše ovttain ealáhusain. Dan dihte boazosápmelaš maiddái bivddii ja guolástii, fásta ássi anii bohccuid, bivddii, guolástii ja mearraolmmoš gávppašii ja bivddii ja nu ain – lassin dan ealáhussii mii sus máhka lei válldoealáhussan. Dán gohčodit dál lotnolasealáhussan. Dađistaga go muhtimiin stuorui boazodoallu ja johtigohte eambo ja guhkeliidda, álge boazodoallit lonohallat gálvvu eará olbmuiguin.

Fásta ássit fas dárbbahedje dálvvi áigge herggiid vuojánin, noadđeguoddin, geaseheaddjin ja dieđusge muđuid dárbbahedje bohcco niestin. Go fásta ássit hukseje viesuid de álge johttisápmelaččat orrut sin viesuin dálvet. Goappašagat dárbbahedje nuppi ja dainna lágiin ovdánii verddevuohta.

Boazosápmelaččaid verddevuohta dáluolbmuiguin ja mearraolbmuiguin

Boazosápmelaččat johte giđđat mearragáttiide ja dálvet orro duoddariin. Sii dieđus eai fievrredan visot biergasiid orohagas nubbái, muhto guđde daid fas nuppe jahkái – dálvebiorgasiid dálveorohahkii ja geassebiorgasiid geasseorohahkii. Sis ledje verddet goappá nai sajis mat gehčce biorgasiid dassá go ieža fas [90] bohte. Dan ovddas attii boazosápmelaš biorggu dahje geahčai bohccuid verddesis. Oskkildit iežas opmodaga nuppi gehčcui, fertii leat luohttámuš dan nubbái. Nu leage buorre verdde hui dárbbahedje ja mávssolaš. Jus dálu- dahje mearraolmmoš lei buorre verdde de gal bures seilo ja lassáne sus bohccot ja boazosápmelaš fas oáčcui, go lei buorre gaskavuohda, orrunsaži, niesti ja bivuid verddestis. Lonuhus viiddui dan ektui go goabbá nai dárbbahii ja nagodii ja dat lea rievdan dan ektui go servodat ja birgenláhki muđuid lea rievdan. Muhto verddevuohta gávdno ain odne boazosápmelačča ja mearraolbmo; boazosápmelačča ja dáluolbmo gaskkas.

Ferten vuos čilget sániid mearraolmmoš ja dáluolmmoš ja guđe áiggi birra mitalan.

Mearraolbmuin oaivildan mearragátteássi, guhte ássá doppe gos boazosápmelaččain lea geasseorohat, namalassii (dán oktavuodas) oarje-

Finmmárkku ja Tromssa fylkka mearragáttiin. Dát mearraolbmot leat sápmelaččat ja sii leat hupman sámegiela. Odne leat oallugat sis dáččaluvvan, muhto eatnašat sis leat sámi sogas. Sii ledje guollebivdit ja smávvdálolaččat, odne gal leat eará bargguin maiddá.

Dáluolbmuiin oaiivildan dán oktavuodas fásta ássi Guovdageainnus. Sus lea ovdal leamaš ealáhussan smávvdállu, bivdu, guolásteapmi, sáhtostallan, murjen, duodji, gávppašeapmi jna. – dávjá moadde dáin ealáhusain dahje juo visot. Son orru viesus juogo márkanis dahje smávvdabáikkiin suohkanis, ja odne sáhtta sus muđuid leat vaikko makkár bargu.

Oaiivildan ođđa áiggiin dili dan rájes go teknihkalaš biergasat bohtigohte ja eiseváldit mearridišgohte boazodoalu siskkáldas áššiid, lágaid ja njuolggadusaid bokte. Go čálán verddevuoda birra ovdal, de lea dallego vuos ledje dábálaččat dološ bargovuogit ja heargevuodjin, ráiddostallan – diekko 20 jagi dás ovdal ja das maŋos.

Verddevuohta siseatnamis/dálveorohagas

P.L. Smith čállá girjjistis ahte Guovdageainnu guovlluin lea dáluolbmuiin lagas oktavuoha boazodollui ja ahte maiddá sin birgenláhki lea bohcco ja guollebivddu duohken. Vuojánin ja geaseheapmái ii dohkken eará go heargi.

Nu go ovdalis mitaluvvon, de ledje dáluolbmuiin ollu hearggit – ovttá dálus galget álggus dán čuohtejagi leamaš badjel 300 hearggi ja sii gehčče daid ieža dálvvi ja soames eará dáluolbmot bukte maid herggiideaset sin gehččui. Dáluolbmot bidje herggiideaset boazosápmelaččaid ealuid mielde davás giđdat. Dávjá ledje dáluolbmuiin maiddá ollu eará bohccot go hearggit, boazosápmelaččaid geahčus. Sidjiide lei boazodoallu seamma dahje vel deatáleabbo go oapmedoallu. Giittit eai lean nu stuorrát, muhto sis ledje niittut mehciin maid láddjeje. Dasto borde jeahkála biebmun sihke omiide ja herggiide. Suinniid ja jeahkáliid geasehe herggiiguin viesuid lusa go siivu šattai. Jeahkála borde maiddá verddiide. Verddet dárbbahje jeahkála herggiide go bohte márkaniid meassuide ja go muđuid lei dárbbu veaddit herggiid. Dáluolbmot vuvde maid jeahkála eará olbmuide mat vánddarde herggiiguin, dahje lonuhe eará

gálvvuin.

Dáluolbmot vudje mehciid; gárdo rievssahiid, juonaste ja sáhtostalle. Báhppa ja diggehearrát ledje fásta olbmot geaid dáluolbmot sáhtoste.

Muorrageaseheapmái adnui maid heargi. Dáluolbmot čuhppe ja geasehe muoraid maddái boazosámiverddiide.

Guovllu buot olbmuid birgejummi lei bohcco duohken. Dan dihte atne ge visot dáluolbmot herggiid. Geain eai lean alddiineaset hearggit, sii ožžo verddiin luoikkas juogo herggiid dahje uđámaggiid. Ollu dáluolbmot ledje buorit herggiid dápmat ja guhte uđámaga oaččui luoikkas dámai dan heargin, mii fas dasto lei ávkin boazosápmelažžii. Dáluolbmuid hearggit ledje hui lojit. Dat ledje iezaset geahčus dálvviid ja ledje barggus čađat. Dat ledje bures hárvánan olbmui. Buohkaid niestin lei dalle ^[92]bohccobiergu ja guolli. Dáluolbmot bivde guoli, firbmo, nuhtto ja juonaste. Sii dolle boazosápmelaččaide guoli, ja boazosápmelaččat fas gehčče bohccuid dáluolbmuid dahje dolle bierggu.

Boazomearka

Buohkain, maddái dáluolbmuid, lei boazomearka. Mánát, ledje dal dáluolbmuid dahje boazosápmelaččaid mánát, ožžo dávjá mearka ristaskenkan juo. Mearka lea eanas háviid váhnemiid rievdadus, ja dat rehkenasto árbedávvirin. Mearka lea hui mávssolaš eaiggádii – dat gullá olbmui seamma ládje go namma.

Dáluolbmot bidje dávjá verddiid ristváhnemin mánáidasaset (ja nuppe ládje) ja máná oaččui dasto bohcco ristaskenkan man ristváhnen ieš de geahčai ja nu álggii mánái šaddat boazu ja sáhtá dadjat máná leat juo dalle verdevuođadilis. Bohccuid láveje maddái headjaskenkan oallugat addit – ja dat lea ain odne hui dábálaš. Jus de diktá addi luhtte dan bohcco, de šaddá verdden. Soai ferteba dieđus šiehttan dan. Boazosápmelaččat go ožžot bohccuid skeančan gal dieđus vižžet daid iezaset lusa, muhto dáluolbmot sáhttet diktit leat addi luhtte. Jus dáluolbmot lea dihto verdde de čohkke dohko headjabohccuid. Dávjá leat ge dáluolbmot heajaid ja náittusdili oktavuodas šaddan verdden.

Máná sáhtá maid dihto olbmo gáibmin navdot. Gáibmivuohta lea maid leamaš hui nanu oktavuodas sámiid gaskkas ovdalaš áiggiid.

Mánná navdui dávjá dakkár olbmo gáibmin gean váhnen anii gutnis. Gáimmešvuohta sáhtii leat nu go verddevuohta seamma mávssolaš ja nanus go fuolkevuolta. Gáibmi lei maid dakkár guhte sáhtii skenket mánnái bohcco.

Olu dálunuorat leat mannan bálván boazosápmelaččaide ja doppe diinen bohccuid ja maiddái nu šaddan verdden. Dáluolbmot bidje iežaset mánáid ja nuoraid biigán ja reangan boazosápmelaččaide. Boazodoalus lea dat erenoamášvuohta ahte bargo-olbmuid [93] dárbu rievddada áigges áigái. Nu go čohkkema ja rátkkašemi áiggi lea dárbu eanet olbmuide go muđuid. Dán leat oallugat čoavdán verddevuođa bokte – verdde veahkáhallá go boazodoalus leat ollu ja lossa barggut.

Boazosápmelaččat leat eanas easka nuppi máilmmesoadi rájes huksegoahtán viesuid čoahkkebáikkiide. Ovdal go ieža hukseje, orro sii verddiid viesuin dálvet. Doppe riegádahte mánáid ja bajásgesse mánáid ovtta – soabade ja birgeje, vaikko viesut ledje unnit, dávjá 2-lanjat viesut. Boazosápmelaččaid mánát orro verddiid viesuin skuvlla váccidettiin dassáži go internáhtat bohte, ja soapmásat orro vel guhkit.

Aristokratia

P.L. Smith čállá ahte go Guovdageainnus boazosápmelačča ja dáluolbmo beroštumit leat russolassii, de ii almmatge šatta riidu, ja dábálaččat boazosápmelaččat mearridit. Sii leat aristokratia, ja dáluolbmuid birgen lea juohke ládje sin duohken. Muhto maiddái boazosápmelaččat dárbbahat buriid oktavuodaid dáluolbmuiguin. Sii dárbbahat dáluolbmuin veahki boazobargguide ja dasto lei dáluolbmuid murren ja eará bargu stuora healpun sidjiide. Jus verdežagat eaba lean duhtavaččat goabbatguimmiineaska, de lei dieđus vejolaš lonuhit verdde. Dan dihte ferte maiddái boazosápmelaš doarjut iežas verdde, jus dat lei viššalis ja veahkkás olmmoš, nu ahte ii masse su. Nuppe dáfus nohkko dáluolmmoš fargga jus ii doarjjo verddes.

Dáhpáhuvvá ahte soapmásat gevvat geahččobohcco ala dahje eai šat merke misiid verdde merkii jus son ii leat miela mielde. Ovdalaš áiggiid lei boazosápmelaččain eanet fápmu dáluolbmuid badjel go dál. Dáluolmmoš fertii gierddahallat, go su birgen lei bohcco duohken.

Dáluolbmuid eallin lea hui sullii boazosápmelačča. Dáluolmmoš maid eallá meahcis ja dainna maid meahcci addá. Son ii ane dálloi ja eatnamii oamastanvuoigatvuođa nu go dáčča dálolas dahká. Su birgen lea nu ollu meahcásteami ja bohcco duohken ^[94] ahte son ii ane eananbihtá, man alde dálloi ja návet lea, nu deatálažžan, muhto buot daid iešguđetlágán birgenlágiid ovttá muttos. Sudno biktasat ja duodji leat maid ovttá lágánat. Go sudno eallin lea nu ovttá ládje, de dáluolmmoš ipmirda ja máhttá boazodoallobargguid. Nu dovdá dáluolmmoš boazodoalu seamma bures go boazosápmelaš ja sáhttá leat veahkin doppe. «Go lea birra sámi servodat, gos lea máhttu badjedili birra, de lea vejolaš doppe oažžut olbmuid badjedillái dárbbu mielde, nugo bálvvá dehe beallelačča.» (Mikkel Nils Sara, s. 32) Nu leat oktavuodát ja buorit gaskavuodát ovdánan, mat ledje dárbbaslaččat goappeš beliide. Boazosápmelaš gal ii máhttán buot dáluolbmo bargguid, son lávii dáluolbmo veahkehit dušše bohccuid geahččamiin ja dasa gullelaš doaimmaiguin.

Verddedoaimmat

Doaimmat mat dáluverddiin leat leamaš ovdalaš áiggiid, leat nu go suinniid čuohppat, muoraid čuohppat ja geasehit, johtinláibbi láibut, reagaid divodit, duddjot, bidjat mánáideaset biigán ja reanjan, veahkáhallat erenoamážit rátkin- ja čohkkenaigge, vielpáid biebmat, herggiid dápmat, dasto barggahii boazoverdde dáluolbmuid herggiid johtináigge ja muđuid go dáluolbmos eai lean hearggit iežas luhtte, biergasiid atnit geahčus, sálteguoli ja varasguoli skáhppot, jeahkáliid bordit ja geasehit, váldit verdde orrut iežas dálloi dálvái ja muđuid meassuid áigge ja verdde mánáid dan botta go dat skuvlla vázze. Olles bearaš lei mielde dáin doaimmain, juohkehaš barggai dan maid máhtii ja sáhtii.

Boazoverdde fas geahčai dáluolbmuide bohccuid ja herggiid, bijai birrggu, gápmasiid, duljiid ja beaskanáhkiid.

Lei gal hui dábalaš ahte dálunuorat manne bálván beaskka diinet. Verdde sáhtii addit mánáide bohcco, jus mahkáš lei ristmánná dahje gáibmi.

[95] Movt dasto lea dilli odne?

Odne lea ain verddevuohta bárisin Guovdageainnu guovlluin.

Dal lea dieđusge hearggástallan goasi áibbas nohkan. Lea vel soames hárve dáluolbmot doaresbealbáikkiin mat dárbbahit herggiid. Verddevuohta lea geahččobohcco duohken – dat lea hui oallugiid, dakkár olbmuid mat muitet ovdalaš verddevuođa, oaidnu. Bohccobiergu lea ain deatáleamos biebmun eanas olbmuide Guovdageainnus, ja dat lea sivvan dasa go ain odne lea verddevuohta dárbbalaš ja dábálaš. Dáluolmmoš seastá ollu ruđa go ii dárbbat niestebohccuid oastit. Boazosápmelaš fas seastá ollu ruđa go ii dárbbat bálkáhít veahki stuora barggaid áiggi. Reaŋga mávssálie mánggaid duhát ruvnnuid moatti beaivvis dan sadjái go verdde ii gáibit eará go iežas moadde bohcco geahččat ja dasto geavaha son iežas muhtaskohtera go lea verdde ovddas bargame. Verddii ii dárbbáš ruđain máksit, son bargá dan ovddas go ii dárbbáš niestebohccuid oastit. Dienas gal dieđus ii leat jus rehkenastá ruhtaárvun masson bargobálkká iežas barggus, nuvttá bargama verddii, skohtera doallama j.d. Dalle gal gárttalii ollu hálbbibun oastit moadde niestebohcco. Dat maid dáluolmmoš oažžu verddevuođas ii rehkenasto dáinna lágiin. Gii dan dahká, heaitá verddevuođa! Verddevuohta lea odne dávjimusat fulkkežagaid gaskkas ja dalle lea lunddolaš ja riehta veahkáhallat goabbatguoimmis, almmá bálkká geahččat.

Nu go juo ovdal mitaluvvon, de dovde eanas dáluolbmot boazodoalu nu bures ahte sáhttet vaikko goas boahit dohko bargat, nu go jus boazobargit leat buozanvuodas dahje muđuid dárbbahit veahki. Sis lea maid ipmárdus boazodoalu birra ja dan ládje maddái leat buorren veahkin. Stuora oassi olbmuid dán guovllus ellet lotnolasealáhusain, smávvdáluin ja sesongabargguin ja sis lea buorre vejolašvuhta maddái leat mielde boazodoalus. Dan dihte atnet sii verddevuođa ja ieža maid eaiggáduššet veahá bohccuid. Lea diehttelas ášši ahte olmmoš viššaleappot bargá verddes ovddas go aldis maid leat bohccot. Erenoamážit sidjiide guđet leat ovdalaš áiggi maid leamaš verdden, [96] lea deatalaš joatkit dán oktavuoda ja veahá boazodoalu. Soapmásiidda lea geahččoboazodoallu dienaslassin.

Čiegus bargguhisvuolta

Dihto ášši lea maid ahte Guovdageainnus lea unnán eretfárren, vaikko lea ge stuora bargguhisvuolta. Boazodoallu doaibmá maddái muhtin lágán sosiála

institušuvdnan erenoamážit bargguhisvuođa áiggiid. Olmmoš guhte massá barggu, sáhtta ain ávkki bargat verdde luhtte, boazodoalus. Son dovdá ahte sutnje lea dárbu ja dat unnida váttisvuođaid mat čuvvot bargguhisvuođa dili.

Ealáhusláhki Guovdageainnus lea erenoamáš dan dáfus go doppe lea nu ollu lotnolasealáhus. Dat čájehuvvo Sámi Instituhta čilgehusas Ressursalávdegoddái, 465 olbmo jearahallama vuođul Porsáŋggus ja Guovdageainnus jagis 1976. Boazodoallu lea leamaš oassin buot ealáhuslágiin, earet industrias ja vuotnabivddus. (gáldu: Mikkel Nils Sara s. 20/NOU 1978:18A) Hui oallugiin leat bohccot nuppiid geahčus. Dát oktavuohhta lea deatálaš doalahit buriid gaskavuođaid dáluolbmuid ja boazosápmelaččaid gaskkas – go soai leaba goabbatguoibmáseaska veahkin ja ávkin.

Nuppe dáfus lea boazosápmelaččas juoga mii dáluolbmossii ii leat – namalassii friddja meahcánstanlohpi. Soaita nu ahte dáluolmmoš dušše dalle beassá meahccái, muohtaskohteriin ja eará fievrriiguin, go lea verdde mielde.

Bargguid dáfus lea verddevuohta sullii dat seammá odne go ovdalaš áiggiid, nu go dat lea ovdalis čilgejuvvon. Herggiid geahččan gal lea juo measta nohkan, muhto bohccuid geahččan gal lea hui dábálaš odne maid. Dál eai leat dáluolbmuid nu ollu geahččobohccot go ovdal. Dalle sáhtte čuođit bohccot dáluolbmuid. Dál gal lea mihá dábáleabbo ahte leat moatti logi rádjái – dan meare ahte oažžu moadde niestebohcco jagis. Boazodoalloláhka ja - njuolggadusat bidje rádjain 20 ovttaskas olbmui ja 30 bohcco bárragoddái. Ođđa áiggit leat dieđusge buktán [97] ođđa bargguid boazodollui, nu go báber- ja rehketoalu. Dál lea hui dábálaš ahte dáluverdde fievrreda rehketoalu ja doaimmaha čállinbargguid. Sáhtta maid ahte dáluverdde luoiká biilla dahje skohtera verddii. Viesu geahččan lea ain dál dáluverdde doaibman go boazosápmelaččat johtet davás ja maddái goikadallat ja fáktet sin giđanisttiid. Dál mohtoráigge ollejit boazosápmelaččat fas viežžat bierriguideaset go leat goikan.

Dál leat maid verddevuođat vaikko dáluolbmossii eai soaitte bohccot, muhto baicca oažžu bierrigu dan ovddas maid ieš bargá. Verddevuođa vuodđun lea juogalágán lonuhus ain odne. Dát lea eanemus nuorat dáluolbmuid verddevuohki. Stuora oasis sis ii leat šat dat seamma diehtu ja boazodoalu dovdu

go ovdalaš olbmui lei. Gávdnojit gal ain nuorra dáluolbmot mat barget ja máhttet buot boazobarguid ja mat atnet verddiid nu go ovdal lávii.

Boazodoallu oktan verddevuođain lea deaŋalaš sámikultuvrra guoddi, muhto in jáhke dábálaš olbmot doalahit dán oktavuođa kultuvrra dihte – muhto baicca dán dihte go dat addá sidjiide persuvnnalaččat juoidá maid atnet árvvus.

Verddevuohta mearariikkas/geasseorohagas

Adolf Steen čállá girjjistis *Kautokeinostudier* ahte dađi mielde go ealut sturro, de čuvvo boazosápmelaččat ealuid njárggaide ja sulluide ja válde geasseorohahkan dáid eatnamiid. Álggos eai lean gaskavuodát nu buorit doppe olbmuiguin, go bohccot vigge dáluolbmuid eatnamiidda. Steen namuha diggegirjjiid 1692 rájes gitta 1780 rádjái, main oaidná ahte mearraolbmuid ja boazosápmelaččaid gaskavuodát eai lean nu buorit. Lea maid čielggas ahte muhtin mearraolbmot geavahe boazosápmelaččaid buhtadangeatnegasvuođa alcceseaset buorin. Sii vuojehe bohccuid gittiide vai dasto besset buhtadusa gáibidit. Váidimat ledje nu ollu ahte diggi bijai 1780is meari ahte boazosápmelaččat galget johttát mearariikkas 8 beaivvi ovdal mihcamáraid. Jurdda orru [98] leamaš hehttet boazosápmelaččaid johtimis mearariikki. Vaikko eai leat dieđut dan birra, de orru leamen čielggas ahte eiseváldit maŋjel ipmirdedje dán mearrádusa boasttuvuođa, go dat jođánit heitojuvvui, goit Guovdageainnu sámiid dáfus.

Ollu sajiin ledje datte mearraolbmuid ja boazosápmelaččaid gaskavuodát hui buorit. Boazosápmelaččain ledje sávzzat ja gáiccat, maid mearraolbmot gehčče dálvvi badjel. Mearraolbmui ledje fas bohccot boazosápmelaččaid geahčus. Jus boazosápmelaččat nohkkoje dahje heite boazodoaluin, de sáhtte ássagohtit mearragáttiin guollebivdin. Dáhpáhuvai maid ahte mearra- ja boazosámiolbmot náitaladde oktii ja nu šattai fuolkevuotta, ja dat buoridii gaskavuodaid ain eambo.

Ollu boazosápmelaččain, erenoamážit suolohasain, lea geasi áiggi leamaš dilli eará doaimmaide lassin boazodollui. Sulluin ja njárggain sáhtta eallu leat veaiddalasas geasi. Dalle aste boazosápmelaččat bivdit meara, jogaid ja jávrriid,

sii atne sávzzaid ja gáiccaid mielkki várás. Mearraolbmot gehčče sin sávzzaid ja gáiccaid dálvi.

Verddevuohta mearariikkas lea árvvusge seamma boaris go verddevuohta siseatnamis. Dát lea álgán seamma ládje, namalassii ahte boazosápmelaččat guđde biergasiid sin lusa ja dát viiddui dađistaga gálvvu ja veahki lonuheapmin velá.

Verddevuohta mearariikkas lea muđuid álgán nu go siseatnamis, sii dárbbaha guđetguoimmisteaset veahki. Ristváhnendoaimmat ja gáibminnavdinvierut leat ovttá ládje. Mearraolbmot ledje sápmelaččat ja hupme sámegiela. Sii dovddade ja gulahalle bures boazosápmelaččaiguin. Dávjá orro boazosápmelaččat gesiid iežaset verddiid luhtte. Mearraolbmot veahkehe sulluide johtimiin – suvde olbmuid, gálvvu ja váiban čearpmahiid; ja muđuid veahkáhalla ja dorjo guđetguimmiideaset.

Movt odne lea dilli?

Muhtin gaskaahkásaš olmmái Návuonas eret, geainna lean humadan, muitala ahte sus lea ain odne verdde. Dán verdde áhčči [99] ja čeahci leigga fas su ádjá ja áhči verddet, nu ahte verddevuohta lea čuvvon buolvvas bulvii. Son muitala viiddáseappot ahte «ádjá áigge ledje oallugiin verddet. Dál leat dušše sámegielagiin verddet. Earát leat dáruiduvvan ja amasmuvvan boazosápmelaččaide. Mii sámegielagat sáhttit gielamet bokte oažžut oktavuoda ja ipmárdusa boazosámi dillái ja sin jurddašanvuohkái – ja nu eai leat mis riiddut singuin. Muhtimat min guovllu olbmuidin gáđastit min go mis lea giella ja oktavuoha. Ovdal láveje boazosámit orrut gesiid gođiin min dáluid lahka, ja visttiin jus dat ledje. Dál mii luoikat verddiidasamet fatnasa guollebivdui, lonuhit ja oastit bierggu ja guossástallat guđetguimmiideamet luhtte.»

Mikkel Nils Sara čállá maid seamma ládje ahte verddevuohta lávii ovdal bistit mánggaid buolvvaid ja ahte sii veahkáhalla guđetguimmiideaset almmá doallamis rehkega goabbá lea vealgugas ja man olu. Sis lei lagas oktavuoha ja ustivuoha. Muhto dál, mañit áiggiid, lea ovdalaš gálvvuid ja veahki lonohallan ollu mearrasámiin nággejuvvon gávpin, man ovddas galgá nu ja nu ollu máksu. Ovdalaš verddevuohta lea dáinna lágiin jorran gávpin mii livččii sáhtán vaikko

guđiid olbmuid gaskkas, nu ahte ii sáhte šat gohčoduvvot sámi verddevuohtan. Sivvan dása lea ođđa birgenlági dilli ja ahte «mearrasámi gilit leat dađi mielde šaddan eambbo ahte eambbo riikka ruhtabirgenlági duohká. Nubbi lea fas ahte sámivuođa árvvu njeaidin lea dagahan ahte lea dáčča eallinvuohki mii dál árvvus adnojuvvo. Mearrasámit, erenoamážit nuorat, doallagohtet iežaset rivgun/dáččan, ja garvigohtet visot gokko sáhhtá sin sámivuohta gessot ovdan.»

Movt ja manne lea verddevuohta rievdamme?

Guovdageainnus lea ain odne oallugiin verdde ja ollu dáluolbmui lea boazomearka. Sii geain lea mearka, atnet dan hui divrrasin ja measta seamma mávssolažžan go iežaset nama. Nu [100] go ovdalis mitaluvvon, de lea verddevuohta oallugiid mielas geahččobohcco duohken.

Boazodoalloláhka, mii bođii 1978is ja mearkanjuolggadusat, gáržžidit vejolašvuođa dáluolbmuide atnit mearkka. Lága mielde galgá olmmoš leat juogo boazoeaiggáda mánná, áddjut/ áhkcut, oabbá/vielja dahje oappá/vielja mánná jus galgá oažžut atnit bohccuid ja mearkka. Dat mearkkaša ahte olbmot eai šat beasa, nu go ovdal, ieža válljet alcceseaset verdde. Ovdal lei hui dábálaš ahte verddežagat eai lean jur nu lagas fulkkežagat. Soai šiehtaiga verddevuođa eará ákkaid geažil, dávjá praktihkalaš ákkaid, nu go dan ahte dáluolmmoš ásai vuogas báikkis boazosápmelačča orohaga dahje johtingeainnu ektui, náittusdili bokte – jus mágažagain juobbá lei dáluolmmoš ja nubbi fas boazosápmelaš, de soai sáhtiiga šaddat verddežahkan, ja seamma go dálunieiddas lei sivjjot boazosápmelaš jna. dahje guovttis šattaiga verddežahkan go nubbi attii headjaskeanġkan bohcco ja geahčai dan ja muđuid go heivii bures verddevuohta juste duoinna olbmui. Dávjá bisttii verddevuohta mánggaid buolvvaid ja dalle dieđus gáidá fuolkevuolta buolvvas buvvii. Go ii šat ieš beasa válljet verdde, de muhtimat heitet verddevuođa. Geat juo lága čuvvot, šaddet maiddái dálá verddiid heaitit – jus dat eai leat áibbas lagas fuolkkit.

Dál lea Oarje-Finnmárkku boazoguohtunguovllu mearkalávdegoddi sihkkon ollu mearkkaid. 1987as sihkkojuvvoje moadde čuođi mearkka dakkár olbmui geat lága mielde eai gul sáhte atnit bohccuid. Ollu dáin áššiin leat váidojuvvon ja

nuplohkái olbmo leat diggái mannan áššiin. Oallugat geain leat mearkkaid sihkkon, eai leat doahttalan mearrádusa, go dat orru sin mielas nu issoras boastut ja njulgestaga opmodaga rievdeapmin go mearkka váldet ja bohccuid sihtet njuovvat. Ášši govvejuvvo bures das go mearkalávdegotti dálá ovdaolmmoš atná verddiid geaid lága mielde ii leat lohpi. Ii dat ovdaolmmoš ge guhte lei mielde sihkkume daid ollu mearkkaid 1987as, leat heaitán iežas verddiid, ii ge sihkuhan sin mearkkaid. (Dát dieđut bohte ovdan diggeáššis Guovdageainnus golggotmánus 1989). Sii geat eai leat [101] doahttalan mearrádusa leat joatkán verddevuođaset nu go ovdal ja miesit leat merkejuvvon daid sihkkujuvvon mearkkaide. Dássožii ii leat singuin dahkkon mihkke eiseváldiid bealis ja ii várra šat dahkko mihkke ovdal go dikki boađus ollásit čielgá. Sii vuoittáhalle gielddarievttis, muhto ášši váidojuvvui alit riektái.

Juogo dáluolbmot dahje boazosápmelaččat, (ja muhtin muddui mearkalávdegoddi nai) doahttalit mearkanjuolggadusaid ja boazodoallolága dán dáfus, ja eai suige gallis leat buorrindohkkehan mearkka sihkuheami. Dákko bohtá hui bures ovdan ahte eiseváldiid mearrádusat eai heive sámi boazodollui ja dan dárbbuide. Láhka ja njuolggadusat leat njuolgut hehttehussan dan erenoamašvuhtii mii verddevuohta lea. Láhka bođii 1978 ja 1987 rádjái eai lean olbmot heaitán vel geahččobohccuid. Eai leat vel dál ge heaitán vaikko boazodoalloeiseváldit sihkuhe čuđiid mearkkaid.

«Maid mun lean fuobmán iešguđet vihtaniid cealkámušain, lea ahte mii eat sáhte hupmat boazodoalu birra, muhto sámi boazodoalu. Juoga lea mii báhpiriin čuožžu, áibbas eará mii fas doaimmahuvvo. Dat mañit lea guhkes áiggi mielde ovdánan. Boazodoaluin ii leat bargujuvvon dan dihte vai kultuvra bisuhuvvo. Boazodoalu ovdáneapmi lea ovdánahttán sámi kultuvrra. Boazodoalu ovdáneapmi lea sámi kultuvrra siskkobealde dáhpáhuvvan. Morála ja doaibma lea ovdánan kultuvrra oktavuodas. Dat boazodoallu mii doaimmahuvvo lea eavttuid mielde maid láhka ii dovdda. Okta doaba lea ovttasbargu – verddiin, siiddain – láhka hehte dákkár ovttasbarggu. Ovdamearkan dasa lea go dát diggeášši lea dárbbášlaš.

Lága organiserenmihttu lea iežá ealáhusvugiid mielde. Orohat -stivrra bargovuohki lea bajil vulos. Boazodoalu dábálaš organiserenvuohki lea leamaš

«duolbbas» (=buohkat ovttá dásis)...

Lean ipmirdan ahte konsensus (=doahttaleapmi, miediheapmi) lea sámi mearridanvugiin hui deatalaš.» (Čilgehusat ruođuid siste leat mu lasáhusat).

[102] «In galgga ipmirduvvot dainna lágiin ahte oaivvildan dan kultuvran mii ii galgga rievdat. Dieđusge rievdá boazodoallu. Muhto rievdadusat mat leat dáhpáhuvvan leat dárbbuid mielde mat leat čuožželan boazodoalus ja nu leat čovdosat gávdnon. Dán oktavuodas lea áibbas eará servodat, Eanandoalodepartementa, gávdnan čovdosiid.» (Ivar Bjørklund, áššedovdi-duođastusastis mearkaášši dikkis Guovdageainnus).

Boazodoallu mas maid verddevuohta lea oassin lea sámi boazodoallu, vaikko leat ge ođđaáigásaš biergasat ja neavvut váldon atnui. Dat lea dáhpáhuvvan dárbbuid mielde mat leat leamaš ja leat eaktodáhtus váldon oassin boazodollui. Lágat ja mearrádusat mat regulerejit boazodoalu rihkkot sámi boazodoalu – dan dihte go dat leat ráhkaduvvon eiseváldiin Lullinorggas, mat eai dieđe eai ge ipmir sámi jurddahanvuogi ja boazodoalu iežas organiserema, mii lea áiggiid čađa ovdánan buoremussan boazodollui alcces. Lágat hehttejit árbevirolaš organiserema ja doaimmaid mat gullet árbevirolaš boazodollui. Dán oainnu nanne maiddái Mikkel Nils Sara go lohka ahte eiseváldit gehččet teknihkalaččat ja atnet boazodoalu álkis gaskavuhtan olbmo, bohcco ja guohtuma gaskka, eai ge ipmir organiserema beali.

Boazodoalloláhka addá vejolašvuodaid stáda boazodoallo-hálddahussii bidjat olgguldas meriid boazodollui, ja muhtomiin maiddái siskkáldasat muddet eallodili go dat gul lea uhkádussan olgguldas meriide. Dábálaš boazodoalus lea baicca dat eaktu ahte ealáhusa ja orohaga mearrádusat dahkkojit ollásii báikki ja siidda dásis.

Eará mii maid dieđusge váikkuha verddevuođa rievdamii, lea ođđa áigi ja birgenláhki. Dál eai šat nu ollu dárbbat boazosápmelaččat dáluolbmuiin veahki, dan sivas go sis lea ruhtadilli nu ahte nagodit bálkáhít veahki jus dáhttot. Sis leat alddiineaset viesut ja iežaset olbmot geat gehččet viesuid go ieža leat geasseorohagas; dál go buohkat eai šat čága boazodollui, de leat soapmásat márkánbáikkis bargguin.

Boazosápmelaččat ožžot čevllohallat. Seamma ládje lea dáluolbmuiguin nai,

eai sii ge dárbbat verddevuođa šat. Sii nagodit ^[103] oastit bierggu jus dáhttot ja buohkat eai gille doarjut boazosápmelaččaid dan moatti bohcco dihte, ja njuvvet daid eret.

Mánnga dáfus oaidná ahte čevláivuolta ja amasmuvvan lea bohtán ovdalaš verddežagaid gaskii. Go ii leat šat duohta dárbu nubbái, de lea mihá jođaneabbo moaitit ja suhtastuvvat ja atnit eahpereaččat bargguid juogadeami ja dasa návccaid bidjama – ja nu lea maidái geavvan oallugiiguin. Otná boarrasat olbmot gal vel leat verddežat, muhto oallugat sin mánáin eai leat šat nu mielas dán ortnegii.

Gáđašvuolta lea maid sivvan verddevuođa rievdamii. Erenoamážit boazodoalloláhka addá rivttiid boazosápmelaččaide maid dáluolbmui váldá – omd. meahcástan-, guollebivdin-, muorračuohppan- ja vánddardanlobiid. Dákkár juohku ii lean ovdal go ođđa boazodoalloláhka bođii 1978is. Dábalaš olbmot eai dovdda lágaid ja njuolggadusaid, sii leat dušše gullan ahte duon ja duon ii oaččo dáluolmmoš šat. Oallugat doivot ahte boazosápmelaččat dat leat sin vuoigatvuodaid váldán – erenoamážit boazomearkaáššiin, dan dihte go leat dušše boazosápmelaččat mielde mearkalávdegottis. Soames lahtut atnet bággun čuovvut lága ja njuolggadusaid ja muhtin lea maid dakkár mii ii beroš árbevieruin, dološ vugiin ja kultuvrras. Hui dávjá leat váilevaš dieđut sivvan heajos oktavuodaide mat muhtin olbmuid gaskii leat bohtán. Nuppe dáfus ii leat imaš go dáluolbmot suhtastuvvet dainna go erenoamážit vánddardanlohpi lea gáržžiduvvon. Nu go ovdal daddjon, de lea meahcásteapmi deatálaš ealáhussan ollu olbmuid Guovdageainnus, ja sidjiide lea hui bahčat go galget juohke háve ohcat sierra lobi beassat vuojjit iežaset murjen-, bivdo- ja guolástanbáikkiin – ja nupit fas besset vánddardit jur gos háliidit, vaikko man joavdelasaid.

Sivvan dasa go verddevuohta rievdá mearariikkas, lea muhtin muddui ovddit kapihttala loahpas juo čilgejuvvon, namalassii ahte doppe leat olbmot dáččaluvvon dan muddui ahte eai šat hálit dovddahit sámivuodaset. Dát lea dieđusge lassin dasa go birgejuvvo lea buorránan ja olbmot muđuid leat čevlon. Mearraguovlluin lea maid gáđašvuolta dan dihte go boazosápmelaččain ^[104] leat eambo rievttit go mearraolbmui. Boazosápmelaččain leat boazoguohtunguovlun goasi obba Finnmárkku ja Tromssa fylkkat.

Mearraolbmot atnet maid mehciid geasseguohtumin sávzzaide ja gáiccaide ja nu šaddá gilvalebpmi ja riidu eatnamiid alde. Go eai šat dovddat nu bures go ovdal, eai ge gulahala ja áddehala, de šaddá riidu. Boares olbmot lávejit lohkat ahte ovdalaš áiggiid ii lean sis goasse riidu eatnamiid alde, ja mearraolbmot eai lean nu gierddoheamit jus soames boazu manai ge gittiide.

Verddevuohta lea maid rievdan dainna lágiin ahte soames olbmot eai šat oainne verddevuođa buriid, dahje sii eai beroš dain.

Soames boazosápmelaččat lohkat ahte geahččobohccot gáržžidit guohtumiid sidjiide geat duođas dárbbahit daid. Dása vástidii boazodoallohoavda mearkaášši dikkis Guovdageainnus ahte geahččobohccot dán dáfus eai mearkaš maide. Dat leat moadde gos nai ja dáid heitin ii váikkut guohtumii, ii ge dasa ahte eanebut beasale álgit sápmái. Geahččobohccot rehkenastojit orohaga mearriduvvon boazolohkui.

Dáluolbmuid ja boazosápmelaččaid eallinvuohki lea gáidan goabbatguvlui. Nuorra olbmot eai dovdda dan nuppi eallinvuogi seamma ládje go sin váhnemat ja ovdalaš olbmot. Ja go amasmuvvá, de ii ane oktavuodaid, ii ge dárbbat nuppiid.

Soaitá nu geavvat ahte mañemuš dáluverddet šaddet ovdalaš boazosápmelaččat, dahje boazosápmelaččaid mánát geat heitet boazodoaluin. Sis lea vel áibbašeapmi boazodollui ja beroštupmi ja dáhttu veahkehit – ja dát oaidnu bistá ovttá buolvva áiggi sin gaskkas nai. Vuoigatvuodát oainnat gáržot sidjiide maid ja nu várra boahťa gáđášvuohťa sidjiide maiddái.

Lea čájehuvvon ahte verddevuohta lea bistán ollu jagiid mañnelii go boazodoalloláhka bođii gáržžidemiidisguin.

Verddevuohta lea bistán dan dihte go boazodoalloeiseváldit eai leat nu garrasit čuoččuhan lága mearrádusaid. Árvvusge leat vuordán dáluolbmuid bohccuid ja verddevuođaid nohkat. Dat goitge lea sin áigumuš leamaš, ahte oažžut eret boazodoalus ^[105] buohkaid geain ii leat biergoprodukšuvdna váldoulbmilin. Stáhta áigu «oažžut eanemus vejolaš biergoháhkama dan mielde go lea vuodđu luonddus» ja addit «badjeolbmuide oadjebas ja buori ekonomalaš ja sosiálalaš birgenlági», nu go daddjo váldošiehtadusas.

Jahkásaš boazodoallošiehtadus lea váldošiehtadusa vuodul ja dan ulbmil lea

nu go bajábealde oaidná, optimála biergoprodukšuvdna ja dienas. Dán vuodul stivrejuvvo obba boazodoallu. Dat váikkuha verddevuhtii maiddá, nu go sámi boazodoalu buot eará beliide. Mihtiduvvon biergoprodukšuvdnan ii daga verddevuohta maide. Jus dadjá otná verddiin leat moaddelogi bohcco guđes nai, de lea produkšuvdna (njuovvan) 3-4, mii ii leat mihkke namahuvvon mihtuid mielde ja dan dihte ortnet ii dorjojuvvo, nappo adno joavdelassan ja hehttejuvvo. Boazodoalu doarjjaortegiin, seamma go boazodoallošiehtadusas ja -lágas ja njuolggadusain, gávdnojit eará nai ovdamearkkat mat čájehit ahte verddevuohta hehttejuvvo. Lunddolaš gažaldat lea dalle ahte manne bat boazodoalu ovddasteaddjit, geat šiehtadallet stáhtain, dohkkehit dan. Ii go sidjiide leat verddevuohta mávssolaš? Soaitá gal nu maid, muhto nuppe dáfus lea šiehtadallan soabadallan. Addin ja oažžun. Oažžun dihte juoidá mii lei hui mávssolaš, ferte hilgut dan mii lea unnit mávssolaš. Dás in áiggo buohtastahittit mii lea addojun ja mii fas ožžojun, in ge árvoštallat dáid árvvu. Maid dieđán ahte boazosápmelaččat eai leat mielas buot bohtosiidda maid Norgga Boazosápmelaččaid Riikkasearvi olaha šiehtadettiin, ležžet dal miellahtut dahje eai. Iešguđet olbmot leat iešguđet áššiin eahpeduhtavaččat.

Verddevuođa rievdamiin in oaiivil mun ođđa áiggi čuovvuma, nu ahte barggut leat earálágánat dál go ovdal, mahkáš dan ahte eai šat ane herggiid, eai šat boazosápmelaččat oro dáluolbmuid viesuin ja dakkáriid, muhto iežas verddevuođa institušuvnna rievdama – dan buori ja lagas oktavuoda rievdama mii lea boazosápmelaččaid ja dáluolbmuid gaskkas leamaš. Dát buorre oktavuoha gávdno ain muhtin dáluolbmuid ja muhtin boazosápmelaččaid gaskkas. Muhto dat ii leat šat dat dábálaš [106] ortnet. Go eatnasiin ii leat dat ortnet de ii oidno nu bures buorre oktavuoha ja soabalašuohta mii goitge gávdno. Dat geat juo doalahit verddevuođa, atnet dan hui mávssolažžan ja deatálažžan.

Verddevuohta lea odne buot nannoseamos Guovdageainnus ja dat lea bistime, vaikko leat ge ollu hehttehusat. Sivvan go verddevuohta lea ain dan meare nanus go lea, lea eahpitkeahttá ahte eai leat buot njuolggadusat čuvvojuvvon. Boazodoalu báikkálaš eiseváldit eai leat beroštan áktiivvalaččat hehttet boares verddežagaid. Ođđa verddevuođat gal leat juo guhká

hehttejuvvon, dakkárat mat gusket earáide go boazodoallolágas namuhuvvon olbmuide, nu ahte ođđa mearkkat eai miedihuvvo.

Dál gal lea várra ahte verddevuohta nohká, go boazodoalloeiseváldit leat dáčča láhkadahkkiid prinsihpaid čuvvugoahtán ja atnigoahtán boazodoalu dušše biergoproduseantan, nu go muhtimat gáibidit ja leat čađat gáibidan, de nohká sámi boazodoallu oktan verddevuođain.

GÁLDUT:

Nielsen, Konrad: Lappisk ordbok, 2. opplag 1979

«Ottar» nr. 101, 1977

Paine, Robert: Til Norges Høyesterett, Samespørsmål og Altavassdraget, 1981

Sara, Mikkel Nils: Badje-ealáhusláhki ja boazodoallopoltihkka, 1988

Smith, P. L.: Kautokeino og Kautokeinolappene, 1938

Steen, Adolf: Kautokeinostudier, 1956

Boazodoalloláhka, 9.6. 1978

Njuolggadusat bohcco merkema birra, 12.6. 1984

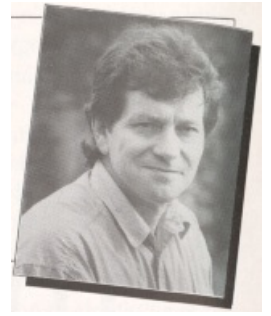
Diggeášši Guovdageainnus golgotmánus 1989.

Dáluolbmot stevdnen stáhta diggái dan dihte go sis leat boazomearkkat sihkkjuvvon.

Jearahallamat

John T. Solbakk

Riegádan 1945. Lea eret Fanasgiettis Deanus.
Ássá Kárášjogas. Lágádusjodiheadji.
Lea leamaš oahpaheadjin, journalistan/doaimmaheadjin
radios, áviissas ja áigečállagis, ja lágádusdoaimmaheadjin.
Almmuhan artihkkaliid áigečállagiin.

Árvvoštalliid árvvoštallamiid árvvoštallan

Ovddidit go sámi girjjálašvuoda árvvoštallit girjjálašvuoda?

Sámis gávdno juoga mii sulastahtá girjjálašvuoda árvvoštallama. Ellen Marie Vars «Kátjá» romána omd. lea maŋemuš jagiid ožžon stuorámuš fuobmášumi go oppa njeallje árvvoštalli čálle girjji birra. Ieš guđet sivain sii dadjet girjji lei buorre ja čáli lei čeahppi, muhto dattege – dađe čieknaleabbo girjjálašvuoda árvvoštallamat gal eai lean. Dát árvvoštallan lea buorre ovdamearkan diekkár čuočuhussii.

«Jo girjji vuosttas siiddu logadettiin badjána millii mot/movt duot rohkkes Láhpoluobbala gollenieida čálligoahtá jo álggus maid son buoremusat dovdá, namalassii: luonddu ja čakčabiekkaid garasvuoda birra.» (Sámi Áigi, 20.b. guovvam. 1987.)

Árvvoštalli resymere dasto sisdoalu (40% čállošis), maddái soames ovdamearkkaiguin (oanehis sitátaiguin), ja geavaha loahpa kommenteret romána giela. Dás daddjo omd. ahte «-giellaárvu lea syntáktalaččat ja sátneriggodaga dáfus njunušjin.» [109] Berre gal namahastit ahte árvvoštalli parantesa siste dadjala ahte ii sutnje gula sisdoalu veardidit. Ja dasto berre dás daddjot ahte árvvoštalli goit rábmo, ii dušše čáli, muhto maddái girjji – ja dalle várra giellaeavttuid vuodul.

Vaikko vel čájehuvvon árvvoštallama ii gohčodivčče girjjálašvuoda árvvoštallamin, de dat goit muitala ahte sámi girjjiit árvvoštallojit sámi mediain. Árvvoštallamiid dárkileabbo guorahallan nuolaha gal eatnašid oalle álásin mii

guoská árvvoštalliid dieđuide girjjálašvuoda ja girjjálaš proseassaid birra. Árvvoštallamat leat dadjat dušše subjektivvalaččat, ja dovdduide vuodđuduvvon – ja eai buot áiggiid dalle ge doarvái bures ággaduvvon go omd. ii čielgga manne liikui dahje ii liikon girjái. Árvvoštallan sáhhtá de šaddat dušše árvvoštalli sátnestoahkamin girjjálašvuoda árvvoštallama haga. Ieš árvvoštallan šattai goit čálusin mii lea fas ovdamearkan sámi girjjálašvuhtii ja man fas sáhhtá ja oažžu árvvoštallat eavttuiguin ja gaskaomiiguin mat dasa gullet. (Mun geavahan dás sáni eaktu/eavttut gokčat dárogielat sáni «kriterie».)

Árvvoštallanvuogit

Girjjálašvuoda árvvoštallama historjjás diehtit ahte leat iešguđet árvvoštallanvuogit geavahuvvon. Dávjá leat ovttá vuogi hutkit ja geavaheaddjit garrasit čuoččuhan ahte eará vuogit eai leat duodalaččat ja anulaččat, earret vuohki man sii ovddastit. Nu lea manja máilmmesoadi nu gohčoduvvon anglo-amerihkalaš New Criticism leamaš garra váikkuheaddjin, man sadjái fas odne lea poststrukturalisttalaš vuohki alces čorgen saji, man dieđusge lea maiddái ideologalaš árvvoštallanvuohki garrasit váikkuhan. Dattege namahuvvojit omd. dážas eanaš árvvoštallit áviissain odne dábáleamosit imprešonisttalaš árvvoštallin. Nu maiddái gohčodivččii erenoamážit eanaš sámi árvvoštalliid.

[110] **New Criticism**

New Criticism váldobáhkun lea ahte dušše teaksta mii lea almmuhuvvon, lea mas galgá beroštit. Buot eará ja olggobeale dieđut hehttejit teavstta áddet. Guhkin eret lea dárbu diehtit čáli birra maidige, dušše dohkkeha gal ahte čáli dat lea gii lea teavstta buvttadeaddji. Dasto lea teaksta dahje girji dáiddabargu seammá láhkai go eará dáiddabarggut. Dán dáiddabarggus lea giella dáidaga materiála. Girjjálaš dáiddár bargá seammá láhkái go omd. govvadáiddár ja musihkkakomponista. Son bardá ja bargá osiid oktii, son komponere, divoda ja sirddaša teakstaosiid dassá go lea duhtavaš bargguin. Barggu loahppaboadus lea čielggas easkka go buot sániid lea ožžon sadjái. Aidna maid New Criticism árvvoštalli dohkkeha lassin almmuhuvvon tekstii go árvvoštallá, lea lohkki iežas

oasálastin. Lohkamii, ja teavstta áddet, ii dárbbáš lohkki eará go su iežas vásihusaid. Muhto dattege, oaivvilda dát árvvoštalli, lea mearri mo logat, go teakstaáddejupmái ii gávdno go áidna rivttes vástádus. Goas dán vástádusa gávdná, dan ii sáhte gal dutnje oktage vástidit.

Biográfalaš vuohki

New Criticism árvvoštallanvuohki lei uhcit eanet reakšuvdnan biográfalaš árvvoštallama vuohkái. Biográfalaš árvvoštallan bijai fas deattu čállái ja tekstii. Dát árvvoštallanvuohki bargá čáli ja su girjjálaš barggu oktavuodaiguin. Nu dadjá ge dát vuohki ahte girjjálaš bargu lea duodaštus čáli eallima birra ja buvttadus čáli eallimis. Dalle gávdná maiddái čáli eallimis čoavdaga su teavstta áddet. Dás fuobmá ahte go NC vuohki bidjá deattu teavstta ja lohkki gaskavuhtii, de deattuha biográfalaš vuohki fas čáli ja teavstta gaskavuoda.

Imprešunisttalaš vuohki

Nubbi árvvoštallanvuohki mii deattuha teavstta ja lohkki gaskavuoda, [111] lea maid gohčodit namahuvvon imprešunisttalaš vuohkin. Dán árvvoštallanvuogis eai leat njuolggadusat. Das ii leat makkárgge systema. Árvvoštallan lea subjektiiivalaš dan láhkái ahte lea árvvoštalli iežas reakšuvdna dahje dovdu teavstta hárrái mii lea njuolggadussan árvvoštallamii.

Dávjjimusat lea dovdu ahte teaksta lea buorre dahje lea heittot. Árvvoštalli dađistaga fuomášumit teavstta hárrái leat mat mitaluvvojit. Teavstta sisdoalus árvvoštalli mitala oasážiid oanehaččat iežas sániiguin, ja árvvoštalli lea välljen iežas oaivila mielde heivvolaš teakstaoasážiid maid geardduha, sitere. Árvvoštalli lohkanvásihus lea dehálaš. Árvvoštalli ággada dasto girjji buorre- dahje heajosvuoda čilgedettiin lohkanvásihusas. Vásihus sáhtii de lean gelddolaš, somá, dahje miellagiddevaš, ja dahje čáli giellageavaheapmi bohciidahtii duon dahje dán dovddu teavstta hárrái.

Ideologalaš vuohki

Áibba eará vuohki lea ideologalaš girjjálašvuoda árvvoštallan, masa marxisma vuodđojurdagat leat vuodđun. Vaikko vel das eai leat lohkkajuvvon

gaskaoamit, bastevaččat mearriduvvon árvvoštallan-modeallat, de dattege lea ideologalaš vuohki váikkuhan otná girjjálašvuoda árvvoštalliid. Bastevaččat mearriduvvon árvvoštallan-modeallat livčče marxisma vuodđojurdaga mielde veadjemahttun, go dan vuodđojurdaga mielde ii sáhte maidige áddet ja čilget dohkálaččat, beroškeahtá geahččalit áddet ja čilget ášši oktavuoda servodahkii oppalaččat. Servodaga historjjálaš ovdáneapmi lea ealli proseassa mii ii goassige bisán, ja girjjálašvuolta lea oasáš servodagas man dieđusge sáhtá ja ferte sierralaččat meannudit, muhto ii oaččo vajáldahttit oktavuoda servodahkii ja servodathistorjái muđuid. Girjjálašvuhtii sáhtá de bidjat gáibádusa, dahje dan árvvoštallat mihtuin man bures dat čuvge lohkki, man bures veahkeha olbmuid joksat alit dási dihtomiela servodateallimis.

[112] **Strukturalisttalaš vuohki**

Strukturalisttalaš vugiin fas ii árvvoštala teavstta. Nu mo ieš juo namahus gežida, de strukturalista dutká mitalannjuolggadusaid ja oaivilstrukturaid. Dáinna vugiin gáržžiduvvo mitalus vuodđoelementtaide. Juohke teavsttas lea váldopersovdna, subjekta. Dasto lea sus vuostálasti. Dát leaba vuodđodeaddji vuostálasti párra. Teavsttas sáhttet leat eambo dákkárat. Vuohki čuoččuha ahte buot teavsttat leat mitalusat mat doibmet árbevirolaš máinnasin, gos teavstta váldopersovdna livččii juoga nu guvlui rahčamin. Váldopersovdna vuostálasti hehte dahje caggá su rahčamušaid.

Árvvoštallamiid logut

Mii máhccat de fas sámi girjjiid árvvoštallamiidda, ja čájehan dasto vuos muhtun nummiriiguin ahte sámi girjjit goit árvvoštallojit.

Maŋemuš vihtta jagi, 1986 gitta 1991 rádjai, leat boahtán olggos sullii 50 sámi čáppagirjjálašvuoda girjji, oktan mánáid- ja nuoraid-girjjit. Seammá áigodagas leat buohkanassii 20 girjji (40%) árvvoštallojuvvon guovtte váldo sámi preantamediaain, namalassii Sámi Áiggi áviissas ja Samefolket áigečállagis. Dát leat dušše sámegielat girjjit ja leat sámegillii árvvoštallojuvvon.

Veardidit sámi girjjálašvuoda eará davviriikkaide omd. jahkásaš girjelohkui,

dahje man galle girjji árvvoštallojit, ii leat nu mávssolaš. Dattege heive dás namahastit ovdamearkan ahte Danmárkkus bohte 1977 olggos sullii 8.000 ođđa girjji. Dáin ledje 6-700 čáppagirjjálašvuoda girjji, ja dáid gaskkas fas 300 ollesolbmuid girjji. Guorahallan muitala maiddái ahte 35% buot ođđa girjjiin árvvoštallojuvvojedje áviissain. (Jon Chr. Jørgensen: Vurderinger i litteraturanmeldelser. Litterær værdi og vurdering, Dines Johansen ... Odense 1984, s. 227.)

Earálágan ovdamearka dážas, gos okta árvvoštalli lea viđa [113] jagis, 1985-1989 rádjái, árvvoštallan eambbo go 60 girjji guovtte dáži áviisii, eambbo go 12 girjji jahkásaččat. (Øystein Rottem: Fantasiens Tiår. Et utvalg litteraturkritikk 1980-1989. Aschehoug 1990.) Dážas bohte dieid jagiid gaskamearálaččat olggos jahkásaččat gaskal 2 ja 3000 girjji, badjelaš njealját oassi čáppagirjjálašvuoda ja mánáid- ja nuoraidgirjjit. Vissis lohku man olu dáin leat árvvoštallojuvvon áviissain ja áigečállagiin, ii gávdno, muhto árviduvvo ahte sullii goalmmát oassi ođđa girjjiin leat árvvoštallojuvvon mediain. (Den Norske Forleggerforening.)

Sullii seammá viđa jagis, 1986-1991 rádjái, bohte Sámis olggos, nu mo namahuvvon 50 čáppagirjjálašvuoda girjji, ja 20 girjji leat árvvoštallojuvvon, 4 girjji jahkái. Dušše moadde girjji leat eambbos go okta árvvoštalli árvvoštallan, Ellen Marie Vars romána Kátjá eanemusat, njealje gearddi. (Gáldu: Sámi Áigi 1986-1991 ja Samefolket 1986-1991.)

Namahuvvon nummirat čájehit ahte ii sáhte árvvoštallamiid logu sivas rámidit sámi girjjálašvuoda árvvoštallama. Jahkásaččat eai boade nu galle sámi čáppagirjjálašvuoda girjji olggus, de vuorddássii ahte sámi mediat nagudivčče eambbo. Dás ferte gal namahit ahte muhtun sámi mediat leat višssaleappot diedihit ahte girji dahje girjjit leat ilbman go dáid árvvoštallat. Goappašagat ovdalis namahuvvon preantamediat geahččaleaba juoba ođasdieđuiguin muitalit lohkkiide ahte ođđa girji lea ilbman. Ammal dalle váilevaš kvantitehta dásse kvalitehtain? Go nu moadde girjji bohtet olggos, ja nu hárve árvvoštallojit, de dalle várra lea árvvoštallama dás, kvalitehta, áibba eará, ja alit dásis? Muhto nu ii leat dilli odne, maid ovdalis lean ovttain ovdamearkkain geažidan.

Lea bat geatnegasvuoha árvvoštallat?

Dán oktavuodas dáidá ohcaluvvot čiekŋaleabbo digaštallan, ahte lea bat sámi áviissaid, áigečállagiid ja radioid geatnegasvuohta árvvoštallat sámi girjjiid. Dan digaštallama in daga nu [114] viidát. Dás fuobmášahtán ahte sámi mediat han goit orrot geahččaleamen girjjiid árvvoštallat, ja dáidda bissehan dás fuobmášumi.

Jos olggosbohtán girji ii árvvoštallojuvvo mediain, lea dieđusge dat ge árvvoštallan. Girjái ii leat beroštupmi. Muhto ii dát dárbbáš mearkkašit ahte girji lei heittot. Sámis, eambo go sápmelaččaid siidaguimmiin, mitala dát eambo girjjálašvuođa árvvoštalliid ja mediaid birra, go sámi girjjálašvuođa birra.

Girjjálašvuođa dutki John Chr. Jørgensen dadjá omd. ná: «Girjeárvvoštallan lea soames lágan ođasdoaimma. Dát vuolga oppaáiggi (áviisa-)doaimmahusa uhcit eanet dihtomiela mearrádusain. Girji galgá gávnnavuvvot árvvolažžan árvvoštallojuvvot, ovdal go doaimmahus dáhttu árvvoštalli bargagoahhtit.»

(Litterær værdi og vurdering, Odense 1984, s. 230.)

Sámis mielddisbuktá goit dat jos áidna sámegielat áviisa, man dal de sivas, ii ane sámi girjjálašvuođa nu mávssolažžan ahte bijašii dasa eambo saji, omd. girjjiid árvvoštallamiidda, de ii leat sámi girjjálašvuođas, ja sámi girječállin, doaimma joksat lohkkiiid. Lohkkiiid haga ii doaimma girjjálašvuohta. Girjjálašvuohta báhcá dalle moadde dutki háldui, ja moadde ealljáris lohkki lusa. Ođđa lohkkiiid dat ii gávnna. Dilli lea odne nu ahte jos dihto ášši birra ii beakke makkárga sáhka, áviissain, radios dahje televišuvnnas, dan áššái maid it buoril oáččo olbmuid beroštumi. Die lea eahpitkeahhtá maiddá sámi servodaga dilálašvuohta odne, seammá go eará davviriikkalaš servodagain.

Man láhkái sámi mediat doibmet girjjálašvuođa ektui, dan gažaldaga gullá eará guorahallamiin vástidit.

Árvvoštallama árvvoštallan

Mun čájehin álggus ovdamearkka man in háliidan namahit girjjálašvuođa árvvoštallamin. Mun galggan dás maŋnelis čájehit ovdamearkkain mo sámi girjjálašvuođa árvvoštallan berrešii leat. Muhto dieđusge eat guođe bahá ovdamearkka ge, go dát ge lea erenoamáš buorre gaskaoapmi dan pedagogihkkii.

Lohkki fuobmá ahte ovdamearkkaid geavahettiin guođán namaid, gii árvvoštalli lei, go dát sáhtta mu oavila mielde hehttet fuobmát válđoášši, namalassii árvvoštallama sisdoalu.

Biográfalaš dieđut váilot

Davviriikkalaš girjjálašvuođa árvvoštallamis lea odne oalle dábálaš ahte árvvoštalli geavaha oalle olu saji čállái, ii dušše biográfalaččat, muhto ieš čáli ohcaluvvo čáli teavsttas dahje girjjis. Dien láchkai sáhtta árvvoštalli leat geahččaleamen gávdat ja čilget lohkkiiide čáli áigumuša teavsttain. Go son mahkká diehtá makkár oavilat čállis leat, omd. politihkalaš áššiin, de diehtá maid lea čáli vikkaheamen. Dalle ferte šaddat nu ahte girjjálašvuođa digaštallamiin šaddá eambo sáhka čállis go divttas.

Jos dal vel Sámis leat sullasaš dilit go davviriikkain muđuid, de fuobmá árvvoštallamiin goit ovttá erenoamáš ášši mii earuha sámi árvvoštallamiid omd. dáža árvvoštallamiin. Girječáli birra, ja su ođđa girji ovdeš bargguiguin veardádallon, gávnat hárve sámi árvvoštallamiin. Čieknjaleabbo dieđu go ahte gos čáli lea riegeadan ja gos ássá, gávnat hárve. Oalle dábálaš lea dákkár diehtu lohkkái: «Mus eai leat obanassii sánitge rámidit nn čehppodaga, dajan dušše ahte ángirit ja čeahpit gultturbargi ii gávna ohcaminge.» (Samefolket 1/89, s. 92). Fuobmá maiddái dán čálloa ovdamearkka vuosttas siiddus: «- rohkkes Láhpoluobbala gollenieida ...» Čállái báhcá goit rápmi, jos dal ii čieknjalit ággaduvvon.

Jos ohcala siva dasa ahte čáli birra leat uhcán dieđut, de vástáduš dáidá leat nu álki go ahte nie šaddá lunddolaččat servodagasgos ^[116] buohkat dovddadit. Árvvoštalli duhtá dasto daid dábálaš dieđuide mat juo buohkain leat čáli birra. Dás han maiddái lea sáhka dušše ođđa girjjiin, ja otnáš čáliin. Ii árvvoštalli arvva lebbet dieđuide čáli eallimis omd., jos dal vel oavvildeš ahte leat leamaš váikkuheaddji áššit čáli loahpalaš bargui, go dát sáhttet leat oalle persovnnalaččat ja dan sivas eai gula almmolašvuhtii. Sáhtta gal maiddái árvvoštalli leat oavvildeamen ahte eat dárbbáš dárkileabbo dieđuide go mat mis juo buohkain leat. Dán dili bahá ja buriid beliid garvván dán oktavuodas. Muhto dattege, jos vuos dieavaslaččat áigut árvvoštallat sámi girjjiid, de fertet

árvoštalladettiin maiddái ohcalit ja čállit biográfalaš dieđuid, muhto dieđusge dakkár dieđuid mat leat relevánta. Geaid luhtte čállit lea ijastallan mañemuš jagiid, ja galle luovosmáná sus leat, eai leat eanemus relevánta dieđut. Dattege sáhttet leat čállit birrasis dakkár váikkuheaddji elementtat maid birra sáhtášii leat dehálaš diehtit. Ahte čállit eallimis sáhttet leat váikkuheaddji olbmot, dáhpáhusat ja fearánat mat leat váikkuhan su go girjii čállit, leat girjjálašvuodadiehttagis dohkkehan dutkanveara áššin. Historjjábiográfalaš árvoštallama vuogis dát lea guovddáš ášši, earret dieđusge teaksta dahje girji maid čállit almmuha.

Teaksta-lahkaneapmi

Muhto girjii birra dieđiheamis, árvoštallamis, ii berre bidjat dušše ovttá girjjálaš prosessii losit deattu go dárbu. Dehálaš lea dán oktavuodas fuobmát ahte leat mánga dehálaš ášši mat doibmet ovttas go galgá áddet girjjálašvuoda ja go áigut árvoštallat dáiddabarggu, mii girji ge loahpalaččat lea.

Dáža girjjálašvuoda dutki Hans Skei čállá dán láhkái:

«Buot girjjálašvuodateoria, vugiid (genre) birra, girjjálašvuoda ovdáneami birra, dulkoma jna. birra, ferte váldit vuhtii gaskavuodaid mat leat dáid gaskkas: girječállit, girji, lohki ja biras man ektui buot dáidda-barggut erenoamážit doibmet.» (Norsk Litterære Årbok 1990, s. 179.)

[117] Guđemuš namahuvvon áššiin árvoštalli de lahkana tekstii dahje girjái, lea dieđusge árvoštalli beroštumiid duohken. Sámi girjjálašvuoda árvoštallamis ii leat gal vel bisánan sierranaš vuohki mo lahkonit girjái. Ii leat oktage vuodđudan dasa skuvlla. Lea várra nu ahte árvoštallan lea vuos nu nuorra ahte das ii oidno vel sierranaš vierru. Girjái lahkoneami vuogit odne leat mealgadii seammá olu go árvoštallit. Vuhtto dattege árvoštallamiin ahte álkimus lea čállit bokte lahkonit tekstii. Muhto dát ii mearkkaš ahte sámi árvoštalli buvttášii biográfalaš dieđuid. Ovdalis lea juo namahuvvon guokte ovdamearkka čállidieđuide, mat maiddái leat álgoteakstalahkaneapmái ovdamearkan. Maiddái dakkár lahkaneapmi sáhtá lat álgun ja diehtun čállit

birra: 1. «nn-as lea almmustuvvan vuosttas girji, ... (girjenamma). Romána lokte su dalán Sámi čeahpemus čálliid gaskii.» 2. «Gii livččii gáddán, ahte nn lea maid nu čeahpes diktačáli.» 3. «Nn lea nuoladan álás.» 4. «Easkkaládje lean oahpástuvvan ođđa sámegiela girječállái ja rápmesániin dadjalan: nn lea duodaid buorre muitaleaddji ja čáli.» Ovdamearkkaid in kommentere dađe eambo. Dát muitalit dušše oasi das mo árvvoštallit vuolggahit bargguset.

Teakstalahkaneapmái ii bija makkárga norpma. Dása leat, nu mo namahuvvon, árvvoštalli dábálaš beroštumit dávjjimusat njuolggadeaddjin. Doivvošin dušše ahte ii bázášii guorusin spiikkár maid árvvoštalli álggos časká seaidná, ahte dasa hengestivččii juoidá eambo go maid odne gávdná árvvoštalliin.

Ahte čáli ovddit bargguid lea miellagiddevaš ja dehálaš veardidit ođđa girjjiin ii dárbbáš eahpidit. Girjjálašvuoda árvvoštalli han galggašši fuobmát ja diehtit, buorebut go okta ge eará, mo lea omd. girječáli ovdáneapmi ovdeš čállošiid ektui. Leat go čáli ođđa barggus ovdeš temat eambo ja čiekŋaleappot meannuduvvon omd.? Dát dieđut ge leat dehálaččat boahtevaš girjelohkkái. Dáža girjjálašvuoda árvvoštallamis omd. bidjet dása lossa deattu. Girjjálašvuoda árvvoštalli Øystein Rottem omd. hárve vajáldahtta buohtastahttit čáli ođđa girjji su ovddit girjjiiguin, jos dan oktavuodas lea juoga erenoamáš maid dieđihit [118] lohkkiide. (Fantasiens Tiår. Aschehoug 1990.) li dieđusge dušše dákkár ášši leat su dahkan odne losimus árvvoštalliid searvái Dážas. Sámis garvá dadjat juohke árvvoštalli dán tema. Dát sáhtta muitalit ahte árvvoštallis ii leat muitu, diehtu dahje beroštupmi čuovvut mielde mii dáhpáhuvvá sámi girjjálašvuodas.

Buorre ovdamearka

Áibba eará lea dieđusge dát dilli jos čáli birra ii dihtto mihkkige, jos son geavaha psevdonyma, ja dasa lassin lea debutánta. Sámi Áiggi áviissas 20.1.86 árvvoštallo B. Moske diktagirji «Čalmmiid duohken šaddet máilmmit» bajilčállagiin «Rava čalmmiidat sámi lyrihkki». Árvvoštalli dohkkeha ahte girječáli ii hálit namas almmuhit go lea psevdonymain addán olggos girjji, ja árvvoštalli duvdá eret lohkki dien temas čilgedettiin ahte dakko bokte baicce hástá čáli su teavsttaid lohkat ja doppe gávdnat juoidá dan sadjái go beroštit das

gii čálii. Muhto dieđusge hástala iešalddes diekkár ášši lohkki erenoamážit.

«Čálii lea dan láhkai stivren lohkki fuomáškeahtá čuovvut ulbmila vuđolaččat guoratallat teavstta. Ja dan gal dát girji gierdá. Jo vuosttas divtta rájes čielgá ahte dus lea dál giedaid gaskkas veahá erenoamáš girji dan tradišuvnna ektui masa sámi girjelohkkit leat hárvánan.» (Sámi Áigi 26.1.86.)

Árvvoštalli fuobmášahtá dasto lohkki dasa ahte čálii dattege lea dološ sámi dajahusvieruid siste ja ahte dát čálii bastá ovttahttit sámi árbevieru ja máilbmegirjjálašvuoda, čilgedettiin oanehaččat, « – muhto seammás lávketahhtet divttat sáme girjjálašvuoda «oahppásebbo» máilbmegirjjálašvuoda abstrakta dássái.» Árvvoštalli vuohkkasit bagada lohkki ahte Sámis lea girjjálašvuoda árbevierru man ii dárbbas heahpanaddat buohtastahttit eará álbmogiid girjjálašvuodain. Sámi lohkki oahppá maiddái juoidá sámi girjjálašvuoda birra go lohka dán árvvoštallama. Dán árvvoštallis lea sihke girjjálašvuoda diehtu ja oaivilat girji birra maid son fállá lohkkiide:

[119] «– ja nu deaivilit lea čálii mottiin sániin govvidastán sihke olbmo ja su čalmmiid ahte diet divttat eanemusat muittutit juoiganpoesia dárkilvuoda diekkár áššiin. Dan dihtii lea dán oasis ge čielggas ahte leat divttat maid don logat, ja láhkáseaset leat dat duodaštussan dan riggodahkii maid juoiganpoesia-tradišuvdna mearkkaša sáme girjjálašvuhtii.»

Lohkki, ja dahje dán essaya čálii, ii dárbbas leat seammá oaivilis go árvvoštalli B. Moske diktagirji hárrái, muhto ii dárbbas goit eahpidit ahte namahuvvon árvvoštallama geažil lohkki ii máša, ja ferte ieš lohkgaohtit dáid divttaid, ja vaikko vel daid veardidit juoiganteavsttaide maid ieš dovdá. Nu han galggašii ge girjjálašvuoda árvvoštallan, hástit lohkki girjiid lohkat ja fuobmášuvvot ođđa áššiide.

Bahás ovdamearka

Lohkama hálu sáhtá vuosttas lohkki, namalassii árvvoštalli, čáskadit

boahttevaš lohkkis jos ii máhte árvvoštallat. Dát mearkkaša ahte árvvoštalli ii ane muittus ahte árvvoštallamii, seammá go girjái maid lea árvvoštallamin, sáhtta bidjat muhtin dihto gáibádusaid. Dát dihto gáibádusat de livčče muhtin lágán vuodjinnjuolggadusat maid mielde árvvoštallá.

Oaivilat gal leat eanaš girjjálašvuoda árvvoštalliin, muhto hárve lea vuodđun oaiviliidda dađe čiekjalat diehtu ja áddejupmi mas livččii sáhka, dahje mas loahpalaččat galggašii leat sáhka go girjjiid árvvoštallá. Seammá bures go buorre ovdamearkkain oahppá mo girjjálašvuoda árvvoštallan galggašii leat, oahppá maddái bahá ovdamearkkain, goit mo ii galggašii leat.

Samefolket áigečállagis nr. 5/86 árvvoštallo bálddalagaid Kirsti Paltto diktagirji «Beaivváža bajásdán sun» ja B. Moske diktagirji «Čalmmiid duohken šaddet máilmmit». Váldu, ja áidna sisdoallu árvvoštalamis lea dán guokte girjji sániid ja cealkagiid veardádallan/buohtastahttin. Motivášuvdnan buohtastahttimii ^[120] boahdá ovdan árvvoštallama loahpas, árvvoštalli lea duodašteamen ahte B. Moske lea plagieren Kirstti Paltto. Dása geavahuvvo eambo go olles siidu A4 áigečállagis, dákkár ovdamearkkaide:

«Paltto (s.34) «lean jápmán logiid gerddiid/.../muhto daid beivviid manjá/mun lean nubbi»

B. Moske (s.25) «Mun in jáme/mu luondu dušše rievdá»

Paltto (s.37) «mánát sturrot/mun ieš boarásmuvan» ??

B.Moske (s.39) «Nu jođánit moai rávásmuvaim» ... (s.47) /Rumaš goldná dađistaga»

Paltto (s.68) «Lása guoras čohkkán/arvečalmmit ruoná ovsssiin»

B. Moske (s.39) «Mun čohkkán guhká/geahčan du nahkáriid /láseguoras»

Paltto (s.87) «mu suorpmaguin násttit girdilit»

B. Moske (s.56) «čiegus ávžžiin/njuolat girdilit»

(Samefolket 5/86.)

Bajábealde čájehuvvon ovdamearkkain (Paltto s. 68 ja B. Moske s.39) fuobmá dušše buohtastahttojuvnon linnjáin, ii dárbbáš oppa olles divtta lohkat,

ahte čálliguovttos eaba leat seammá áššis čállimin, eaba ge sáhte leat seammá jurdagiid siste čáledettiin goappat divtta. Paltto sániiguin, ja divttain, lohkki fuobmášuvvo áššiide viidát – olggosguvlui, vaikko sámi álbmoga diliide. Moske fas meannuda guokte lagaš olbmo gaskavuođa. Dušše «mun» lea čálliguoktás seammá, muhto ii han eará sáni dajašii go vuosttaspersovnnas lea čállimin.

Árvvoštalli diehtá goit divttaid dábálaš doaimmain, ja dain dulkonvejolašvuođaid, go namahastá Paltto divttaid resymeredettiin ahte «– Divttas leat dábálaččat eanet go okta bodni ja danin olbmot ipmirdit seammá divtta mánggaládje.» Dien diktadulkoma dehálaš báhkuma vajáldahtta árvvoštalli su viidáseabbo ^[121] buohtastahttimis, go nu roastilit bidjá bálddalagaid guokte diktačáli sániid ja cealkagiid, ja vikkaha čálliguoktá divttaide vaikko seammá sisdoalu, mas de nubbi lea nuppi dušše geardduheamen eará sániiguin. Diekkár áddejumi oažžu gii dan árvvoštallama lohka.

Beroškeahhtá divttaid sisdoalus muđuid ja dahje čálliguoktá vejolaš divttaid áigumušaiguin, árvvoštalli čuoččuha:

«Dán guovtti čállis ferte leamaš soameslágán oktavuolta čáledettiin dahje maŋŋil. Mun balan ahte B. Moske soames ládje lea ožžon dieđuid Kirsti Paltto girjji sisdoalu birra. Kirsti Paltto girjji anán dán áššis vuodđogirjin.»

Dehálaš ággan árvvoštalli loahppacealkámuššii lea dat go son dovda ovddežis Kirsti Paltto ja su divttaid, «Kirsti Paltto giela ja čállinmálla mon gal dovddan juo ovddit girjjiin.» Muhto ii dovdda B. Moske, «– ja čáli gohčoda iežas B. Moske. In dieđe gii son lea, danin go B. Moske ii leat su rievttas namma.» Cealká árvvoštalli, ja lohkki sáhtášii de dulkot árvvoštalli nu ahte dán guovtte girjjiis ii leat dárbu lohkat go dan «originála», namalassii beakkán Kirsti Paltto «Beaivváža bajásdán sun».

Buorre dieđusge go nu olu sadji geavahuvvo girjjálašvuhtii, muhto dieđusge livččii buoret, ja diktalohkamii ávkin, go ii leat áigumin duodalaččat árvvoštallat divttaid, ahte dát árvvoštalli lei geavahit seammá sáji áigečállagis moatte diktii dien guovtte čállis, ja hástán lohkki fuobmát mo čálliguovttos meannudeaba

goappatge láhkái, dahje seammá láhkái – muhto eará sániiguin – sullasaš áššiid. Nie mo diet namahuvvon «árvoštallan» lei áigečállagis, de das ii lean makkárgе mávssolaš girjjálašvuoda diehtu lohkkiide, ii ge dás leat biddjojuvvon makkárgе fuobmášupmi dasa ahte maid čálliguovttos sáhttiba leat oaivvildan cealkagiiguin ja divttaguin. Ii dás leat makkárgе dulkon dahje čilgen mii veahkehivččii lohkki fuobmát divttaid čiegus dieđu, ja nu dat ii movttiidahte lohkki lohkat divttaid.

Árvoštalli lea dáinna bargguin čájehan dovdameahhtun- ja/ dahje diehtemeahhtunvuoda girjjálašvuoda birra, ja erenoamážit [122] lyrihka birra. Soaitá seammá árvoštalli eará bargguiguin čájehan buoret dási, mii dalle livččii dan oktavuodas vehá láivudeamen moaitámuša maid ánsása namahuvvon heajos barggu ovddas.

Árvoštalli fáktadieđut

Dáža girjjálašvuoda dutki, ja árvoštalli, Hans Skei, sitere beakkán engelasgielat čáli ja árvoštalli T.S. Elliot, mii sámegillii šattašiii ná:

«Árvoštallamis galgá leat álo vissis mihttomearri, mii oanehaččat daddjon galggašii leat čilget teavsttaid ja «korrigeret» (buoridit) máistaga.» («Kritikkens funksjon». Norsk Litterær Årbok 1990 (Samlaget), s. 177.)

Eat mii dás digaštallagoađe máistaga, go dat várra lea dakkár ášši masa leat čadnojuvvon maidái dovddut. Mii oažžut dohkkehit ahte ii dárbbáš leat vuosttamuzžan sáhka rivttes máistagis, man mii leat ohcamin, muhto goit leat ohcamin buoret máistaga. Mas gal eat beasa eret, lea ahte jos galgat joksat dien mihttomeari, buoridit girjelohkki máistaga, de ferte girjjálašvuoda árvoštalli sihke veardidit ja analyseret. Mis ferte leat diehtu, dát mearkkaša ahte mis galget leat dieđut faktaid birra. Girjjálašvuoda oktavuodas mearkkaša dát omd. dan ahte lea unnimus diehtu girjjálašvuoda tradišuvnnain ja iešguđet vugiin (lyrihka, novealla, essay, romána omd.), mo girji dahje girjijt leat eará girjjiid ektui, ja mo buot lágan «koansttat» maid čáli lea geavahan, doibmet girjjis. Ovdalis namahuvvon Hans Skei čuoččuha ahte:

«Jos ii leat unnimus diehtu girjjálašvuodahistorjjás viidát dulkojuvvon, ii dáidde veardádallan ja analysa leat ávkkálaš

gaskaoapmin, ja vaikko vel dát eai leat árvvoštalli áidna gaskaoamit, de dat leat vuodđudeaddji ja dehálaččat.» (Norsk Litterær Årbok 1990, s. 178)

[123] Árvvoštalli galgá dieđusge diehtit maid lea áigumin analyseret, ja mainna lea áigumin veardidit. Go vuos lea välljen eavttuidis, de sáhtá leat ávkkálaš lohkkái ahte árvvoštalli čilge ja ággada eavttuidis, manne vällje aiddo dan vuogi mielde árvvoštallat girjji. Dákko bokte galggašii leat vejolaš dahkat ođđa girjji dovddusin áibba eará ja áddehahtti láhkái go ovdal. Diekkár vugiin livččii árvvoštallan ávkin sihke girjái ja boahttevaš lohkkái.

Jos árvvoštalli dorvvasta faktaide, faktat viidát dulkojuvvon, de son sáhtá goit fállat ávkkálaš ja riekta dieđuid girjji birra. Ja ii go leat nu ahte árvvoštallan mii lea faktaide vuodđuduvvon, lea mávssoleabbo go persovnnalaš dovdduid govvedallan, ja masa ii gávdno eará vuodđu go árvvoštalli iežas oaivvis, dahje gos dal dovdduid guovddáš leš.

Nu gohčoduvvon «lassieavttut» dáidet leat dávjjimusat anus go sámi árvvoštallit leat girjjiid árvvoštallan. Dát lassieavttut leat vuosttamuzžan dovddut. Girji dahje dikta lea čuohtan soames dovdduide, ja dat jáhkiha lohkki (árvvoštalli) ahte dien teavsttas ferte leamen juoga erenoamáš. Teavstta logadettiin lohkkis sáhttet leat «vuovttat ceagganan», «mojit stoagadan», «čalmmit ganjaldan», «váibmu bávččastan» ja sáhtá leat vaikko vel «suhttan» ja «mu nissonolbmovuoda nordadan». Dát ovdamearkkat leat buorit mearkan dasa, ahte jos galggašii sámi girjjálašvuoda árvvoštallama manin ge gohčodit, de bijašii dan imprešonisttalaš vuogi hiŋgalii. Ii dat várra leat nu bahás namahus, go omd. eanaš dáža girjjálašvuoda árvvoštallama mii áviissain lea odne, namahit seammá hiŋgalii.

Loahpaheapmi

Ii dáidde leat vuos odne, go ain leat hárjehallamin, riekta gáibidit sámi girjjálašvuoda árvvoštalliin seammá go maid lunddolaččat dagašii davviriikkain muđuid mii guoská girjjálašvuoda árvvoštallamiid dássái. Mii fertet dohkkehit ahte dásage dárbbáša [124] oahpu, erenoamážit maddái teorehtalaš oahpu. Buot

surggiin ja dásiin Sámi servodagas rahččet odne garrasit ahte loktet máhtolašvuoda dási. Muhtun surggiin váilot oppalohkái iežamet návccat. Mii fertet dorvvastit earáide. Mii guoská giellagullelaš áššiide, nu mo omd. girjjálašvuhtii ja dan ovdáneapmái, de lea uhcán maid sámezielahis olbmot sáhttet dahkat min ovddas. Mii fertet ieža gállit luotta sámi girjjálašvuhtii, ja dan bálgá ala fertejit min maŋábeallái báhcit oidnosii dakkárat maid maŋŋá gohčoda hárbhallamin. Stuorimus erohus sámi girjjálašvuoda árvvoštallamis eará čearddaid girjjálašvuoda árvvoštallamiid ektui, omd. sámi siidaguimmiid ektui, lea dalle ahte sámi girjjálašvuhta ja árvvoštallan leat ain easkka vuolgaladdamin. Go davviriikkain lea leamaš dievaslaš girjjálašvuhta juo moadde čuohte jagi, de lea Sámis easkka odne vuosttas buolva mii duodaid vásihšgoahtá girjjálašvuoda. Dát dahká dán nuorra girjjálašvuoda oktan su árvvoštallamiin mávssolažžan ja gelddolažžan sidjiide geat dán fuobmájit, ja vulget mielde iešguđet eavttuiguin dan váikkuhit.

Ja go dás lea ovdalis čuoččuhuvvon ahte ii berre bidjat menddo lossa deattu dušše ovttá namahuvvon girjjálaš prosessii (čalli, girji, lohkki ja biras), de čuovvu dás ahte dan árvvoštallamis, mii uhcit eanet válddášii vuhtii buot dieid elementtaid, das livččii dakkár árvu ahte dat bálvalivččii girjjálašvuoda buoremusat.

GÁLDUT

Earret eará:

Per Th. Andersen: Kritikk og kriterier. Vinduet nr. 3/87

John Chr: Jørgensen: Vurderingar i litteraturanmeldelser. Litterær værdi og vurderinger. Dines Johansen ..., Odense 1984

Hans Skei: Kritikkens funksjon. Norsk Litterær Årbok 1990.

Øystein Rottem: Fantasiens Tiår. Et utvalg litteraturkritikk 1980-1989.

Aschehoug 1990. Erenoamážit álgosátni.

Sámi Áigi/Samefolket: 1986-1990

John Ingvald Dalseng

Riegádan 1946. Lea eret Kárášjogas.
Ássá Tromssas gos lea Tromssa universitehtas edb-amanuensis.

Sámi servodat teknologalaš áiggis

Sámi servodat ja sámi kultuvra lea dán rádjai seilon vaikko industriallaš sivilisašuvdna lea dan ge uhcit eanet báidnán. Industriallaš máilmmi oassi lea dál jorramin maŋŋe-industriallaš sivilisašuvdnii. Dovdomearkan lea lassáneaddji geavaheapmi «sorrás» neavvus man olmmošsohkagoddi dán rádjai lea ráhkadan – elektronalaš dihtormášiinna. Seailu go son sámi servodat ja sámi kultuvra heivehettiin iežas maŋŋe-industriallaš sivilisašuvdnii?

Teknikkalaččat dihtormášiinna systemas leat guokte váldokomponentta: prográmmagálvu ja mášiidnagálvu. Prográmmagálvu mearrida makkár bargošlájaid dihtormášiidna lea ráhkaduvvon čoavdit ja man láchkai barggut galget čovdojuvot. Mášiidnagálvu fas mearrida man stuorra dahje bargogáibideaddji barggut sáhttet čovdojuvot. Dihtormášiidna lea bealágahtes neavvu, mii šlávalaččat bargá daid bargguid maidda dat lea biddjon. Lea oainnat olmmoš gii mearrida makkár barggut ja makkár čoavdinuogit galget geavahuvvot dahkosiin. Dát leat ollu ee. politihkalaš ja kultuvrralaš dagaldagaid duohken. Juohke prográmmasystema muitala uhcit eanet politihkalaš ja kultuvrralaš árvvuid ja prioriteremiid birra. Juohke servodagas lea su árvosystema. Dát árvosystemat berrejit mearridit teknikkalaš ^[126] čovdosiid mat ásahuvvojit. Árvvuid sáhttet sealluhit buoremusat sii geat dovdet servodagaset.

Vaikko dihtormášiidna lea leamaš geavahusas gávppálaččat dušše sullii 1950 rájes, de lea dán nevvus stuorra váikkuhus buot servodatsurggiide ja servodaga

ovddideapmái. Teknologia sáhhtá stivret, ja dan sáhhtá geavahit dan láhkai ahte lea ávkin eaŋkilolbmui ja servodahkii. Teknologalaš rievdamas ja ovdáneame njuolggas váikkuhusat leat čalbmosat. Gávvdas váikkuhusat leat eambbo čihkosis. Mii han oaidnit makkár váikkuhusaid biilla lea dagahan: geografalaš mobilitehta, stuorra gutni oamastit biilla; gávpogat eai dárbbasán duššat heasttabaikkaid sisa, nu go einnostedje dán čuohtelogu álggus; ođđa bargosajit leat ásahuvvon; drabántagávpogat leat bohciidan, lassáneaddji šlámpa ja nuoskkideapmi, johtalusmoivi, johtaluslihkohisvuodát. Muhtin uhcit čalbmáičuohcci váikkuhusat sáhhtet omd. leat: «šehkken»-minstara nuppástus, nuppástus dan guvlui mo astoáigge galgá geavahit; lea bohciidan stuorra gaskaseahtu, lea jevden seahtoerohusaid; oahpahusminsttar lea rievdan. Dihtormášiidna šaddá seamma láhkai, njuolggas ja gávvdas láhkai, váikkuhit servodaga.

Industrialas revolúšuvdna besttii olbmo lossa rumašlaš barggus. Dihtormášiidna lea beastimin olbmo rutiidnalágan rumašlaš ja vuoiŋŋalaš bargguin. Eanemus čalbmáičuohcci suorgi masa sáhhtá geavahit dihtormášiinnaid, lea kántuvrasuorgi, buot báberdoaimmat leat automatiserejuvvon ja buoriduvvon. Bánkut leat dadjat visot automatiseren sin rutiidnabargguid: bánkogiruid ja bánkošeahkaid giehtadeame, kontodateremiid, elektronalaš giehtaruda olggosváldima (minibank), revišuvnna ja rehketdoalu. Mii vuohhtit maiddáa ahte leat geavahišgoahtán dihtormášiinna gálvogávppiin; leat automatiserejuvvon kássaapparáhtat, automáhtalaš gálvohadden sárggiskodaid vehkiin, gálvodoalu dilli dihtormášiinnas. Dát lea lávki ruđakeahtes servodahkii, gos buot gávppašeapmi dáhpáhuvá plástihkkakoarttaiguin ja oaidnemeahtun «ruhta»-sumiid sirddihemiiguin dihtormášiinnaid gaskka.

[127] Árbevirolaš buvttadusindustria man ala industrialas sivilisašuvdna lea huksejuvvon, vásiha viiddis nuppástusaid. Robotteknihka ja dihtormášiinnaid geavaheapme dahká joavdelassan industriabargi. Jáhpan-riika lea leamaš dás njunnošis. Ovdamearkka dihtii jáhpanalaš biilafábrihkat ollásit automatiserejuvvojedje viehka áigá. Dihtormášiinnat ja robohtat stivrejit buvttadusa. Sivvan dasa ahte jáhpanalaš biillat leat šaddan nu beakkánin, lea

ahte biillaid eai leat «olbmuid gieđat guoskkahan». Eurohpalaš ja amerihkalaš biilaindustria lea dađistaga dáid váldán atnui.

Telefuvdna lea eará teknihkalaš neavvu masa ođđaáigásaš teknologia lea buktán nuppástusaid ja buoridemiid. Ođđaáigásaš telefonguovddázat eai leat eará go alladási dihtormášiinnat. Ođđa guovddážiin leat ollu buoret bálvalusvejolašvuodát, ja jietnakvalitehtta lea buoriduvvon.

Dihtormášiinnat addet buoret vejolašvuodaid bearrái- ja badjeliigeahččat váttēs servodaga. Eiseváldit geavahit eanet ja eanet dihtormášiinnaid stivret ja reguleret servodaga. Buotlágan oadjomáksimat dáhpáhuvet dihtormášiinnaiguin. Vearroeiseváldit leat álfárot dihtormášiinnaid duohken, sihke rehkenastit ja gáibidit vearuid ja divadiid, ja analyseret rievdaduvvon vearronjuolggadusaid váikkuhusaid. Go ráđđehus almmuha bušeahttaevttohusa, de leat bušeaha váikkuhusat ekonomalaš ovdáneapmái bures ja vuđolaččat rehkenastojuvvon ja analyserejuvvon dihtormášiinnaiguin. Dihtormášiinnat geavahuvvojit maiddái álbmotlohkamiidda, gallup-guorahallamiidda ja válgabohtosiid prognosaide. Eai dearvvašvuohtaeiseváldit ge birge dihtormášiinnaid haga. Dat geavahit daid badjeliigeahččat ee. buohcciid, medisiinnaid jna., čállit beaivegirjji ja hálddašit buohcceviessodoaimma.

Diehtagat, sihke luonddu-, giella- ja servodatdiehtagat, leat ahtanuššan dihtormášiinnaid olis. Dihtormášiidna viiddida min dovddiidusvejolašvuodaid. Luonddudiehtagiid siskabealde sáhtta dihtormášiinnaid geavahit omd. luonddubirrašiid dutkamii, háhkat dieđuid nuoskkideame, čázi dilálašvuoda ja elfápmobuvttadusa [128] birra, ja maiddái biotohpa biebmodilálašvuodaid birra.

Dihtormášiidna váldui álggos atnui teknihkalaš surggiin. Dáppe sáhtta dan vaikko masa geavahit. Mii sáhttit namahit ávusmátketknologia. Ávusmátkkiid ii livčče sáhtán dahkat dihtormášiinnaid haga. Dát leat dušše muhtun leađgganasat máilmmis gos dihtorgeavaheames leat vejolašvuodát ovddidit servodaga. Datte leat váralašvuodát mánga jos dán teknologia geavaheaš árvoštalakeahtta. Sis geat háldejít dán teknologia, šaddá boahhteáiggis stuorra fápmu servodaga hábmemis. Dihtormášiidna sáhtta dagahit issoras fápmogaskka daid gaskii geat háldejít teknologia ja geat eai dan daga, sihke eankil olbmuid, sosiálalaš joavkkuid ja riikkaid hárrái. Demokrátalaš

servodagas leat buot ássit návccaidis mielde geatnegahtton váldit ovddasvástádusa servodaga stivremis ja ovddideames. Váttes teknologalaš servodagas lea diehtu sihke servodaga ja teknologia birra deatalaš eaktu ahte sáhttit oažžut jierpmálaš áddejumi mo servodat berre stivrejuvot ja hábmejuvot. Eará deatalaš elemeanta lea diehtu kultuvrralaš ja politihkalaš rievdamis ja ovdáneames. Teknologia lea ieš alddis «bealágeahtái», muhto geavahas lea «janus-amadadju». Ođđaáigásaš teknologia addá doaivagiid buohkaide buoridit servodaga, muhto dađe bahábut sáhttá teknologia geavahuvvot billistit sivilisašuvnnaid.

Mii sáhttit viđain čuoggáin namahit ákkaid mat dávjimusat namahuvvojit ođđaáigásaš teknologia geavaheame vuostá: (1) ođđaáigásaš teknologia dahká olbmo eahpehumánan, olbmot šaddet moskosii eai ge mearkkaš nu ollu servodagas, (2) barggus ii leat šat árvu ja miellaguoddu, (3) teknologalaš servodat hoahpuha jurddaguoros oktageardánvuhtii, vrd. otná TV-programmaid, (4) materialisma ja teknologalaš bálvalus bohtet árbevirolaš oskuárvvuid sadjái ja (5) olmмоš šaddá teknologia šláván. Guđát čuokkis, man alde ii leat nu sakka digaštallojuvvon, lea industrialalaš ahtanuššan. Kapitalisttalaš, industrialalaš servodagas lea teknologia geavaheames dat váldoulbmil ahte dat dagahivččii ekonomalaš ja industrialalaš ahtanuššama.

[129] Ahtanuššanfilosofia, man ala oarjemáilmmi kapitalisma lea huksejuvvon, ii sáhte leat min boahhteáigge eallinnjuolggadussan.

Dihtormášiidnaeksperimenttat juo 1960-logus čájehedje ahte ahtanuššan ii sáhte dáinna leavttuin joatkašuvvat. Ahtanuššan iešalddis orusta a) dainna go álgoávdnasat nohket, á) nuoskkideame geažil, b) dainna go borramuš nohká, dahje c) dainna go atmosfeara mirkkohuvvá. Teknologia geavaheapme servodagas mii ii leat huksejuvvon ahtanuššanfilosofia ala, sáhttá buktit čovdosiid mas leat eará váldoulbmilat go ekonomalaš. Dalle fertešii hástalit dahkat válljemiid nu ahte teknologia stivrejuvošii dan guvlui ahte boadášii buoremusat ávkin servodahkii, olbmuide, lunddolaš eallinbirrasii ja luodu (luonddu) balánsii. Teknologia geaveheame gal dieđus ii sáhte gielidit. Odda teknologia lea álo dagahan garra balu olbmuide, ja illá háliidit dan atnui váldit.

Dološ kiinnalaččain jo lei dat ballu mo teknihkalaš vejolašvuodát ovddidit

olbmuid birgenlágiid sáhttet álfárot nuppástuhttit olbmuid hárvánan eallinvieruid. Boares kiinnalaš máinnas muitala muhtun vuoras albmá birra, gii oáččui ovddidanustitlaš verddiin rávvaga atnui váldit vintastoalppu dahje vintta dahkat barggu geahppaseabbon vintedettiin čázi gáivvos. Vuoras almmái vástidii ahte son didii gal dieid ođđaáigásaš ráhkkanusaid ja didii dat sáhtte dahkat barggu geahppaseabbon, muhto:

«Son guhte geavaha mášiinnaid bargá barggus go mášiidna. Son guhte bargá barggus go mášiidna, oážžu mášiinna váimmu. Ja son geas lea mášiidnaváibmu, massá su álkislašvuodas. Son guhte massá su álkislašvuoda, šaddá moskosii ii ge gávna šat eallima mihttomeari ja ulbmila.»

Ođđaáigásaš olmmoš lea hui eahpesihkkar boahpteáigge hárrái ja das váilu siskkáldas ráfi ja oadjebasvuolta. Dát ii leat teknologia sivva okto, muhto seamma ollu dan go olmmoš ja servodat eaba leat dássálaga teknologalaš ovdánemiin.

Lea go sámi servodagas boahpteáigi dán teknologalaš áiggis? Heavvanit go sámi kulturbázahusat dan issoras nuppástuhttinmillui maid ođđa teknologia dagaha? Lea váttis addit oktageardánis ^[130] vástádusa. Sihke servodatovdáneapme ja teknologalaš ovdáneapme šaddet dasa váikkuhit. Maiddáii politihkalaš ja ekonomalaš ovdáneapme. Servodagas berre leat politihkalaš dáhttu ja ekonomalaš beroštupmi geavahit ja ovddidit teknologia. Nu guhká go teknologia bálvala ollašuttit alit servodatulbmila, de lea das vuoigadus ja das sáhttet leat ovdananvejolašvuodat.

(Čoahkkáigeassu dárogiel teavstta vuodul)

Harald Gaski

Riegádan 1955. Lea Deanus eret. Lea mag.art. dábálaš girjjálašvuodadiehtagis. Tromssa Universitehtas sámi girjjálašvuoda vuosttas amanuensisin.

Addán olggos girjji sámiid epihkalaš pohtalaš diktema birra dárogillii namain «Med ord skal tyvene fordrives» (Davvi Media 1987), «Guhkin nuppi bealdi ábi», mátkebreavat Amerihká mátkkis (Davvi Girji 1990) ja «Nu gárvis girdilit», girjjálašvuoda oahppogirji (Davvi Girji 1991). Gaski lea maiddái čállán ollu artihkkaliid dáža ja olgoriikka čállosiidda sámi girjjálašvuoda birra.

Dutki, servodat ja kritihkka dahje vástáduš daid gažaldagaide maid ii sáhte jearrat

Akademia virrui gullá vissa vuos álggos čilget maid áigu dadjat, ja de easkka oažžu dadjat dan masa lea ráhkkanan. Go de lea dadjan dan maid lei áigon dadjat, de vel galgá čilget maid lea dadjan dahje maid duodaid lea oaiuvildan dainna maid lea dadjan. Lea čielggas ahte go dát lea dieđateorehtalaš seminára sámi dutkama birra, de olbmoss livččii bággu čuovvut vieru ja hábmet iežas sága dutkama dohkketuvvon málliid mielde. Go dalle han goittot galggašii sága dieđalašvuota leat váfistuvvon. Rivttes hápmi han gal maid dáhkida sisdoalu doallelašvuoda.

Buot seminárain gos duodalašvuota galgá ráđđet, láve ironia geavateapmi dahkat duohtavuoda vel duođalebbon – jogo dan láhkái ahte vávjá duššidohtavuodaid dahje dan láhkái ahte ieš vávjjotallá čádjidan gielástallin. Dan dihtii in áiggo muitalit iežan ságas ovddalgihtii olus maidige, eará go dan ahte das lea ^[132] sihke álgu ja loahppa. Dan dihtii dat ii leat luohiti ja dan dihtii de ii leat dáidda, ii goittot ge dušše dan vaikko vel dulkuma duohken veadjá ge leat sisdoallu. Leš go dattege dađe lagat duohtavuoda, de dan gal in šat dieđe. Dieđán goit ahte lean duodaid arvan geahččalit duostat geavatit dan nu gohčoduvvon ironia vuossálgogeahčen saga fáhten dihtii vuogi mo čilget min dili nu ahte ii oktage duodaid fáhte mas lea sáhka ovdal go lea birastahttojuvvon sániin, gielain ja duohtavuodain. Eará sániiguin daddjon de bisun siskkobealde dan ráma man siskkobealde lean nu guhká go dan siskkobealde hálidan leat.

Diđolaš iežan várdádansaji siskkobeallái gullevašvuoda birra, de joatkkán goit muhtunlágán ideála posišuvnnas cuiggodit muhtun áššiid mat bákkus šaddet váddásat diehtaga ja politihka gaskkas, ja maid geažil okta servodaga

dehálemos doaimmain šaddá gillát – namalassii humanisttalaš fágatradišuvdnii vuodđuduvvon servodat-kritihkka. Sápmelaččaid gaskkas eai leat nu eatnat ja buorit vejolašvuodát jođitit nu gohčoduvvon almmolaš ságastallama danin go media-riggodat lea gárži, ja vaikko vel institušuvnnaid lohku lea ge stuoris, de goit lea olmmošvátnivuohta mearkkašahti. Dattege lea nu ahte hárve duhttojuvvo otnáš dillái, ja nu guhká go lea vejolaš govvádallat buoret dili go mii dal lea, de lea maid vejolaš dan govvádallama vuodul kritihka ovddidit dálá ektui.

Loahpageahčái ságastallama áiggun ge presenteret ovttá modella maid fránskalaš šaldehuksejeddji lea hutkan, ja mii mu mielas heive sámi atnui goittot ge guovtteláhkái. (Ii uhcit gal sáhte ge go girjjálašvuoda fága lea duogázin). Okta geavatanvuohki lea sámi interna, dat eanemus miellagiddevaš, das go nubbi lohkanvuohki dušše govve oahpes duohtavuodaid. Mun in šatta eksplisihhta čilget mo modella heive sámi dillái, dan doaivvun leat álki fuomášit go gullat fránskalačča oaiviliid. Seammá sivas de in šatta loahppa-konklusuvnna ge buktit, čilget dan maid lean viggan dadjat, danin go jáhkán ahte dat šattai dušše joavdelas geardduteapmi. Málle lea málle vai muhtun dan ii čuovo amaset buohkat seammás dolkat.

[133] Dál lea historjjás dat áigi goas mii sámit ge eat šat leat bázataddan oarjemáilmmi ektui. Láhttenvugiiguin ja beroskeahtesvuodas. Politiserejuvvon áiggi maŋŋá čuovvu ja dadjat čađat dakkár dilli goas álbmot lea jámas ja fuola taga bargat ođđasit áššiid ovddas mat ovddit rahčamis ledje dehálaččat. Dan leat sámit ge eatnat gerddiid vásitan, ja maŋimustá Álateai-stuimmiid maŋŋá. Muhto Álateadju ii lean ge dušše vuoigatvuodaid bealušteapmi ja sámiid oainnusindahkan – ášši lei maiddá áiggi mearkka dan láhkái ahte govvi áigemolsuma ovttá dilis nubbái. Ii dušše sámiid máilmmis muhto maiddá – ja veadjá eanet ge vel – dážaid máilmmes. Modernismma jáhkus ahte lea vejolaš bargat buori ovdii vel áitojuvvon máilmmis ge, lea áigi jorramin post-modernismma eahpádussii ahte lea bat mihkkige buorre. Mo sáhtta earutit buori ja bahá, ja geas lea dat vuoigatvuohta ahte čilget dán guoktá?

Eahpesihkkarvuohta vuđolaš gažaldagaid ektui omd. das ahte lea bat ávki min bargguin, mielddisbuktá eahpeluohttámuša ja vuolláneami, ja easkka vel go min bealušteaddjit ja movttiidahttit jávket, de eai leat šat mis geaid ovddas leat

diehttin ja profehtan. Dalle leat fas ohpitií báhcán iežamet háldui – ja das ahte mo min siskkáldas áššiid máhttit meannudit ii gávdno mis prográmma; de danin eat dieđe šat mo láhttet. Ja go dan eat šat dieđe, de báhcá ge min almmolaš ságastallan ságastalakeahtá, ja mii duvdiluvvot dillái mii dahká min hui áigeguovdilin dahje «mota»-čuovvun – vaikko vel ieža eat oppa dieđe ge dan ahte mii de viimmat barggakeahtá maidige, leat juksan oarje-máilmmi. Ovttas de náđđát postmodernna dili guorusvuodas, ovttas daiguin geat eai šat oainne áššiid maid ovddas bargat ja geaid ieš-refleškuvdna lea simulašuvvna dahje dahkaluddama prosessaid čilgema duohken.

Post-modernismma jurddašeamis leat gal ollu áššit mat leat dehálaččat veardádallat (omd. sin árvvoštallan mediafiserejuvvon servodagaid birra), erenoamážit álbmogii mii nuppe bealis gullá máilmmie álgo-álbmogiidda ja nuppe bealis gis eallá hui modernna eallima máilmmie muhtun riggáseamos eatnamiin. [134] Muhto post-modernismma eallin-ovdamearka, maid sáhtášii gohčodit: «buot dohkke – ii mihkkige leat», lea vuodustis nu reakšuneara ahte ii leat dohkálaš eallin-njuolggadussan álbmogii mii dáhtošii nuppástusa. – Go, dan han mii dahkat, dahje goittot ge dagaimet; hálideimmet dahje hálidivččiimet áššiid rievdat dahje rievdadit nu ahte šattašii álkit ja buoret leat sápmelažžan ja eami-čeardan dán máilmmes.

Dat go dajan ahte mis váilu programma mo min siskkáldas áššiid árvvoštallat ja mo máhttit ságastallat nu ahte ášši livččii guovddážis, eai ge eará olggobeal sivat, lea dieđus vuosttamuččat ironihkalaččat oaivvilduvvon – muhto cealkaga vuodđun leat guoratallamušat ja sámi politihka čuovvun mañimuš áiggiid, Mii leat ráhkadaddan ja leat ain ráhkadeamen prográmmaid juohke dan áidna anu várás. Seammá makkár diliin mii deaividivččiimet servodat-eallimis, de mis goittot galgá gávdnot prográmma masa čujutit ja man vuodul čilget sámiid oainnu. Seammás bures diehtit ahte prográmmaid cealkagat eai man ge láhkái sáhte leat sámiid oaidnu danin go eanáš sámit eai leat goassige oaidnán ja lohkan daid áigumušaid, eai go oahpásmuvvan daid jurdagiidda maid prográmmat almmutit sámi ideologian.

Lea diehttelas vejolaš čiehkádit dan bealuštusa duohkái ahte nu han eará álbmogiid politihkka ge doaibmá, ja dasa lassin han leat min oktasaš ja alimus

politiikkaš orgánat dohkketan prográmmaid. Diekkár ákka geavateames ferte de goittot atnit muittus dan stuorra erotusa mii lea min ja eará álbmogiid vejolašvuodas jođitit almmolaš ságastallama, mas oaivilat ja áigumušat sáhttet ovddiduvvot, guoratallojuvvot, árvoštallojuvvot, moitojuvvot ja buoriduvvot. Mis váilot sihke doarvái gaskaoamit oaččutit johtui duohta oaivvildallama mii juvssašii olbmuid, ja stuorra oasis min álbmogis váilu njulgestaga dakkár oahppadássi sámi áššiid dáfus mii dárbbasuvošii ahte oppanassii ge álggatit almmolaš ságastallama. In mun dan oaivil ahte ferte leat allagit oahppan olmmoš ovdal go oažžu searvat, dahje nugo dál lea dilli: ovdal go sáhtta álggatit man ge lágán kritihkka-doaimma, muhto ferte goittot dat gáibádus ahte dovda ášši [135] ja diehtá sámi kultuvrra birra eanet go maid dáža skuvllas lea oahppan. Dalle lea ge gáibádussan veahá ieš-fuolla ja ángiruššan, mii otnábeai dilis duodaid orru váillatahtti. Servodat-berošteaddji dutkái goittot galggašedje dát aššit bohciidahttit jurdagiid álbmoga, politiikka ja servodat-ovdáneami ektui.

Muhto min dilli orru baicce dat ahte sámi akademihkkárat eai oro deavdimin daid ideála gáibádusaid mat leat biddjon dutkiide: Leat servodaga oamedovdun; cuiget gokko dasa orru dárbu, odđa jurdagiid buktit sihke áddema ja ovddideami hárrái mat vaikko olgomáilmmis ležžet vuolgán go dainna dušše lea sámi relevánsa, doahttalit historjjálaš linnjáid dálá servodaga ovdáneami ektui jna. Dutki diehttelas vuosttažettiin lea ressurša-olmmoš iežas fágas, muhto akademia-máilbmái leat maid eará vuordámušat – ja galget leat eará vuordámušat, sihke mediain, politiikkáriin, dáiddáriin, nugohčoduvvon dáválas olbmuin ja nuppi dutkis nuppi dutkái ge. Easka go lea ságasteapmi buot dáid gaska, de doaibmagoahatá servodat-oaivvildallan dahje nugo maid daddjo, jorgaluvvon Habermas sániiguin; almmolaš ságastallan.

Lea álki gávdnat sivaidd manin ii oktage akademihkkár asttašii searvat diekkár doaimmaide ge, lassinoađi alces skáhppot earet jo daid fásta bargguid mat fága mielde čuvvot. Ja duohtavuodas ferte gal dovddastit ahte olusat mis han jo čohkkájit duhát lávdegottis ja leat beaivválaš politiikka ge mielde. Orustastot ba oanekaččat smiehtastit dán dili: Dáidit dás gávdnat ge ovttá siva dasa go sámi akademihkkárat leat nu uhccán mielde servodat-ságastallamis – sii/mii leat jo nu čadnon iežamet politiikkaš ja byrokráhtalaš doaimmaid geažil ahte šaddá

veadjemeahttumin olbmui iežas báldii čuoččastit iežas bargguid árvvoštallat. Oažžu beanta dadjat ahte mii menddo dávjá deaivvadat iežaideametguin uvssas.

Min olmmošlaš ressursa-vátnivuođa geažil, de gártet sámi akademihkkárat menddo mángii menddo mángga doibmii fárrui. Seammá olmmoš sáhtta omd. bures leat mielde oppa áššeprosedyras, álggus gitta lohppii: Dát olmmoš lea de vuos mielde [136] lávdegottis ráhkkanahttimin ášši politihkkáriid ovdii. Muhto son lea seammás ge välljejuvvon politihkkárin, ja šaddá de leat fárus mennudeamen seammá ášši maid ieš lea válbmen. Ii das galle – go ášši lea politihkalaččat dohkketuvvon, de dat dávjá sáddejuvvo gulaskuddamii sierranaš sámi institušuvnnaide. Institušuvnna siskkobealde de dieđus adnojuvvo áššedovdin dán cealkimii dat olmmoš gii jo dovdá bures oppa áššemeannudeami dán rádjái. Danin biddjo ge seammá olmmoš ásatusa beales buktit oaivila jearaldahkii. Makkár oaivil dat lea, ja makkár guoratallamuša maŋŋá dat oaivil ovddiduvvo, gal sáhtta árvidit.

Muhto ii ášši dárbbas vel dása ge loahppat. Sámi dutki interakšuvnna iežainis lea vejolaš ain joatkit. Dát min beakkálmás akademihkkár han ovddimusat lea dutki. Dutki bargun muhtimin lea guoratallat áššiid veardádallan dihtii mo dát ja duot doaimma dahje prošeakta lea váikkutan buori dahje bahá guvlui servodagas. Gažaldat biddjo dutkiid háldui. Smávva sáme dutkan-máilmmes eai veaje de leat aiddo dán áššis eanet go okta spesialista. Boađusin lea ahte riekkis ollašuvvá, dutki gii ieš álggatii jurdaga beassá ođđasis fas čuovvut iežas láhttemiid ja dahkama áigumuša deavdimis.

Jus okta ge dál navdá ahte mun lean muhton konkrehta olbmo birra hállamin, de sáhtán dallán biehttalit ahte in leat – ja seammás maid duodaštit ahte lean, namalassii nu mángasa birra min gaskkas ahte ii oktage dárbbas dušše alcces geassit dáid sániid. Ii ge dákkár dilli leat man ge láhkái loviteapmi. Olmmošlaš ressursavátnivuođas lea čielggas athe ferte ná dahkat, ja oažžu leat ilus go gávdnojit akademihkkárat geat eai isolere iežaset servodat-eallimis eret ja dušše beroš fágas, muhto baicce servet servvolašvuhtii máhtuideasetguin. Váttisvuhtan báhcá goit earutit gii ain lea manin goas ja gos. Maiddái dutká alcces ferte leat váttis diehtit ja čilget makkár posišuvnnas son ain lea iešgudet doaimmas ja sajis – son ii šat dušše deaivvat iežainis uksagaskkas, son lea sihke

uksagaskkas, uvssa siskkobealde ja uvssa olggobealde. Son dasa lassin vel lea čuru seainnis ja goaskin áimmus gii várdáda ja veardida (gokko galgá falletit, jus ii ^[137]jo leačča nu gallás ahte ii dovdda dárbbu gaccaid hárretit ja čuolastit. Go das mun namalassii balan ge ahte iešalddes dutki kritihkka-doaibma lea mii gártá eanemusat gillát dákkár gáržžotaddon interakšuvnna modella geažil maid mun dás lean viggan govvidit. De ii dáidde goaskin oppa smiehtastit ge čuolastit, ii dáidde oppa loktan ge ...) Jearaldahkan lea maid ahte leš go doarvái dušše lonotaddat gávtti ja treddjo markeren dihtii posišuvnnaid molsumiid dahje molsašumiid?

Eai dattege dušše olmmošlaččat, muhto maiddá dieđalaččat leat dát áššit váddásat. Nugo jo diehtit. Jearaldahkan ii leat dušše objektivitehta ja perspekivisma, ahte man muddui leat seahkanan áššái ja ahte makkár sajis mii geahčadat ášši – olggobealde vai siskkobealde. Dás lea maid jearaldat ahte makkár doaimmat leat čadnon iešguđet ge posišuvnnaid mas lea vejolaš áššái atnit beroštumi.

Politiikkas leat čovdosat dehálemosat, ii duohtavuohka ja ákkastallan das juohke háve vuoitte. Maiddá hálddašeamis ge gullá praktihkalaččat jurddašit, mo vuohkkasemosit čadnit mearriduvvon áššiid dahje mo mearrádusa álkimusat fidnet čađa. Guktot leava hui legitiimma doaimmat. Muhto guktot maiddá sáhttiba soardit soapmásiid, ja juohke mearrádus dávjjimusat lea vahágin geasa nu. Dan de gullá earáide čujutit. Dukti ge sáhttá dan dahkat, muhto dasa ahte vávjit fámu demokratiakeahtesvuoda ii dárbbáš gal olmmoš leat dutki. Ja danin go akademihkkárat liikojit leat veahá eanet subtiilla fuomášumiideasetguin, de lea baicce somát omd. ohcat čihkkojuvvon fápmo-struktuvrraid dahje vealatanmekanismmaid go dušše namatit dan maid juohketaš oaidná. Erenoamážit de lea easka miela mielde go beassá vávjit stivrejeaddjiid hálddašuvvonvuoda dakkár ideologiain maid eai oppa ieža ge leat fuomášán. Muhto dasa ahte beassat diekkár dillái, nu friijadit guoratallat ja veardádallat earáid bargguid, gáibiduvvo dutkis gaska dan áššái maid lea dutkamin.

Oahpes duohtavuodát. Lehkosit fal, muhto seammás maiddá čielga sivat dasa go min servodat-kritihkka lea nu fuones juolggi ^[138] alde go maid duodaid lea. Go kritihkka lea ge okta dutkama servodat-beroštumi válde-áššiin. Muhto olmmoš

geasa lea logi rolla ja posišuvnna čadnon, gal ii dádjat šat kritihka doaimmatit, ii iežas ektui ii ge áššis. Danin go min álbmogis lea nu uhcci «den dannede allmenhet», de livččii erenoamáš dehálaš dutkiide leat mielde addimin geaži, inspireremin ja álggateamen ovdalis namatuvvon almmolaš ságastallama. Dat gal dárbbášuvvo, dan oaidnit buohkat, ja jus dan oččošii ge johtui alit dásis go dušše personifiserejuvvon ja privatiserejuvvon vuodus, de lea gal doaivva ahte 90-jagit gártet sámi eallimis earálágánin go sihke politiserejuvvon 70-jagit ja jápma 80-jagit. Lea ee. dutkiid, ii fal priváhta geatnegasvuohta, muhto servodatovdáneami fuola čájeteapmi, oažžut áigái jitnosis jurddašeami mii čujuta ovddosguvlui.

Manin mun len gohčodan ságastallaman «vástádus daid gažaldagaide maid ii sáhte jearrat»? Diehttelas in áiggo vástidit dan, muhto sánit leat soameslágán giellastoahkan duodalaš áššis. Sániid lean luoikkatan ovdalis namatuvvon fránskalaš šaldehuksejeaddjis, Pierre Bourdieu. Ii son leat gal inšenera, muhto šaldehuksejeaddji dan láhkái ahte hálidivččii uhcidit gaska humanisttalaš- ja servodatfágaid lahkaneamis olmmošlaš praksisii. Ieš gal lea sosiologa ja etnográfá, ja lea ee. ollu bargan almmusin dahkat mo skuvla oahpata midjiide vissis sosiála joavkku jurddašánvuogi ja árvo-veardideami. (Omd. gávdno sus dánskkagillii okta artihkkal maid lea čállán ovtas Jean-Claude Passeron nammasaš albmáin: «Uddannelsessystemets ideologiske funktion», kbh. 1977).

Pierre Bourdieu lea riegádan 1930, ja lea 1977 rájes bargan direkteran eurohpa sosiologia guovddážis Parisas. Su dutkamát leat váikkutuvvon ideologikritihka perspektiivvaide, ja okta su dovddus girjjiin lea eangalagillii: «Outline of a Theory of Practice,» Cambridge 1977.

Bourdieu vuostálastá dan jurdaga ahte olmmošlaš daguid sáhhtá dulkot dego čájálmasas de livččiimet buohkat mielde. Son oaivvilda ahte dat namakeahtes njuolggadusat maid vuodul [139] dagut dahkkojuvvojit, eai leat dahkkiide didolaččat, muhto ahte njuolggadusat leat daguin implisihtta oassi. Danin lea omd. veadjemeahttun oažžut informánttain eksplisihtta čilgetusaid kultuvrralaš láhttemiidda. Vástádussan diekkár gažaldagaide lea dávjjimusat «danin go nie galgá dahkat». Mii leat buohkat bajásgeassima ja kultuvrralaš inkorporerema čada, dahje praksisa generatiivva prinsihpa geažil, oahppan dárbbášlaš

čehppodaga dasa ahte birget. Mii eat ovddas norpmaid dahje struktuvrraid, muhto sosiála dilit leat min oahpatan nu ahte dat leat midjiide rumašluvvan. Mii eat nu sakka oahpatuvvo kultuvrii, muhto mii oahppat daguid čađa. Danin gártá ge máhttu dávjá áššin man eat njulgestaga veaje čilget, muhto dušše hálldašat danin go máhttit. Bourdieu gohčoda dan «the conceptual schemes immanent in practice» (Bourdieu 1977, s.118).

Su teoria vikkašii čilget olmmošlaš daguid sihke objektiivvalaččat áddetahttin dego njuolggadusaid praktiseren, muhto maddá objektiivva noidojuvvonvuohtan dan láhkái ahte mis buohkain lea disponerejuvvonvuohta láhttet minstariid mielde. Mii čuojatat dego orkester dirigentta taga, ii dárbbáš leat hármonalaš gullat, muhto goittot ge čuovvut sullii seammá nuohta. Dego luođis de. Mii leat sihke oahpatuvvon čuovvut nuohta, ja mii dahkat dan eaktodáhtolaččat ge. Min mielas lea riehta dahkat dego bargat, ja min mielas livččii boastut rihkkut dáválačča. Mii čuovvut njuolggadusaid strategias maid belotahkii dovdat. Muhto strategia ge addá vejolašvuođaid boastut áddejuvvot, jogo dan sivas ahte nubbi ii dovdda strategia dahje danin go ii dohkket mu láhttagiid danin go vávjá daid leat čadnon fápmogeavateapmái maid ieš in oppa dovdda ge.

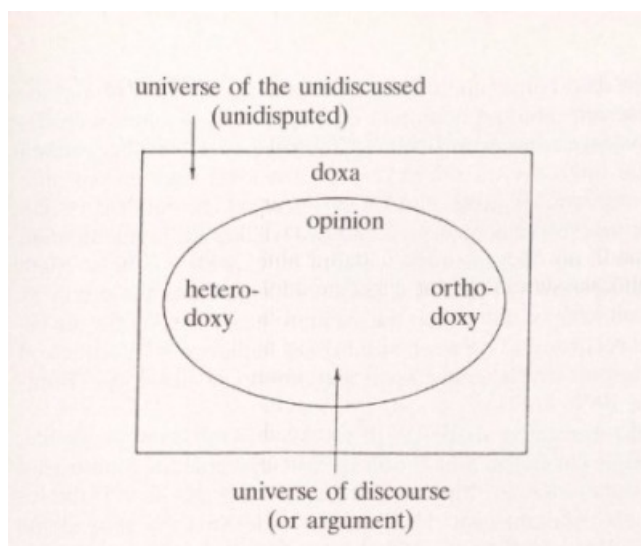
Deaivvadettiin dáinna nuppiin – mii dal jo ihkinassii dat leš; oahppa, nubbi kultuvra, hálešteapmi, lohkan dahje mátkkošteapmi – veadjá rahpat mu čalmmiid áddet mu čadnojuvvonvuođa muhun ideologi'ii mii hálldaša mu eanet go mun hálldašan dan. Veaján fuomášit ahte mu friija áigumušat eai leat ge eará go vassis joavkku oktasaš eahpediđolašvuohta. «the schemes of thought and expression --are the basis for the intentionless ^[140] invention of regulated improvisation» (Bourdieu 1977, s.79). Mii gáddit gal dávjá ahte fuomášat ođđa áššiid, muhto dávjjimusat liikká ge dušše doahhtalat eksisterejeaddji sosiála ortnega.

Dominánta joavkkut, sii guđet mearridit dahje sii geain lea vejolašvuohta mitalit mii lea riehta ja boastut, hálidit čađat doalatit fámušet. Bourdieu dadjá ahte juohke sosiála ortnet geahččala symbolalaččat čilget lunddolažžan iežas dáhpedorpmálašvuođa fámu ektui. Fámolebbot atnet riektan ahte sis lea vuoibmi geanotebbuid badjel, ja áiggi mielde olbmuide darvána jáhkku – measta jo dajan ahte sápmi lea heittot – muhto goittot ge ahte etablerejuvvon ortnet lea

riekta. Ahte ii mihkkige leat soahtátagas gártan, ja ahte máilmmi fápmo-struktuvrrat leat vuoiggalaččat. Mii muhtun láhkái oaidnit iežamet ideaid čađa ja jáhkkit ahte duodalaš máilmmi mii áicat, vaikko dušše lea min áddejupmi máilmmi birra maid oaidnit. Ja min áddejupmi sáhtta leat mángga olgguldas áššiide váikkutuvvon. Dán gáddu-áddejumi gohčoda Bourdieu *doxa*. Doxa leat dat duohtavuodát maid mii eat jurdil ge eahpidit, dat gažaldagat maid ii sáhte jearrat. Doxa lea dat kultuvrralaš čalbmevlárat maid čađa mii oaidnit máilmmi.

Muhto doxa ii leat okto. Erenoamážit stuimmiid áigge, goas sierranaš áddejumiit ja earránaddi politihkalaš stivrejuogit beaškkitiit oktii – dahje ahte guokte goappatlágan kultuvrra gártaba vuostálaga iežaska máilbmegovain – de vávjotallá doxa danin manin lea ge doaibman; legitemerejuvvon dáhpedorbmi. Doxa vuostálastin lea opinion. Opinion dovddasta «the universe of discourse or argument», dat maid lea vejolaš ságastallat, dat mii čájeta ja duodašta doxa eahpedoallelašvuoda objektiiiva čilgetussan. Bourdieu illustrere doxa ja opinion universsaid ná:

[141]

Daidda geain lea fápmu, lea hui dehálaš doalatit rájá opinion ja doxa gaskka eahpečielggasin. Seammás lea sidjiide vuoitun oaččutit doxa bissut nu stuorisin go vejolaš, amaset olbmot menddo sakka jearatišgoahtit stivrejeaddjiid legitimitehta leat stivrejeaddjin. Muhto sii maid sáhttet álggatit symbola doarruma dahje soađi opinion universsa siskkobealde dan láhkái ahte dorjot ortodoksa jurdagiid vuostálastin dihtii heterodoksa modellaid. Sii dalle bealuštit iežaset «opinion», iežaset duohtavuoda áddema dainna vugiin ahte stempalastet

gielisin buot ákkaid mat leat sin vuostá. Ortodoksia geavata buot posišuvnnaidis doalatit opposišuvnna vuollin. Dahkkojit symbol-áiddit, ja giella adnojuvvo autoriserejuvvon giellan. Dat mearkkaša ahte fápmu geahččala jáhkkitit giellageavateaddjiide ahte duohtavuohta lea nugo olbmot dan leat dássáži oahpatuvvon áddet, ii ge fal nu go opposišuvnna joavkkut dan čilgejit.

Bourdieu mielas leat symbol-systemat dehálaččat danin go leat njuolggá čadnon fápmo-geavateapmái. Dan dihtii lea dárbu ^[142] vávjit daid beroštumiid mat gullet symbolsystemaide ja mat sosialiserejit olbmuid doahttalit dáid systemaid – omd. servodaga bajásgeassin-institušuvnnat. Bourdieu mielas ii leat profeha dahje lihkostuvvan plitihkkára čiegusvuohta eará go dat ahte dat olmmoš gii juksá diekkár posišuvnna, lea duođaid vávján álbmoga siskkáldemos jurdagiid ja sávaldagaid, ja máhtá daid ovddidit nu čielggasin ahte álbmot bures ádde: «The strength of the prophet or political leader who mobilizes the group by announcing to them what they want to hear, rests on the dialectical relationship between authorized, authorizing language and the group which authorizes it and acts on its authority» (Bourdieu 1977, s. 171)

Mo Bourdieu modellat ja teariat heivejit sámi máilbmái, veadjá leat dárbbášmeahtun dás vel čilgegoahtit, muhto allot ba oppanassii ge smiehtas dážaid dáid teورياid sisa. Dalle lea nu álki muitalit geat doxa ovddastit, ja oppa mu sága ulbmil nogašii fas duššin dasa. Bissot ain interna-perspektiivvas, danin han mis lea ge dát seminára sámegillii, ja smiehtastednot geat dalle leat «doxa» bealušteaddjit ja geat leat diehtemeahttumit stivrejuvvomin. Makkár posišuvnnaid sámi akademihkkárat leat doahttaleamen, ja man muddui min searvan servodat-kritihkkii lea ávkin «opinion» rieggá viiddideapmái?

Jos goittot ge rieggá rájá eat dagašii menddo veadjemeahttumin rasttidit, de várra lea heivvolaš munnje ge máhccat fas ruoktot Sámieatnamii, ja loahpatit muhtun sámi sitáhtain mii sáhtášii leat ávžžutussan dahje gohččumin sám akademihkkáriid servodat-gaskavuhtii ge: «Likevel «fikk vi lyst til å vedbli å følge sporet»: Guorahallastuvaimet». (Keskitalo, 1983.)

GIRJELISTU

Baudrillard, J.: «Zombie», Profil nr 2/85

- Baudrillard, J ja Reed, L: «I'll be your mirror», Profil nr 2/85
- Bourdieu, P: *Outline of a Theory of Practice*, Cambrigde 1977 «Vad det vil säga att tala», Skeptron I, Stockh. 1984
- Bourdieu, P ja Passeron, J.C: *Reproduction in Education, Society and Culture*, London 1977
- Bredsdorff, Thomas: «Hvad skal vi med litteraturvidenskab?», *Litteraturforskning og litteraturformidling*, red. Kittang/Lie, Bergen-Oslo-Tromsø1982
- Habermas, J. *Borgerlig offentlighet*, (dårogilli) 1971
- Habermas, J. «Det moderne – et ufullendt prosjekt», *Samtiden*, 2/83
- Humaniorautredningen III, Humaniora i samfunnet, RHF, NAVF, 1985
- Keskitalo, A.I. «Tilgjengelighet – forståelse – autonomi», *Samisk og kvensk språk historie og kultur, Seminarrapport*, RHF, NAVF 1983
- Kittang, A: «Hermeneutikkens historie frå Dilthey til Habermas»,*Hermeneutikk og litteratur*, red. Kittang/Aarseth, Bergen-Oslo-Tromsø 1979
- Rottem, Ø. «Tekstens illusjoner og desillusjonens tekster – fra 70-tall til 80-tall», *Vardøger*, 16/85
- Nielsen, T. Hviid: «Kunsten at forsvinde, samtale med Jean Baudrillard», *Samtiden*,) 1986

cafe Boddu er lastet ned gratis fra bokselskap.no